

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

AİLE VE İŞLETME:
GÜNEY KORE-TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI
(1960-1980)

PINAR KAZAZ
2501050100

Prof. Dr. Mahmut Arslan
İSTANBUL – 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **SOSYOLOJİ ANABİLİM** Dalında **2501050100** numaralı **PINAR KAZAZ'IN** hazırladığı “**AİLE VE İŞLETME: GÜNEY KORE-TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI(1960-1980)**” konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **22.04.2010 CUMA** günü Saat:14.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin*Kabul*.....'ne* **OYBİRLİĞİ /~~OYÇOKLUĞUYLA~~** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. MAHMUT ARSLAN	<i>Kabul</i>	<i>[Signature]</i>
PROF. DR. AYHAN BIÇAK	<i>Kabulü</i>	<i>[Signature]</i>
YRD. DOÇ. DR. UFAK ÖZCAN	<i>Kabulü</i>	<i>[Signature]</i>
YRD. DOÇ. DR. AYŞEN ŞATIROĞLU	<i>Kabulü</i>	<i>[Signature]</i>
YRD. DOÇ. DR. OYA OKAN	<i>Kabulü</i>	<i>[Signature]</i>

“Aile ve İşletme: Güney Kore Türkiye Karşılaştırması (1960-1980)”

Pınar Kazaz

ÖZ

Tezimiz Güney Kore ekonomik kalkınma deneyiminden hareketle, “Türkiye sıkı aile ve akrabalık ilişkilerinden faydalanabilir mi?” sorusuna yanıt aramaktadır. Bu nedenle Güney Kore ve Türkiye’deki büyük işletmeler ve aile özellikleri karşılaştırılmalı olarak incelenecektir. İnceleme yöntemimiz tarihseldir.

Tez sonuçlarımız ise şöyle özetlenebilir: Güney Kore ve Türkiye’de büyük işletmeler ailelerin kontrolündedir; bu özellikleri aynı zamanda sahiplik ve yönetimin ayrıldığı Anglo-Amerikan işletme modeli ile ayırım noktalarını oluşturmaktadır. Chaebol ve Türk aile holdinglerinin işleyişinde anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir; daha ziyade ortak özellikler olduğu sonucuna varılmıştır. İki işletme modelinin benzerlikleri, her iki toplumda da otorite ilişkilerinin meşruiyetini sağlayan sıkı aile ve akrabalık ilişkilerinden temellenmektedir. “Geleneksel” olarak tanımlanan bu yapı içinde söz konusu aile işletmeleri ekonomik kalkınmada önemli rol oynamıştır. Bu nedenle aile işletmelerinin ekonomik gelişmenin verimsiz bir formu olduğu önermesi reddedilmektedir. Çünkü her toplum kendi tarihi içinde kendi çözümlerini üretebilme yeteneğine sahiptir. Güney Kore kendi çözümünü otorite ilişkilerinin meşru temeli olan “sıkı aile ve akrabalık ilişkileri” içinde, aile işletmeleri ile bulabilmiştir. Türkiye de aynı meşru temel içinde kendi çözümünü üretmeye muktedirdir. Ekonomik gelişmeyi yalnızca yapısal özellikler ile ilişkilendirmenin ise açıklayıcılığı düşüktür. Bu açıklama biçimlerinin tek sonucu Batı dışı ülkelere yapılacak müdahalelere ortam hazırlamasıdır. Günümüzde küresel ekonominin bütün ülkelerin ekonomik yapılarını (üretim, mübadele ve bölüşüm mekanizmalarını) şiddetli bir tarzda değişime ve tektipleştirmeye zorlaması sonucunda, tek tek ülkelerin kendi özgül gelişme yolları da giderek zorlaşmakta, olanaksız hale gelmektedir. Özgül ekonomik gelişme modelleri büyük bir risk

altındadır. Bu nedenle belki de yakın bir gelecekte bir "Güney Kore modeli" veya "Güneydoğu Asya modeli"nden söz etmek mümkün olmayacaktır.

ABSTRACT

Our thesis seeks response to the question “Could Turkey benefit from the firm family and kinship relationships?” starting from the economical development experience of South Korea. Because of this reason, the large enterprises and family characteristics of South Korea and Turkey will be examined by comparison. Our method of examination is historical.

Our thesis results could be summarized as follows: The large enterprises are obviously under the control of the families in South Korea and Turkey; at the same time such characteristics form the points of separation with the Anglo-American enterprise model. No meaningful difference is determined in the operation of the chaebol and Turkish family holdings; rather it is concluded that there are some common characteristics. The similarities of two enterprise models are based on the firm family and kinship relationships which are the legitimate way of the authority relationships in both of the communities. The mentioned family enterprises played an important role in the economical development in this structure which is defined as “traditional”. Because of this reason, the suggestion that the family enterprises are an unproductive form of the economical development is refused. Because every community has the capability of producing their own solutions in their own histories. South Korea found its own solution with the family enterprises in the “firm family and kinship relationships” which are considered as the legitimate foundation of the authority relationships. Turkey is also capable of producing its own solution in a separate legitimate foundation. Connecting the economical development with the structural characteristics only has a low explainability. The only result of these ways of explanation is preparing environment for the interventions to be made to the non-

Western countries. As a result of forcing the economical structures (production, exchange and sharing mechanisms) of all of the countries by the global economy for changing and reacting in a severe manner, the specific development ways of individual countries are getting also difficult and become impossible. The specific economical development models are under a great risk. Because of this reason, maybe in a near future, it would not be possible to mention a “South Korea model” or “Southeast Asia model”.

ÖNSÖZ

Tezimiz Güney Kore ekonomik kalkınma deneyiminden hareketle, “Türkiye sıkı aile ve akrabalık ilişkilerinden faydalanabilir mi?” sorusuna yanıt aramaktadır. Bu nedenle Güney Kore ve Türkiye’deki büyük işletmeler ve aile özellikleri karşılaştırılmalı olarak incelenecektir. İnceleme yöntemimiz tarihseldir.

Genel literatür “sıkı aile ve akrabalık bağları”nın ve “işletmelerde aile kontrolü”nün ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkilediğini öne sürmektedir. Türkiye ve Güney Kore ise bu olumsuz bağlantının örneği durumuna düşürülmektedir. Hâlbuki aynı yapısal özellikler “1960-1980” yıllarındaki mucizevî Güney Kore kalkınmasının en önemli öğelerinden kabul edilmektedir. Yapılan yalnızca bir tespit de değildir; “sıkı aile ve akrabalık bağlarına” sahip ülkelerin geleceği için bir dizi önlem önerilerini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bizleri yakından ilgilendirmektedir. Söz konusu genel bağlantıda hangi kategoride değerlendirildiğimizi önemsiyoruz. Fakat geleceğimizi etkileyen kararlar almadan önce, bu güncel ve nedensellik yönünün dahi tespit edilmesi güç olan bilginin açıklayıcılığını, kapsayıcılığının ve genelleştirilebilirliğini sınamak istiyoruz. Bu tespiti yaparken, Güney Kore ile Türkiye’yi karşılaştırmalı olarak ele almanın bizi daha anlamlı neticelere ulaştıracağını düşünmekteyiz. Tezimizde Güney Kore ve Türkiye’deki işletme ve aile özellikleri hakkında kısa tarih dilimini içeren, güncel sayılabilecek bir tasvir yaparken, bu tasviri daha geniş bir tarihi boyutta ele alıp genel çerçeve içine yerleştirmeye çalışacağız.

Bana olan yakın ilgi ve desteği dolayısıyla danışman hocam Mahmut Arslan’a ve yardımlarını eksik etmeyen Ufuk Özcan hocama çok teşekkür ederim. Anlayışları ve destekleri için de annem Sevgi Kazaz ve babam Kemal Kazaz’a müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ(ABSTRACT).....	iii
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM: GÜNEY KORE VE TÜRKİYE KALKINMA DENEYİMLERİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ

1.1 Kapitalist Bloğa Eklemlenme: Güney Kore ve Türkiye’de İktisadi Gelişmeler..	10
1.1.1 1945-1960: Soğuk Savaş Yılları; Stratejik Ülkeleri Yardımlarla Kalkındırma Çabası	11
1.1.2 1960-1980: Ekonominin Devlet Üstü Kurumlarla Yönlendirilmesi; Planlı Kalkınma Dönemi.....	19
1.2 Geç Sanayileşen Ülkeler:Güney Kore ve Türkiye’de Kapitalizm.....	27
1.2.1 Özerk ve Öncü Bir Güç Olarak Güç Olarak Devlet.....	28
1.2.2 Devlet İşletmeleri KİT’ler.....	31
1.2.3 Devlete Bağımlı Girişimci Sınıf.....	36

II. BÖLÜM: TÜRKİYE VE GÜNEY KORE’DE BÜYÜK ÖLÇEKLİ İŞLETMELER: CHAEBOL VE TÜRK AİLE HOLDİNGLERİ

2.1 Aile İşletmelerinden Profesyonel İşletmelere Doğru Evrimin Sınanması: Kore ve Türkiye’de Büyük Ölçekli İşletmelerde Mülkiyet ve Yönetim.....	43
---	----

2.2 Modern İşletmenin İnsan Kaynakları Uygulamalarının Evrenselliğinin Sınanması: Kore ve Türkiye’de Aileci İşletme.....	59
--	----

III. BÖLÜM: GÜNEY KORE VE TÜRKİYE’DE AİLE

3.1 Endüstrileşme Sürecinde Bağımsız Aile Modelinin Sınanması: Kore ve Türkiye’de Duygusal Karşılıklı Bağımlılık Aile Modeli.....	75
3.2 Ekonomik Gelişme - Genel Güven - İçgrup Kolektivizmi Bağlantısının Sınanması: Kore’de ve Türkiye’de İç Grup Kolektivizmi.....	88
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA.....	113

GİRİŞ

İmparatorluğun son zamanlarından itibaren Türkiye'nin en büyük hedefi "Batılı muasır medeniyetler seviyesine yükselmek" olmuştur. Nitekim Lozan Barış anlaşması imzalanmadan, daha Cumhuriyet bile ilan edilmeden önce İzmir'de iktisat kongresi yapılması ekonomiye verilen önemin göstergelerindendi. Bu kongrenin açılışında Mustafa Kemal şunları söylemişti: "Siyasi ve askeri başarılar ne kadar büyük olursa olsunlar iktisadi zaferlerle taçlandırılmazlarsa, ulaşılan zaferler kalıcı olmaz, az zamanda söner... Yeni Türkiye'mizi layık olduğu mertebeye çıkarmak için vakit geçirmeden iktisadiyatımıza önem vermek zorundayız."¹ Bu hedefe en kısa sürede erişebilmenin yolu ise daha önce başarısı deneyimlenmiş olan Batı yol ve yöntemlerinin uygulanması olarak belirlenmişti.

Bugün ithal yol ve yöntemlerle sanayileşmiş müreffeh bir Türkiye hedefine ulaşma gayreti içinde bulunmamızın 83. yıldönümündeyiz.² 83 yıl sonra geldiğimiz noktada Batılı ülkeler ile Türkiye arasındaki ekonomik farkın her geçen yıl daha da açıldığını görmek kaygı vericidir. Bununla beraber Türkiye yalnız değildir; pek çok Batı dışı ülke ekonomik gelişme yarışında Türkiye ile aynı kaderi paylaşmıştır. Batılı ülkelerin dünyadaki gelir paylaşımına yaklaşabilmiş Batı dışı çok az ülke vardır ki, bunlardan biri Türkiye ile ele aldığımız Doğu Asyalı Güney Kore'dir.³

¹ Mahmut Arslan, Sosyal Bünye ve Makro Ekonomi Bakımından Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi Ders Notları, s. 17-18.

² Sanayileşmeye öncelik veren iktisadi düşünce, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma tercihinine yöneldiği XIX. yüzyılda gelişmiştir. Sanayinin teşviki için 1913'te Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe konmuş, ancak uygulanması I.Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğramıştır. Bu kanun 1927'deki bir dizi yeniden düzenleme ile uygulamaya sokulabilmiştir. Dolayısıyla, sanayileşme girişimlerinin başlangıcı için somut bir tarih olarak 1927 senesi alınmıştır.

³ Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi pek çok ekonomik ve sosyal gösterge ile ölçülmektedir. Uluslar arası alanda en yaygın gösterge olarak kullanılan kişi başı milli gelir değerlerini bazı ülkeler için örneklendireceğiz. Örneğin 1950'de kişi başı GSYH (GDP)/USD, en zengin 10 ülkede ortalama 7500 iken, az gelişmiş ülke statüsünde değerlendirilen Tayland, Hindistan, Güney Kore, Tayvan, Filipinler, Türkiye, Brezilya, Meksika ve Arjantin gibi ülkelerde sırasıyla, 448, 597, 876, 922, 1.293, 1.299, 1.673, 2.085, 4.987'dir. Bir diğer Doğu Asya ülkesi olarak Singapur'un ise 1960 verilerine ulaşabilmekteyiz. 1960 senesine ait veriye göre Singapur'un kişi başı GSYH/USD'sı 5.264'dir. Afrika ülkelerinin ortalaması ise yaklaşık 750 USD'dir. 2006 senesine gelindiğinde kişi başı

Türkiye'nin ekonomik gelişmedeki nispi geriliği Batı için sürpriz değildir. Çünkü onlara göre, Batı dışı/azgelişmiş ülkelerdeki geleneksel yapı ekonomik gelişmenin engelleyicisi olabilir ve modern/Batı değerleri yerleştirilemedikçe, yani yapısal dönüşüm başarılı olarak gerçekleştirilemedikçe ekonomik gelişme sağlanamayacaktır. Asıl merak konusu Doğu Asya ülkeleri üzerinedir. Robert E. Lucas “.. daha önce hiçbir yerde bu kadar büyük bir nüfusun hayat standardı bu kadar uzun bir süre boyunca bu ölçüde bir iyileşmeye uğramadı” diyerek Kore, Tayvan ve Singapur’da süregelen dönüşümün bir ekonomik mucize olarak adlandırılmasının mübalağa olmayacağını iddia etmektedir.¹⁴ Bu ülkeleri diğer “azgelişmiş” ülkelerden ayıran nedir ki kalkınabilmişlerdir? Neticede Doğu Asya kalkınmasının iki önemli aktörü üzerinde mutabakata varılmıştır: Tarihin bir döneminde “demokratik olmayan rejimler” altında “bireyci olmayan kültürler”in başarısı. Bu birleşim bozulduğunda, örneğin devletin piyasadan çekilmesi söz konusu olduğunda, aynı yapısal özelliklerin ekonomik gelişmeye olacak olumlu katkısı şüpheyile karşılanmalıdır. Bu kanı, 1997 Doğu Asya Krizi’nin vuku bulmasıyla da kabul edilmiştir. Ekonomide devletin rolünün sınırlandığı demokrasilerde bireyci olmayan kültürel değerler üzerine inşa edilmiş olan ekonomik organizasyonların verimsizliği krizin çıkış sebepleri arasında gösterilmiştir. Reçete olarak ise işletmelerin yönetim ve insan kaynakları uygulamalarına Batı çözümü önerilmiştir.

2006’da GSYH/USD en gelişmiş on ülkede ortalama 54.500’e yükselmişken Doğu Asya ülkeleri olan Hindistan, Filipinler, Tayland, Güney Kore, Tayvan ve Singapur’da sırasıyla, 816, 1.382, 3.186, 18.340, 23.386, 36.473 olmuştur. Latin Amerika ülkeleri Doğu Asya ülkelerinin gerisinde kalmış, Arjantin, Brezilya ve Meksika’nın kişi başı GSYH/USD’sı sırasıyla, 5.471, 5.659, 8.051 olabilmektedir. 2006 senesinde Türkiye ise 5.521’ye ulaşabilmiş, bu rakamla Güney Amerika ülkeleri ile aynı klasmanda değerlendirilebilirken, Doğu Asya ülkeleri olan Tayvan, Güney Kore ve Singapur’un gerisinde kalmıştır. Afrika ülkelerinin ise Türkiye ve Güney Amerika ülkelerinden daha gerisinde olduğu görülmektedir. 2006 senesinin 1950’ye göre değerlendirilmesi yapıldığında Türkiye ile zengin ülkeler ile arasındaki farkın 1950 senesine göre 8 kat daha fazla olduğu görülmektedir. Bkz. (Çevrimiçi):

http://www.healthmetricsandevaluation.org/resources/datasets/2009/gdp/gdp_tab_data.php,

(Çevrimiçi): <http://www.nationmaster.com>. Milli gelire göre değerlendirilme yapıldığında ise, yüksek gelir grubunda yer alan ülkelerin nüfus payının % 15.6 iken dünya gelirinin % 80.7’ine sahip olduğu; geri kalan dünya nüfusunun, dünya gelirinin % 19’u ile yetindiği görülmektedir. Dolayısıyla küresel eşitsizlikler son derece yüksektir. Bkz. Aziz Çelik, “AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım”, (Çevrimiçi): www.calismatoplum.org/sayi3/makale2.doc

Çünkü Batı dışı toplumlar nihai olarak geleneksel yapılarından kaynaklanan engellerle karşı karşıya gelecektir.

XX. yüzyılda modernleşme teorisinde ele alınan, Batı ile Batı dışı/Doğu toplumlarını yapısal olarak birbirinden ayıran ve temelleri XIX. yüzyıl sosyal bilimcilerinin görüşlerine dayanan bu düşünüşe tezimizde geniş olarak yer vereceğiz. Fakat gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, Doğu toplumlarını “ötekileştiren” tutumun antik Yunanlılara kadar götürülebilecek arkaik bir planının olduğudur. Örneğin Herodot Yunanlılar ve Yunan olmayanların tarihini vermek için kaleme aldığı eserinde Yunan dünyasının dışında kalan toplumları “barbar” olarak niteler. Doğu toplumlarının Batı tarafından barbar olarak nitelendirilmesi, ortaçağda örneğin İspanya’nın Müslümanlar tarafından fethinin değerlendirilmesinde ve Osmanlıların İslamiyet’in sınırlarını Avrupa’nın içlerine kadar taşıması hakkındaki yorumlarda aynen devam etmiştir. XIX. yüzyılda bilimsel hüviyet altında üretilen, dünya toplumlarını ikiye ayıran ve farklılıklarını vurgulayan görüşteki tek fark daha önce Doğu toplumlarının “barbar, bela, tehlike gibi düşmanca tavır ve tanımlamalar” ile kavramlaştırılmasının yerini “Batı’nın üstünlüğünü, gelişmişliğini vurgulayan açıklamalara” bırakmasıdır.⁴⁴ Böylece Batı ile Doğu toplumlar arasındaki yapısal farklar mutlaklaştırılmaktadır. “Toplum” üzerinde mutabık olunan bir tanım olmamasına karşın, Batı’nın Doğu’dan üstün olması ve Batı ile Doğu toplumlarının birbiriyle uyumsuz olan nitelikleri üzerinde Batılı sosyal bilimciler arasında görüş birliği bulunmaktadır. Doğu toplumlarının geleceği üzerinde tartışma ise Doğu toplumlarının yapısal özelliklerinin elverişsizliği nedeniyle ekonomik gelişmeyi sağlayamayacakları veya nihayetinde Batılı toplum yapısına evirilecekleri görüşü ile sınırlanmaktadır. Şunu da eklememiz gerekir ki, içinde bulunduğumuz yüzyılda da Batı ve Batı dışı toplumların yapısal olarak farklılığına odaklanan görüş oldukça popülerdir ve XIX. yüzyılda sınırları çizilmiş iki akım halinde küreselleşme söylemleri içinde tartışılmaya devam etmektedir. Örneğin, Daniel Bell, John Meyer gibi sosyologlar yüzyılımızda kitle iletişim araçlarındaki gelişmenin dünya ülkelerini

⁴⁴ İsmail Coşkun, “Modernleşme Kuramı Üzerine”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 1. Sayı, 1989, s. 289-293.

kültürel olarak yakınlaştırdığı konusunda ısrarcı olmaktadır. İletişim teknolojilerindeki gelişme bilginin hiç olmadığı kadar hızlı yayılmasını sağlamaktadır ve Batı'nın tüketim kültürü “insanlığın varacağı son nokta olduğundan”, etkileşimin yönü popüler Batı-Amerikan kültürüne doğru olacaktır.⁵ Diğer taraftan Fukuyama, tarihin sonunda liberalizmin zaferi ile ideolojik farkların ortadan kalktığını, politik ve ekonomik kurumların birbirine benzediğini, dolayısıyla ekonomik ve politik kurumlar arasındaki farklılıkların azaldığını, fakat paradoksal olarak toplumların kendilerini diğer toplumlardan ayıran kültürel farklılıkların bilincine giderek daha fazla vardığını ve yüzyılımızda toplumlar arasındaki yapısal farklılıkların ana ayırım noktasını oluşturduğunu ifade etmektedir.⁶ Fukuyama'nın “toplumların giderek kültürel farkların bilincine varması” görüşü Huntington'un ünlü Medeniyetler Çatışması tezinin de temelini oluşturmaktadır. Huntington'a göre dünya toplumları ekonomik olarak güçlenirken “daha az Batılı” olmaktadırlar. Batı ve Batı dışı medeniyetler arasındaki kültürel farklılıklar gitgide daha mutlaklaşmaktadır. Ona göre Batı “tek ve biricik, taklit edilemez ve erişilemez bir uygarlık sahibidir.”⁷ Sonuç olarak kökenleri daha eskilere dayanmakla beraber Karl Marks'tan, Lerner'e, Daniel Bell'e kadar teorisyenler, ekonomik gelişmenin kültürel değişimleri getireceğini iddia ederken, Max Weber'den Samuel Huntington'a kadar diğer akım kültürel değerlerin toplum üzerinde kalıcı ve bağımsız etkilerinin olduğunu savunmuştur.

Günümüzde dünyada iki ayrı toplumun varlığı genel olarak kabul edilebilir niteliktedir. En göze çarpan ayırım bazı toplumların zengin bazılarının ise fakir ekonomilere sahip olmalarıdır. Fakir ve zengin ekonomiler yan yana “adeta birbirlerinden bağımsız” olarak varlıklarını sürdürmektedir. Fakir ve zengin toplumların kendi içinde müşterek özellikleri yalnızca ekonomileri de değildir; fakir toplumlar nispeten “sıkı aile bağları”na sahip ve aile-akrabalık grubu dışındaki

⁵ Ali Balcı, “Roland Robertson, Küreselleşme ve Kültür”, *Bilgi Dergisi*, (12), 2006 / 1, s. 26. (Çevrimiçi): <http://www.uli.sakarya.edu.tr/ali/robertson.pdf>

⁶ Francis Fukuyama, *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, Çev. Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 19-21.

⁷ Emre Kongar, “Yeni Emperyalizm, Huntington ve Eleştirisi”, (Çevrimiçi): http://www.kongar.org/makaleler/mak_ye.php

bireylere güven duyamayan, ortak bir amacı gerçekleştirmek için gönüllü birleşmeler oluşturma yetenekleri düşük ve dolayısıyla demokrasileri gelişemeyen, hiyerarşik dinlerin egemenliğinde; zengin toplumlar nispeten daha az “sıkı aile bağlarına” sahipken paradoksal olarak toplumdaki her bireyin birbirine daha fazla güven duyabildiği ve bu yolla gönüllü birleşmeler oluşturabilen, gelişmiş demokrasilere ve hiyerarşik olmayan dinlere sahip toplumlar olarak tasvir edilmektedir. İstisnai durumların ise kaideyi bozmayacağı düşünülmektedir. Ekonomik gelişmişlik ve yapı arasındaki nedensellik yönünün tespit edilmesi ise ancak Doğu’nun geleceğinin tartışılmasında önemli olmaktadır: Çünkü ya Batı’nın özünde olan yapısal özellikleri ekonomik gelişmeyi sağlamaktadır ya da ekonomik gelişme Batılı değerlere doğru evirilmeyi gerektirecektir. Bu arada günümüz görünümüne göre yapılan deneysel araştırmalar sürekli olarak genel bağlantıyı ispat etmektedir. Deneysel çalışmaların isabetli sonuçlara varabilmesinde teorik temelinin açıklayıcılığının yüksek olmasının önemlidir. Bu görev ise sosyologlara düşmektedir. Çünkü “geçerli çözümlerin bulunması için sorunların gerçek boyutları içinde ele alınması gerekmektedir.”⁸ Ancak ülkemizde sosyal sermaye tartışmalarına sosyologların ilgisiz kaldığını görmekteyiz. Buna karşın Türkiye’de işletme disiplini altında, Batılı kaynaklara göre yapılan deneysel araştırmalar her geçen gün artmaktadır.

Yapısal özelliklere atfedilen önemin her dönem tazeliğini korumakta, farklı disiplinlere kaynaklık etmekte ve yeniden üretilmekte olduğunu görmekteyiz. Biz, 1960-1980 senelerinde Güney Kore’de ekonomik gelişmeye engel olmayan, bilakis işletmelerin verimliliğini arttırdığı yönünde olumlu eleştiriler alan “yapı”yı -ki “sıkı aile ve akrabalık bağları” olarak tanımlanmaktadır- anlamaya ve Türkiye örneği için anlamlandırmaya çalışacağız. Bu nedenle önce Güney Kore ve Türkiye’deki büyük işletmelerin, chaebol ve Türk aile holdinglerinin, yönetim ve insan kaynakları politikaları ele alınacaktır. İki ülke arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmede daha isabetli sonuçlara varabilmek için profesyonel yönetimli ya da “modern” ABD ve Japon işletmelerinin yönetim ve istihdam politikaları da analize

⁸ Baykan Sezer, *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 99.

dâhil edilmiştir. Büyük ölçekli işletmeleri araştırma birimi olarak seçmemizin nedenleri ise şöyle özetlenebilir: Birincisi Güney Kore kalkınmasında büyük aile işletmelerine verilen önem; ikincisi büyük ölçek ve verimlilik arasında kurulan olumlu bağlantı; üçüncüsü ise dünya genelinde küçük ve orta büyüklü işletmeler arasındaki yönetimin nispeten daha homojen bir görünüme sahip olmasıdır. Üçüncü bölüm ise Güney Kore ve Türkiye’deki büyük ölçekli işletmelerin işleyişlerinin meşru temeli olan “sıkı aile ve akrabalık bağları” incelenmiştir. Anlamalı bir neticeye varabilmek için, bölüme sosyal sermaye tartışmaları da dâhil edilmiştir.

Ana varsayımınız şudur ki, toplumun bileşenleri, varlığını sürdürebilmek ve bunlar için gerekli koşulları yenileyebilmek için girişilen üretim uğraşları ve bu uğraşların sonucunda ortaya çıkan “ekonomik birlik”; ekonomik birliğe bağlı olan ilişkilerin kurumlaşabilmesi ve bunun için gerekli düzenin sağlanabilmesi konularında “siyasi birlik”; ekonomik ve siyasi birlikler ve bu iki birliğe bağlı olarak çeşitli ilişkiler arasında zorunlu bağı kuran ve bu birlikler içinde insana olayları belli açılardan açıklama fırsatı veren “ideolojik birlik”tir ve bu ilişkiler tarih boyutları içine yerleştirildiğinde gerçek anlamlarını kazanmakta, dolayısıyla incelenmek istenen toplum üzerinde tam ve doğru bir bilgi edinebilmektedir. Gözlem alanımız günümüz ilişkileri olsa da, herhangi bir toplum olayını kendi toplumsal ve tarihi koşullarından soyutlayarak anlayabilmemiz mümkün değildir. Çünkü bir toplum olayı ancak bir başka toplum olayı ile açıklanabilir.⁹ Dolayısıyla yöntemimiz tarihseldir.

Batı’nın dünya toplumlarını ikiye ayıran, ekonomik gelişmişliklerini yapısal özelliklerine bağlayan görüşünün gerçekleri yansıtmada kısır kaldığını düşünmekteyiz. Batı merkezci, ilerlemeci, tek çizgili toplumsal değişme teorisi belli tarihi koşulların neticesidir, genellenemez ve evselleştirilemez. Toplumlar arasında mutlak farklılıklar olmadığı gibi, bir toplum için de mutlak bir yapıdan

⁹ Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul, 1988, s. 31-33.

bahsedilemez; Çünkü her toplum toplumlararası ya da kendi toplumunda karşılaştığı sorunlara çözüm ararken kendi gelişme çizgisinin içinde değişime uğrayabilir. Batı ile Doğu toplumlarını ayırmada önem verilen endüstrileşme olayının Batı'nın özünde olan zengin değerlere bağlanması ve bu değerlerin diğer toplumlara ihracı bize göre Batı'nın dünya egemenliğini sürdürmesi ile ilgili bazı ihtiyaçların sonucudur: “Endüstri devrimi, tarihteki toplumlararası çatışmaların bir toplamı ve eski deneylerin bir sonucudur. Her aşamada toplumlar arası çatışmalar bir üst düzeye ulaşmaktadır. Endüstri devriminden sonra içinde bulunduğumuz aşamada Batı'nın üstünlüğü şimdiye dek ulaşılmamış bir düzeydedir. Çelişkiler de, eğer aşılmamışlarsa, bir üst düzeyde sürecektir. Batı, tüm insanlık için ortak bir amaç ve uygarlık taşıdığı savlarına karşılık toplumlar arası sorunlara bir çözüm getirememiştir... Batı'nın günümüzde elde etmiş olduğu üstünlük önünde çatışmayı aşmak için tek geçer yolun Batı'ya benzemek olduğu savunulmaktadır. Doğu kimliğini yitirir doğulu olmaktan çıkar Batı'ya benzerse toplumlar tek cephe içinde birleşeceği için Doğu-Batı çatışmasının da kendiliğinden ortadan kalkacağı söylenmektedir.”¹⁰ Dolayısıyla yapısal olduğu söylenen farklılıkların ekonomik gelişme ile bağlantısını tespit etmeye yönelik araştırmaların bizi neticeden uzaklaştıracağını düşünmekteyiz. Çünkü geçerli çözümlerin bulunabilmesi için sorunların gerçek boyutları içinde ele alınması gerekmektedir. Gerek makro gerek mikro ekonomi düzeyinde sorunların çözümünde “dar ve kısır açıklamalar yerine daha geniş kavram ve kadrolardan yararlanmak mutlaka zorunludur.”¹¹

Bu varsayım altında tezimiz Güney Kore ve Türkiye için yapısal farklılıklara odaklanan düşüncü hem tarih boyutu içinde Türkiye ve Kore gerçeği ile hem de güncel deneysel bulgularla sınımlanmaktadır.

Tezimizin birinci kısmı iki toplumu kendi tarihi serüvenleri içindeki belli bir kesitte karşılaştırabilmenin güçlükleri ile ilgilidir. Güney Kore ve Türkiye'yi karşılaştırmalı olarak ele almamızda bizi cesaretlendiren ortaklıklar, iki ülkenin de

¹⁰ Baykan Sezer, *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, s. 96.

¹¹ Baykan Sezer, a.g.e., s. 16.

merkeziyetçi bürokratik bir devlet geleneğine sahip olması, ekonomilerinin tarıma dayanması¹², Batı'daki kapitalistleşme sürecinin sağlayıcılarından sayılabilirken dışında kalmaları, XIX. yüzyılda siyasi bağımsızlıklarını korumak için Batılılaşmaya yönelmeleri ve 1945 senesinden sonra Batılılaşmalarının kesinlik kazanması olarak gösterilebilir. Bazı deneysel bulgular da Türkiye'nin bir Batı ülkesinden ziyade Güney Kore ile karşılaştırmanın daha anlamlı sonuçlar verebileceğini düşündürmektedir. Birinci bölümünde bu ortak noktalar ele alınacaktır.

Tezimizin ikinci sınırlılığı Güney Kore ile ilgili kaynaklara erişmekte karşılaştığımız güçlüklerle ilgilidir. Ülkemizde Güney Kore ile ilgili kaynaklar sınırlıdır. Araştırmalar genellikle iktisat disiplini altında yapılan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu nedenle Güney Kore ile ilgili kaynaklarda uluslararası veritabanlarından faydalanılmıştır. Mümkün olduğunca geniş kaynaklardan faydalanarak oluşturduğumuz tezimiz Güney Kore ekonomisinin yapısal özellikleri hakkında ana çerçeveyi vermekle birlikte bazı eksiklikleri de içinde barındırabilecektir.

¹² Güney Kore'yi Doğu'nun yerleşik tarım uygarlıklarından Çin medeniyetinin bir parçası olarak ATÜT sayabilirken, Osmanlı İmparatorluğu'nu tanımlamada ATÜT kavramının yetersiz kalabileceğini de eklemek gerekir. Bkz. Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s. 72.

I. BÖLÜM: GÜNEY KORE VE TÜRKİYE KALKINMA DENEYİMLERİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ

1.1 KAPİTALİST BLOKA EKLEMLENME: GÜNEY KORE VE TÜRKİYE’DE İKTİSADİ GELİŞMELER

XX. yüzyılda Batı, XIX. yüzyılda belli tarihi gelişmeler neticesinde ele geçirdiği dünya egemenliğini sürdürmeye çalışmaktadır. Bu nedenle yalnızca Batı dışı toplumlarla değil kendi içinde de mücadele yaşamaktadır. Doğu sömürsünden daha fazla pay alma arzusu iki dünya savaşına neden olmuştur.¹³ I. Dünya Savaşı sonucunda, imparatorluk Türkiye’si (Osmanlı İmparatorluğu) yenilmiş, savaşı kazanan ülkeler tarafından paylaşılmak istenmiş, fakat halk mücadelesi ile siyasi bağımsızlığını devam ettirmeyi başarmıştır. Siyasi bağımsızlıklarını koruyabilmiş Batı-dışı ülkelerin Batı egemenlik ilişkilerine dahil edilebilmesi için savaş ekonomik alanda devam ettirilmiştir. Batı, II. Dünya Savaşı’na kadar Türkiye’nin de içinde bulunduğu Batı-dışı ülkeleri kendi egemenlik ilişkilerine dâhil etmek için liberal uygulamalarla şekillenen “açık kapı” politikası önermekte, böylelikle klasik sömürgeciliğin dayanağını oluşturmakta iken, Güney Kore¹⁴ aynı senelerde, “Doğu’da Batı olabilmek” misyonunu üstlenen Japonya’nın sömürge yönetimi altındadır.¹⁵

II. Dünya Savaşı’ndan sonraki gelişmeleri dâhil ettiğimiz inceleme dönemimizde, Batı dünya egemenliğini elinde bulundurup sürdürmeye çalışmakta, liderliğini ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yapmaktadır. Bu dönemde Kapitalist ABD’nin öncelikli hedefi egemenlik düzenine tehdit olarak gördüğü Komünist Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) şimdiki adıyla Rusya Federasyonu’nun nüfuz alanının artmasını ve gelişmesini engellemek, böylece komünizmi tecrit etmektir.¹⁶ ABD ve SSCB, yoksul ve ideolojik olarak bağımsız

¹³ İsmail Coşkun, “Modernleşme Kuramı Üzerine”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 1. Sayı, 1989, s. 293.

¹⁴ Çalışmada “Güney Kore” yerine yalnızca “Kore” kullanılacaktır.

¹⁵ Ayşe Azman, Nalan Yetim, “Modernleşme/Kalkınma ve Doğu Asya”, *Tarihte Doğu-Batı Çatışması*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 518-520.

¹⁶ John Lie, *Han Unbound The Political Economy of South Korea*, California, Stanford University Press, 1998, s. 24.

durumda olan ve “azgelişmiş” olarak tanımlanan ülkeleri, kapitalist ya da komünist bloğa dâhil ederek güçlenmek istemektedir ve bu nedenle sözkonusu ülkelere siyasi ve ekonomik anlamda artan ölçüde ilgi göstermektedir.¹⁷ Kore ve Türkiye bu politik arka planda saflarını kapitalist bloktan yana belirlemiş, aynı yıllarda ekonomik kalkınma serüvenine başlamışlardır. Günümüzde Kore gelişmiş ülkelere katılırken, Türkiye ekonomik gelişme mücadelesine devam etmektedir. Bu bölümde, Kore ve Türkiye’de 1945-1960, 1960-1980 dönemindeki iktisat politikaları ve iktisadi gelişmeler detaylandırılacaktır.

1.1.1 1945-1960: Soğuk Savaş Yılları; Stratejik Ülkeleri Yardımlarla Kalkındırma Çabası

Kore, 35 yıldır sömürge yönetiminde olduğu Japonya’nın II. Dünya Savaşı’ndan yenilgi ile ayrılmasıyla siyasi bağımsızlığını kazanma şansına sahip olmuştur. Fakat ada ikiye ayrılarak güneyi ABD vesayetine, kuzeyi Rusya vesayetine girmişti. Kısa bir süre sonra, 1948’de, güneyde cumhuriyet, kuzeyde ise komünizm¹⁸ ile yönetilen iki hükümet ile ayrı hüviyet kazanan iki ülke ortaya çıkmıştı.¹⁹ 1960’a kadar geçen dönemde, güney ve kuzey arasında savaş yaşanmış, savaşın yaraları ABD ve BM yardımlarıyla sarılmaya çalışılmıştı. Aynı dönem Türkiye’si, çok kısa bir süre önce savaştan çıkmış, 1946 yılı ile çok partili hayata geçmiş ve demokratik rejimi yerleştirmeye çalışmaktaydı.

¹⁷ Şevket Tüylüoğlu, Hamza Çeştepe, “Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi”, *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*, ed. Sami Taban, Muhsin Kar, Ekin Kitabevi, 2004, s. 29.

¹⁸ Andrew C. Nahn, *Kore Tarihi ve Kültürü*, Çev. Ali Rıza Balaman, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1998, s. 164-166.

¹⁹ Kore’nin ikiye bölünmesi “Batılı güçlerin politikaları sonucu uzun yıllar süren Çin-Japon anlaşmazlığı”nın sonuçlarındandır. Bkz. Ayşe Azman, Nalan Yetim, a.g.m., s. 519.

Dünyanın iki bloğa ayrıldığı II. Dünya Savaşı sonrasında Kore ve Türkiye, kapitalist bloğa dâhil olmayı uygun gördü.²⁰ Kapitalist bloğun lideri ABD dış siyasetini belirleyen antikomünizm çerçevesinde müttefiklerini desteklemekteydi. Bu yıllarda Kore de ABD'den yardım almaya başlamıştı. Kore'ye yapılan ABD yardımlarının antikomünist politikanın devamı olduğu konusunda çok az şüphe duyulmalıydı. Eugene J. Taylor, *New York Times* gazetesindeki yazısında “Kore'nin sosyoekonomik yeniden inşası projesi, Batı'nın öncelikli amacı olan komünist saldırısının yayılımını engellemek için önemlidir” diyerek Kore'ye olan asıl ilginin, ABD'nin kendi istikrarını koruma gayreti olduğunu doğrulamıştı.²¹

ABD yardımlarının Avrupa ayağını ise Marshall Yardımları oluşturmaktaydı. ABD, “Marshall Yardımı” ile hem bu ülkelerin SSCB'ye karşı askeri gücünü artıracak hem de en büyük ticaret ortağı olan Avrupa ülkelerinin alım gücünü arttırarak arz fazlasını satabilecekti.²² Türkiye de 1947 yılında imzalanan anlaşma ile Marshall Yardımları'ndan faydalandı. Bu tarihten sonra, Batı ile Türkiye arasındaki ilişkiler sürekli olarak pekişti. Türkiye, ABD yardımını, kendi topraklarında üs isteyen ve istekleri kabul edilmezse her an savaş açabilecek olan SSCB'ye karşı güvence olarak görmekteydi ve böylesi yardımların devam etmesi ülkenin ekonomik problemlerinin çözümü için de önemliydi.²³ Dönemin hakim iktisat düşüncüsü Modernleşme teorilerine göre de, az gelişmiş olarak tanımlanan ülkeler ekonomik gelişmeleri için gereken tasarruf düzeylerini ancak yardımlarla arttırabilecekti.²⁴

²⁰ Batılılaşmaya kesin olarak yöneliş XIX. yüzyılda başlamıştır. Devletin öncelikli amacı Batı dengeleri içinde yer alarak kendi varlığını devam ettirebilmektir. Bkz. Özcan, Ufuk, “Osmanlı'nın Son Yüzylında İki İktisat Anlayışı: Liberal ve Ulusçu Akımlar”, *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi, Sosyoloji Yıllığı 18*, Cilt:1, Kitabevi, İstanbul, 2009. Kore'de ise bürokratların Batılılaşma eğilimleri XIX. yüzyıla rastlar. Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Batılılaşma, Kore'nin ulusal bağımsızlığının korunması için gerekli görülmektedir. Bkz. Andrew C. Nahn, a.g.e., s. 104-107.

²¹ John Lie, a.g.e., s. 24.

²² Pelin Güney, “Marshall Planı: Avrupa Birliği'nin İnşasında Amerikan Harcı”, *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, No: 3, Ankara, Bahar 2006, s. 108.

²³ Fakat Türkiye'nin Batı dünyasına girmesi eşitlik ilkesi korunarak sağlanmamıştır. Batı çökmekte olan imparatorluğun karşısında takındığı tavrı andırır biçimde, Türkiye'ye tepeden bakarak yardım elini uzatmıştır. Bkz. Emre Kongar, a.g.e., s. 307-308.

²⁴ Şevket Tüylüoğlu, Hamza Çeştepe, a.g.e., s. 44.

ABD'nin Kore'ye 1961'e kadar yaptığı yardımlar 1.9 milyar USD'yi, BM yardımları ise 150 milyar USD'yi bulmuştu.²⁵ Bu yardımlar “Birleşmiş Milletler Kore'nin Yeniden İnşası Dairesi” yönetimindeki planlarla tasnif edilmişti. 1960 yılına kadar Türkiye'ye ABD ve uluslar arası yardım kuruluşları tarafından yapılan yardımlar toplamı ise sadece 2 milyar USD'ydı.²⁶ Görüldüğü gibi, Kore'nin ayağa kalkmasında ABD ve uluslar arası kuruluşlar son derece etkili olmuştur.

Az gelişmiş olarak tanımlanan ülkelere yapılan yardımlar ve uygulanacak iktisat politikaları önerilerinin bilimsel tabanı ise kalkınma iktisadıdır. Sosyoloji ve iktisatta bütüncül olarak değerlendirilebilecek kalkınma yaklaşımı, “az gelişmiş” toplumların gelişmemişliklerinin sebebini onların yapılarına bağlamaktaydı. Bu yapı özellikleri ile “az gelişmiş” toplumlar durağan, ekonominin tarıma dayalı olduğu, geleneksel otoritelerin yönetimi altında bulunan, geleneksel inanç biçiminin egemen olduğu toplumlardı. Buna karşılık modern toplumlar, endüstrileşmiş, dinamik, siyasi katılımın ve demokratikleşmenin egemen olduğu, kentleşme ve iletişim sisteminin yüksek oranda yoğun olduğu toplumlardı.²⁷ Bu düşünüşe göre, “Az gelişmiş” bütün toplumlar, söz konusu özellikleri nedeniyle Batı'nın endüstrileşmeden önceki aşaması olan feodal toplum özellikleri göstermekteydi. “Az gelişmiş” ülkeler, Batılı endüstrileşmiş ülkelerin geçmiş formu olarak kabul edildiğinde, ilerlemenin yönünün de Batı'nın geçtiği tarihsel aşamalardan olabileceği kanısına varılmıştı. Dolayısıyla, Batı-dışı toplumlar tarihsiz kabul edilmişti. Buna göre, her toplum geleneksel toplum aşamasından, hazırlık aşamasındaki geçiş toplumu, kalkış aşaması, olgunluk aşaması, kitle tüketim çağı olarak dönemlendirilen aşamalardan geçerek Batı endüstrileşmesi ile aynı kaderi paylaşacaktı. Aradaki tek fark Batı'da kendiliğinden gerçekleşen sürece karşın, Batı dışı ya da “az gelişmiş” toplumlarda devlet müdahalesine ihtiyaç olunmasıydı.²⁸ Bu nedenle, “az gelişmiş” ülkeler önce tarım üretimlerini arttıracak, sonra hafif sanayileşmeye başlayacak ve en son olarak ağır sanayiye yönelecekti. Bu aşamalardan her biri olgunlaşmadan diğerine geçmek akılcı olarak kabul

²⁵ Andrew C. Nahn, a.g.e., s. 222-228.

²⁶ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, a.g.e., s. 103.

²⁷ İsmail Coşkun, “Modernleşme Kuramı Üzerine”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 1989 s. 301.

²⁸ Şevket Tüylüoğlu, Hamza Çeştepe, a.g.e, s. 40, 49-55.

edilmemeliydi. Bütün bunlar serbest pazar koşulları içinde gerçekleştirileceğinden, uluslararası işbölümünde yer alabilmek ancak “karşılaştırmalı üstünlüğe” sahip olunan üründe ihtisaslaşma ile sağlanmalıydı. Dolayısıyla, endüstrileşmiş devletler sınai ürünleri satarken, endüstrileşmeye hazırlık aşamasında olan bir ekonomi ancak tarımsal ürün satabilecekti. Bu koşullar altında, “azgelişmiş” ülkelerin dış ticaret açıkları vermeleri kaçınılmazdı. Dış ticaret açıklarıysa dış yardımlar ile finanse edilecek ve ekonomi bu yardımları yapan ülkelere bağımlı hale gelecekti. Diğer taraftan ekonomide devlet payının azaltılarak serbest girişimcinin ve yabancı sermayenin önünü açacak önlemler de alınmalıydı. Bu görüşlere paralel olarak 1952’deki Kore hakkında yayınlanan Nathan Raporu’nda da Kore’nin gelişebilmesi için geleneksel tarım ekonomisi tasarlanmaktaydı: “Endüstrileşme süreci zaman gerektirir. Tarımın ağırlıklı olduğu bir ekonominin, birkaç sene içinde yüksek derecede gelişmiş endüstri ekonomisi olarak çıkması umulmamalıdır” diyerek Nathan Birliği, Kore için gelişmiş pirinç üretimini, ihracatın en geniş tabanı olarak tanımlamıştı.²⁹ Buna karşın sanayileşme zaruri görülmemişti. Kore için uygun görülen, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tarım ürünleri üretimine yoğunlaşarak hammadde ihtiyacı olan Japonya’ya satması, ihtiyacı olan endüstri ürünlerini ise Japonya’dan temin etmesiydi. Japonya’ya olan desteğin sebebi ise şöyle açıklanabilirdi: ABD, Asya’da bir kapitalist blok kurma hayalindeydi ve bu bloğun liderliği için Japonya’yı uygun görmekteydi. Bu amaca ulaşmak için Japonya, Asya’da ABD’nin üstlendiği rolü oynayacak, Asya ülkelerinden üretimi için gereken hammaddeyi alacak ve bu ülkelere endüstri ürünü satarak ödemeler dengesinde fazlalık yaratacaktı.³⁰

Aynı yıllarda Türkiye’ye de Kore’ye önerilen ekonomi politikaları telkin edildi. ABD yardımlarından yararlanabilmesi ve özellikle Marshall Planı kapsamına dâhil edilmesi, dış yardım çevrelerinin isteğiyle oluşturulan öneri paketiyle ekonomi politikasında köklü değişiklikler yapılmasına bağlandı. Öneri paketinde ekonomide

²⁹ John Lie, a.g.m., s. 24.

³⁰ Jong Won Lee, “The Impact of the Korean War on the Korean Economy”, *International Journal of Korean Studies*, 2001, Spring/Summer, s. 109.

kamu girişimciliğinin daraltılması ve özel kesime daha hızlı gelişme olanağı tanınması da bulunmaktaydı. Ek olarak, Türkiye’de ağır sanayi(demir-çelik, ağır kimya, özellikle kimyasal gübre ve selüloz kağıt) kurulmamalı, tarım ürünlerinin işlenmesi hafif metal, inşaat malzemesi, deri orman ürünleri, seramik ve el sanatlarına dayalı sanayileşmeye önem verilmeliydi. Aynı zamanda ekonomik gelişme için yerli ve yabancı sermayeye sağlanan olanaklar arttırılmalıydı. Türkiye ekonomisi yeni uluslar arası işbölümünde ancak bu nitelikleriyle yer alabilirdi. Gözden kaçırılmaması gereken bir nokta olarak, Türkiye’nin Marshall Planı kapsamına alınmasında özellikle, Avrupa’nın yeniden inşasına, tarım ürünleri ve madencilik üretimiyle katkıda bulunabileceği görüşünün dış yardım çevrelerinde egemen olması etkili olduğunu ifade etmek gerekir. Neticede ABD yardım uzmanları Türkiye tarımının pazara açılması ve tarımsal üretimin arttırılması konusunda görüş birliğine vardı.³¹ Böylece Türkiye’nin 1946’dan sonra ekonomi politikası ABD ve ABD ile aynı önerileri paylaşan Dünya Bankası, Marshall Planı’nı yürütmekle görevli OEEC-Avrupa Ekonomik İşbirliği Organizasyonu (1961’den sonra OECD-Ekonomik Gelişme ve İşbirliği Organizasyonu) ve IMF-Uluslar arası Para Fonu gibi uluslararası yardım ve finans kuruluşları tarafından belirlendi.³² 1946’dan önce on altı yıldır kesintisiz olarak uygulanan kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikaları adım adım gevşetildi. Tarıma, madencilığe, alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren ve ithalatın serbestleştirilmesini gerekli kılan bu uygulamalar sonunda, 1946 senesine kadar denk olan ödemeler bilançosu açık vermiş, dış açıklar kronikleşmeye başlamış ve bu açıkların telafisi için yine dış yardıma başvurulmuştu. Hâlbuki Türkiye’nin, II. Dünya Savaşı sonunda 250 milyon dolarlık, yani 1946 ithalat hacminin iki mislinden fazla döviz rezervi, 1946’da da 100 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası bulunmaktaydı.³³ Hükümet, liberal dış ticaret politikası nedeniyle içine düşülen çıkmazdan, 1954 senesinden sonra geleneksel ithalat ve kambiyo denetimlerini yeniden uygulayarak çıkmaya çalıştıysa da, konjonktürel sebepler ve plansız bir ekonomi programının varlığı,

³¹ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 95.

³² Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, a.g.e., s. 96.

³³ Korkut Boratav *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 94-96.

ekonomiyi toparlamaya yetmedi.³⁴ Örneğin, enflasyon oranı 1951’de % 0.2 iken, 1954’te % 9.5, 1959’da ise % 24 olmuştu.³⁵ Bu arada dış baskınlar IMF kanalıyla, korumacı politikalardan vazgeçilmesi gerektiği ve ekonomik problemlerin ancak dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi sağlayacak liberal dış ticaret politikaları ve deflasyonist önlemler ile sağlanabileceği telkiniyle artmaya devam etmişti. Hükümetin köylüye dönük genişletici politikaları, ithalatın 1953-1958 arasındaki % 40’tan fazla düşüşü ve dış baskıların dozunun artması, Türk Lirasının devalüasyonuna yol açtı. Bu krizin çözümü için yine dış yardım çevrelerine başvuruldu ve çare olarak da daha önceki öneriler yinelendi; yardım kuruluşları, dış ticaret kontrollerinin sınırlı ölçüde gevşetilmesi, Milli Korunma Kanunu uygulamalarının fiilen durdurulması, devlet işletmelerinde zam ve bütçe açıklarının daraltılması taahhüdü altında, 600 milyon USD’lik dış borcun ertelenmesini kabul etmiş ve 359 milyon dolarlık yeni kredi taahhüdünde bulunmuştu.³⁶ Böylece ticaret yeniden serbestleştirildi.

1960 sonuna kadar Türkiye’de iki kere devalüasyon yapılmış 1946-1954 dönemlerinde ortalama % 8.2 olan büyüme, 1954’te negatif değer almış, 1954’ten sonraki yıllarda ise ortalama % 2,2’ye düşmüştü. Bu olumsuz gelişmelere karşın tarım kesimi önemli değişimler sürecine girmişti. Başta traktör olmak üzere çağdaş girdi kullanımı artmış, işlenen tarım alanı genişlemişti. Dönem boyunca sanayi kesimi ise tarımsal değişime ve kentleşmeye bağlı olarak iç pazar genişlemesi sonucu canlılık kazanmıştı. Ancak özel sanayi yatırımları belli bir düzeyin üzerindeki enflasyon oranının varlığında azalma eğilimi göstermişti. Dış alım güçlüğü ve karaborsa meydana gelmişti.³⁷

³⁴ Korkut Boratav, a.g.e., s. 107.

³⁵ (Çevrimiçi): http://www.belgenet.com/eko/enflasyon_01.html

³⁶ Korkut Boratav, a.g.e., s. 111.

³⁷ Devalüasyon tarihleri 1949 ve 1954’tür. Yakup Kepenek; Nurhan, Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 115-116, 130.

Kore’de ise 1948-1960 yılları arasında ithal ikameci ve tarıma öncelik veren ekonomi politikalarının sonuçları şöyleydi: Savaş döneminde % 120 olan enflasyon, % 20’ye düştü; 1946-1953 yılları arasında büyüme oranı % 2.8 iken, 1954-1961 yılları arasında % 3.5’e ulaştı.³⁸ Bu olumlu makro göstergelere karşın, öncelikli sektör olan tarımda uygulanan politikalar çöktü. Pek çok ürünün üretimi son bulurken, çiftçilerin gelirleri düştü. Sanayi üretimi az sayıda girişimci elinde toplandı. Ekonomideki tekelleşme ile optimum üretim düzeyine erişilemedi, uluslar arası piyasada rekabetçi fiyatlar çıkarılamadı.

Elbette, iki ülkede aynı ekonomi politikalarının farklı sonuçlar vermesi daha detaylı bir araştırmayı gerektirmektedir. Sınırlı ele alışımız içinde çıkarabilecek bir sonuç olarak 1946-1960 yılları arasında iki “az gelişmiş” ülkenin ekonomisine yapılan benzer müdahalenin çok farklı sonuçlar yarattığını söylememiz mümkündür. Çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise kalkınma iktisadının “az gelişmiş” ülkeleri, Batı’daki endüstrileşme tarihinin belli bir aşamasına denk geldiği varsayımının reddedilmekte ve bu ülkelere yönelik tek tip ekonomi politikası reçetesinin ekonomik gelişmeyi sağlamada yetersiz kalmakta olduğudur.³⁹

Kore’deki ekonomi politikalarının çöküşünün nedeni olarak bir kısım iktisatçı, ABD yardımları ile Kore’nin tarım temelli ekonomisinin bozulduğu ve tüketici mallarına yönelmiş endüstriyel yapının Kore’yi ABD’ye bağımlı hale getirdiğini

³⁸ Jong Won Lee, a.g.m., s. 105.

³⁹ Kore ve Türkiye yer altı kaynakları ve tarıma açılabilir arazileri açısından oldukça farklı zenginliklere sahiptir. 1950’li yılların sonu itibariyle Kore’de tarıma elverişli araziler toplam yüzölçümünün % 23’üne tekabül ederken bu arazilerin %53’ü sulama gerektiren arazilerdir. Kalan arazilerin % 66’sı ormanlık, % 11’i ise yerleşim yeri ve otlak olarak kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi tarımsal üretimde ucuz işgücü dışında bir avantajı olmayan Kore, ormanlarından kereste ihracatı yoluyla da faydalanamamaktadır çünkü ormanlık arazilerin önemli bir çoğunluğu çalılıklardan oluşmaktadır. Bunların yanında hayvancılığın da gelişmemiş olduğunu ve yem sanayisinin oluşmadığını eklemek yerinde olacaktır. Ülkenin yeraltı zenginliklerine bakıldığında ise ülke topraklarının ikiye bölünmesi sonucu yeraltı zenginliklerinin çoğunun kuzey bölgesinde kalmış olması, Kore’nin doğal kaynaklar bakımından pek de zengin bir ülke olmadığı sonucuna varılabilmesini sağlayabilir. Bkz. Feridun Tur, “Yeni Sanayileşen Ülkelerin Kalkınma Perspektifinin Yeni Ekonomik Düzen İçerisindeki İşlerliği: Güney Kore Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 53. Türkiye’nin doğal kaynakları ve tarım zenginlikleri ise Kore’den oldukça fazladır. Okşan Okan, “Güney Kore’nin Kalkınma Modeli ve Türkiye”, Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 60.

iddia etmekteydi. Olumsuz bakış açısı özellikle Public Law 480 ile ilgiliydi. Bu fonda, yardımların tamamı ABD'nin artan tarımsal ürünlerinden oluşmaktaydı ve Kore bu yardımların yine önemli bir kısmını ABD'den askeri malzeme almak için kullanmaktaydı. Gelen yardım ürünleri yerli üretim fiyatlarının düşmesine ve bazı ürünlerin üretimden kalkmasına sebep oldu. Public Law 480 haricindeki ABD yardımları da ortalama % 25 tarımsal ürün içermekteydi. Yardım ürünlerinin piyasaya hakim olması, bu ürünlerin yerli üretimini engelledi. Diğer taraftan Kore endüstrileri de bu yardım mallarına bağlı üretim yapmaktaydı. Sonuç olarak ikincil endüstriler, ulusal ekonomide 1953'te % 9.8'den, 1961'de % 15.1'e yükselirken, Kore bu endüstriyel üretim modeli ile ABD'ye bağımlı hale gelmişti.⁴⁰

Rhee hükümetinin de tarım üretiminin düşmesinde etkili olduğu öne sürülmekteydi. Hükümet Kuzey Kore ile yapılan savaşın bütçeyi zayıflatması nedeniyle düşük fiyattan tahıl almak istemekteydi. Az olan kaynak ile toprak reformunun yapılabilmesi de tahıl fiyatlarının bilinçli olarak düşük tutulmasının bir diğer nedeni idi. Çünkü araziler devletleştirirken, bedeli o toprakta üretilebilen ürün sayısına göre belirlemektedir. Aynı zamanda fiyatların yükselmesi enflasyonun artmasına ve devalüasyona yol açacağından istenmemekteydi. Rhee hükümetinin sanayi politikası da eleştirilmekteydi. Hükümet endüstri politikasında yandaş çevreleri gözetir uygulamaları ile tekelleşmeye yol açmıştı. Aslında Rhee sanayileşmeye önem vermemekteydi. Hatta ABD ile yardım fonlarının tasnifinde, anahtar endüstrilere ve devlet işletmelerine yatırım yapmak arzusu nedeniyle çatışma bile yaşamıştı.⁴¹ Fakat politik çıkarı olduğu çevreleri gözetir uygulamaları tekelleşme ve verimsiz sanayileşmeye neden olmuştu.

Sonuç olarak inceleme konumuz olan iki ülkede de, II. Dünya Savaşı'nın sonundan 1960'a kadar geçen dönemde, ekonomik gelişme arzu edildiği kadar

⁴⁰ Jong Won Lee, a.g.m., s. 104-106.

⁴¹ Jong Won Lee, a.g.m., s. 109. Örneğin ABD, yardım mallarının satışını maksimize etmek için, piyasa kuru üzerinden, kamuoyuna açık ihaleler yapmak istemekteydi, Rhee hükümeti, resmi kur üzerinden, "gerçek talep prensibi"ne göre, piyasaya değil fabrikalara satış yapılmasını istemekteydi.

gerçekleşmemişti. Kore’de Başkan Rhee demokrasiyi yerleştirmeye çalışırken baskıcı uygulamalarını arttırmış, hükümetin kendisine yakın iş çevresini gözetir uygulamaları huzursuzluklara yol açmıştı. Aynı dönemde Türkiye’de görev alan Demokrat Parti hükümetinin de kendi yandaşları arasında ayrıcalıklı işlem yaparak halkı ikiye bölmüştü. Bunalıma giren ekonomiye ideolojik çatışmaların yoğunlaşması da eklenince kendilerini devletin gerçek sahibi olarak gören askerler her iki ülkede de aynı sene içinde devlet yönetimi devralmıştı.⁴²

1.1.2 1960-1980: Ekonominin Devlet Üstü Kurumlarla Yönlendirilmesi; Planlı Kalkınma Dönemi

Rhee hükümetinin ekonomik başarısızlığı, yolsuzluk söylentileri ve ideolojik çatışmalardaki artış Park Chung Hee önderliğindeki askerlerin darbesi ile neticelenmişti. General Park ülkeyi diktatörlüğü altında 1979 yılına kadar yönetmiştir. Bu dönem, Türkiye gibi Kore’de de sanayileşmenin kurumsallaşp, devlet eliyle teşvik edildiği, gerekli üst yapı ve mekanizmaların yaratıldığı bir dönem ifade etmektedir.⁴³ Türkiye’de de 1960’da askerler, demokrasiden sapılmış olması, hükümetin kendi yandaşları arasında ayrıcalıklı işlem yaparak halkı ikiye bölmesi ve Atatürk devrimlerinden ödün verilmesi gerekçeleriyle “demokrasiyi kurtarmak” için yönetime el koymuştu. Kore’den farklı olarak, Türkiye’de askerler demokrasinin işleyişini teminat altına almak için gerektiğini düşündükleri düzenlemeleri yaptıktan sonra yönetimi meclise devretmişti.⁴⁴

⁴² Türkiye’deki müdahalenin Kore’dekinden tek farkı esas amacının “demokrasiyi kurtarmak” olmasıdır.

⁴³ Namık Kemal Pak, Ergun Türkcan, “Türkiye-Güney Kore Kalkınma ve Teknoloji Politikaları”, *Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi*, 1 Temmuz 2000.

⁴⁴ Türkiye’de darbeyi gerçekleştiren askerler arasında iki grup bulunmaktadır. Bunlardan birinci grup, “otoriter ihtilalciler”, askerlerin sürekli diktatörlüğünden yanayken, diğer grup “müdahaleci demokratlar”, yapılan düzenlemelerden sonra yapılacak seçim ile yönetimi sivillere devretmek istiyordu. İki grup arasındaki çatışma “müdahaleci demokratlar”ın, “otoriter ihtilalciler”i görevlerinden uzaklaştırarak her biri ayrı yerlere olmak üzere yurtdışına atamalarıyla sonuçlandı. Türkiye’de gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra geri dönülmüştür. Emre Kongar, a.g.e., s. 168-175.

Her iki ülke ekonomisi de 1962-1980 yıllarında planlar ile yönetilmiştir.⁴⁵ Türkiye’de uygulanacak kalkınma planlarının tespiti için “Devlet Planlama Teşkilatı”(DPT), Kore’de ise “Ekonomik Planlama Kurulu” (EPB) kurulmuştu.⁴⁶ Bu kuruluşlar planlarını yabancı uzmanların danışmanlığı altında oluşturmaktaydı.⁴⁷ Kore’de EPB ekonomi politikası tercihini kalkınma iktisadının ikinci önerisi olan “ihracata yönelik sanayileşme”den yana kullanmıştı. Bu politika tercihi Kore’de 1960’a kadar temel tüketim mallarının ithal ikamesini tamamlanması ve Kore iç pazarın geniş olmaması nedeniyle tercih edilmişti.⁴⁸

Türkiye’de ise, DPT bir durum tespiti yaptıktan sonra kalkınma iktisat politikasının iki önerisinden biri olan “İthal İkameci Sanayileşme”yi seçti. Türkiye de Kore gibi, 1960'lara kadar temel tüketim mallarının ithal ikamesini tamamlamıştı. Bu politika tercihi, Türkiye’de sınai büyümenin temel kaynağının iç talep genişlemesi olmasından kaynaklanmaktaydı. Aslında bu model Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan beri, hatta Osmanlı İmparatorluğu’ndan bu yana izlenen bir modeldi. Planlı dönemin başlarında temel tüketim mallarının ithal ikamesi büyük ölçüde gerçekleştirildiğinden, planlı dönemde dayanıklı tüketim, ara ve yatırım malları ikamesini gerçekleştirme çabasına yönelinmişti.⁴⁹

Üst kurullar tarafından belirlenen planlı ekonomi uygulamasının Türkiye ve Kore’deki bürokratların özelemlerine de uygun düştüğünü de ifade etmek gerekir. Bu özelemler “Devlet”in geleneksel rolü ile ilgiliydi. Aynı zamanda Türkiye’de 1950’lerde güçlenen sermayedarların, özellikle büyük toprak sahiplerinin siyasi

⁴⁵ Türkiye için planlı kalkınma 1980’de sona ererken, Kore’de 1985’e kadar sürdürülmüştür.

⁴⁶ Türkiye DPT’nin görevi planları saptamaktır. DPT yetkililerini Hazine Müsteşarlığı gibi diğer birimlerle paylaşır. Kore’de ise Ekonomik Planlama Kurulu, planları hem saptayıcısı hem uygulayıcısıdır.

⁴⁷ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, s. 185.

⁴⁸ Feridun Tur, a.g.e., s. 76.

⁴⁹ Mahmut Arslan, Türk İktisat Tarihi 1: Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Ders Notları, s. 83.

etkinliklerini arttırmış olmaları ve göreceli olarak gelir kaybına uğramaları nedeniyle bürokrasinin hem ekonomik hem siyasal konumunu güçlendirebilmesi, ekonominin planlanmasını gerektiriyordu. Bu politikanın dış çevrelerce desteklenmesi ile sanayi ve ticaret kesimine arzu edilen kaynak aktarılabilir, ithal ikamesi ile yerli sanayi güçlendirilecek ve neticede üretim arttırılarak ödemeler dengesi açıkları kapatılabilecekti.⁵⁰

General Park yönetimi pek çok nedenle liberalizm yerine devletin ekonomideki ağırlığının hissedilebileceği bir ekonomi politikası taraftarıydı. Örneğin otoriter rejimi güvenceye alması girişimcilerin kendisine bağımlılaştırmasına bağlıydı ve liberal ekonomi koşulları altında girişimcileri kendine tabi kılması mümkün değildi. Park yönetimi, otoriter yönetimin meşruiyetinin ve idamesinin, çabuk ve sürdürülebilir endüstrileşmeden geçtiğini düşünmekteydi; bunun için liberal ekonominin zaman zaman karşılaşılan pazar hatalarına düşebilmek ihtimaline karşın devlet yönetimindeki ekonomi politikalarının daha verimli olacağını düşünmekteydi. Aynı zamanda Park, güvenliği için gereken ağır sanayi yatırımlarına doğal olarak işleyen pazar mekanizmasıyla ulaşmanın maliyetini yüksek bulmuştu.⁵¹ Kalkınma iktisadi politikaları ile Park yönetiminin uyuşmadığı yegâne alanlardan biri, devletin reel sektördeki yeri ve özel girişime müdahale derecesiydi. Bilindiği gibi, kalkınma teorileri “azgelişmiş” ülkelerin yeni dünya düzenine entegre olması için, Batı’nın geçirmiş olduğu tarihsel aşamalardan geçmesini ve bu sürecin devlet müdahalesi ile hızlandırılması gerektiğini öngörmekteydi; aynı zamanda devlet müdahalesi özel sektör için yol göstericilikten öteye geçmemeliydi. Devletin ekonomideki görevi, iktisadi faaliyet için gereken altyapıyı inşa etmek ve özel sektörün giremediğini alanlarda yatırım yapmaktı; yani devlet ekonomiye tamamlayıcı olarak katkıda bulunmalıydı. Devlet işletmeleri tamamlayıcı olarak görev aldığından hedefi kar olmamalıydı ve özel sektörün güçlenmesiyle zamanla reel sektörden tasfiye edilmeliydi. İşte bu noktada Park’ın itirazı vardı. Park komünizme son derece

⁵⁰ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, a.g.e., s. 145.

⁵¹ Hun Joo Park, “The Origins of Faulted Korean Statism”, *Asian Perspective*, 2003, Vol. 27, No: 1, s. 176-177.

karşıydı, tarafını kapitalist dünyadan yana kullanmıştı ama devletin reel sektörde yalnızca tamamlayıcı rolü üstlenmesini ve ekonomiye olan müdahalesini sadece teşviklerle sınırlandırmasını uygun görmüyordu. Park hükümeti ekonomide devletin etkin rolünden yanaydı. Örneğin chaebolleri (büyük aile işletmeleri) korumuş, ama bir vizyon çizerek, performans kriterleri koyarak, kriterin yerine getirilememesi durumunda olabilecek caydırıcı yaptırımları ifade ederek beklentilerini bildirmiş ve hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediğini sıkı bir şekilde kontrol etmişti. Devlet, özel girişimciye destekleme fiyatları, seçici kredi uygulamaları, prim verilmesi gibi teşvik önlemleri ya da artan oranda vergilendirme, masrafa katılmaya zorlama vs. gibi caydırma önlemleri ile müdahale etmekteydi.⁵² Bankaların devlet yönetiminde olması ise işletmelerin finanslarının devletin elinde olması demekti ki böylece özel sektör devlet işletmeleri gibi disipline edilebilmişti. Park yönetiminin müdahaleci tutmunun ABD yönetimi tarafından oldukça eleştirildiği düşünülebilirdi. ABD, otoriter rejime ne kadar karşı olsa da, Kuzey Kore tehdidi karşısında Park yönetiminin uygulamalarına göz yummaktaydı.

Türkiye’de de devlet ekonomideki etkinliğini hissettirmektedir. Bu dönemde, her ne kadar bankaların tamamı devletin olmasa da, özel sektörün devlete oldukça bağımlı olduğunu söylemek mümkündür. Destekleme fiyatları, seçici kredi uygulamaları, prim verilmesi gibi teşvik önlemleri ya da artan oranda vergilendirme, masrafa katılmaya zorlama vs. gibi caydırma önlemleri Türkiye’de de uygulanmıştır. Girişimciler üzerinde devletin etkin bir rolü vardı; fakat devletin özel sektörü, Kore’de olduğu kadar disipline edebildiği söylenemezdi.

1960-1980 planlı kalkınma dönemini şu tablo ile özetleyebiliriz:

⁵² Feridun Tur, a.g.e., s. 77.

Tablo 1: Türkiye ve Güney Kore’de Makro Ekonomik Göstergeler

	TÜRKİYE		GÜNEY KORE	
	1960	1980	1960	1980
KBGSMH/US\$	359	1.539	79	2.238
İhracat (milyon US \$)	321	2.910	33	17.214
İhracatın Birleşimi (%)				
Tarım	76	57.4	40.1	7.3
Sanayi	17.9	36	17.4	85.9
Dış Ticaret Bilanço (milyon US \$)	-359	-4.999	-310	-4.384
Dış Borç Toplamı (milyon US \$)	484	16227	-	27.170

Güney Kore’ye ve Türkiye’ye ait Kişi Başı GSMH rakamları için ku.edu.tr/ku/images/EAF/Kore_sunum090526.pdf; Güney Kore’ye ait ihracat verileri için Feridun Tur, a.g.e., s. 56; Güney Kore’ye ait diğer veriler için Okşan Okan, a.g.e., s. 84; Türkiye’nin dış ticaret rakamları için Yakup Kepenek; Nurhan Yentürk, a.g.e., s. 331-334, Türkiye’nin borçları için Yakup Kepenek; Nurhan Yentürk, s. 103, 305.

Tablo incelendiğinde, Kore’de KBGSMH’da çarpıcı bir artış olduğu görülür. Kore’nin GSMH’sı, 1960’da Türkiye’nin ¼’ü iken, 1980 yılında Türkiye’nin yaklaşık bir buçuk katına çıkmıştı. Kore’nin KBGSMH’sındaki ve ihracatındaki

yüksek artış haricindeki diğer göstergeleri ise pek de parlak sayılmazdı. Bunun sebebi dışsaldı. 1970'lerdeki petrol krizi ekonominin durumunu ağırlaştırdı. Fakat ülke, ihracata yönelik yatırım önceliklerini hafif sanayiden ağır endüstrilere çevirmenin olumlu sonuçlarını almış ve planlı ekonomi uygulamalarına devam edildiği beş sene gibi kısa sürede makro göstergeleri oldukça düzelmişti. Türkiye ise Kore'yi geriden takip etmekteydi. Türkiye'de 1977'lerde iç pazar yavaş yavaş doydu, uluslararası piyasaya ucuz ve kaliteli ürün sunamayan ülkenin döviz kaynakları kurumaya başladı. Üretim aksamaya ve toplumsal huzursuzluk artmaya başladı. Petrol krizi ülkedeki sorunlarla eş zamanlı olarak gelişti.⁵³ Türkiye'nin o günlerde içine düştüğü bunalımdan, hakim ideolojinin etkisinde kalarak liberal politikalar uygulamaya başlaması durumun daha da kötüleşmesine neden oldu.

Kore kalkınma planlarının ana amacı olan sanayileşmeyi başarırken, Türkiye sanayileşme politikasında hedeflerine ulaşamadı. Ülkedeki sanayileşme politikalarının neticeleri incelendiğinde, Kore ve Türkiye'nin 1960'da sanayi malları ihracatı hemen hemen aynıken, 1980'de sanayi mallarının ihracattaki payı Kore'nin % 85,9, Türkiye'nin ise yalnızca % 36 olduğu görülmektedir. 1980'lerden sonra neoliberalizm yıllarında ise, iki ülke arasındaki gelişmişlik farkı iyice açıldı.⁵⁴

Kore'nin bu başarısına pek çok iktisadi açıklama getirildi. Neoliberal teori Güney Kore kalkınmasını minimal devlet ve serbest piyasa önermelerinin ispatı olarak göstermekteydi.⁵⁵ Halbuki Kore devleti 1960'lardan itibaren her beş yıllık kalkınma planında seçtiği kilit sanayileri bebek sanayi saymış, bu alanları dış rekabetten bir süreliğine korumuştur. Hatta korumanın yanında önemli ölçüde finansal ve teknik destek vermişti.⁵⁶ Dolayısıyla, neoklasik iktisadın Kore'nin başarısını sahiplenmesi çok da doğru değildi. Devletçi yaklaşım neo-klasik

⁵³ Okşan Okan, a.g.e., s. 70-73.

⁵⁴ 2007'de Kore'nin KBMG'i 18.320 USD iken Türkiye'nin 7.500 USD'dir. <http://www.ekonomistim.com/dunya-ulkelerinin-gsmh-si.html>

⁵⁵ Şevket Tüylüoğlu, Hamza Çeştepe, a.g.e., s. 6.

⁵⁶ Feridun Tur, a.g.e., s. 158.

yaklaşımına bir eleştiri olarak ortaya çıktı. Devletçi yaklaşımın düşünürlerinden Shumpeter, Birinci Sanayi Devrimi'ndeki iktisadi aktörleri disipline edici mekanizmanın çok sayıda küçük firmanın rekabet etmesi olduğunu, rekabetçi piyasa yapısının erozyona uğramasından sonra disipline edici unsurun teknolojik değişme haline geldiğini, ancak geç sanayileşen ülkelerin yapısında ne çok sayıda küçük firma ne inovasyon teşhis edilebildiğini; bu nedenle firmaların üretken ve verimli olmasını sağlayacak otomatik disipline edici gücün bu ülkelerde ve ekonomik yapılarında bulunmamakta olduğunu öne sürdü. Ekonomik büyüme devletin sübvansiyonuna bağlıydı. Bu açıdan bakıldığında neoklasik görüşün “*büyüme kapitalist ekonominin kendinde varolan dinamiğidir*” önermesi eleştirilmekteydi. Özet olarak içsel olduğu varsayılan ve büyümeyi sağlayan dinamiklerin geç sanayileşen ülkelerde bulunmaması, bu dinamiğin dışsal bir etkenle, bir motivasyon aracılığıyla harekete geçirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktaydı ki bu devletin etkin teşvik mekanizması oluşturmasıyla mümkündü/Doğu Asya'da olmuştu.⁵⁷ Sonraları, Devletçi yaklaşımın geç sanayileşen ülkelerin ekonomik gelişmesinde tek aktör olarak devleti görmesi Dünya Bankası tarafından eleştiriye uğradı. Dünya Bankası neoklasik bakış açısı ve devletçi ya da revizyonist bakış açılarını özetlendikten sonra bu iki yaklaşıma alternatif olarak devletin etkin rolüne değinmiş ancak bu rolün dikkatlice sınırlandırıldığını vurgulamış, bu bağlamda devletin piyasa dostu müdahalesinden bahsetmişti. Devlet, gerekli düzeyde beşeri yatırım yapılmasının sağlanması, özel girişimci için rekabetçi ortam yaratılması, dış ticarete açık bir ekonomik yapı oluşturulması ve istikrarlı bir ekonomik yapı tesis edilmesi görevini yerine getirecekti. Dünya Bankası'nın ortaya koyduğu bu yaklaşıma göre Güney Kore'deki başarılı sonuçlar piyasa temelli olan politikalar ile devletçi temele dayanan politikaların zaman ve ekonomik yapıya göre değişen kombinasyonları ile elde edilmişti. Türkiye'nin Kore'nin gerisinde kalması ise neoliberal bakış açısıyla, içe dönük sanayileşme politikası, ithal ikamesi politikaları⁵⁸, devletçi bakış açısıyla, etkin olmayan devlet müdahalesi, piyasa dostu yaklaşıma göre ise devletin sınırlı görevini yerine getirememesi şeklinde açıklanabilirdi.

⁵⁷ Okşan Okan, a.g.e., s. 31.

⁵⁸ Halil Seyidoğlu, a.g.e., s. 604.

Bağımsızlık okulu düşünürlerine göre ise ülkelerin “azgelişmişliği” ancak dışsal faktörlerin değerlendirilmesiyle açıklanabilir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ekonomi, temelde hammadde üreticileri ve endüstriyel ürünlerin tüketicileri olarak küresel ekonomiye katılmış olduklarından gelişememekteydi. “Azgelişmişlik” bu ülkelerin tarihsel süreç içinde dünya kapitalist işbölümünde aldıkları rollerle açıklanmaktaydı. “Azgelişmişlik” sanayileşmiş merkez kapitalist ülkelerin dünya çapında genişleyip, çevre “azgelişmiş” ülkeleri etkilemeleri sonucu ortaya çıkmaktaydı; bu nedenle dışşaldı.⁵⁹ Baykan Sezer ise içinde yaşadığımız yüzyılda dünya egemenliğinin Batı’nın elinde bulunduğunu ve Batı’nın üstünlüğünü devam ettirmek için oluşturduğu ekonomik düzende, bir ülkenin ekonomik olarak fakir ya da zengin olmasının, o ülkenin Batı egemenliğinin sürdürülmesindeki yeri ile ilgili olduğunu düşünmekteydi. Ona göre: “Batı’nın dünya üzerine yayılışı ve bu yayılışı ile kendi dünya egemenliğini kurması sonucu bugün bütün ülkeler belli ilişkiler içine girmek durumunda kalmışlardır. Görülebilecek çeşitli dirençler dünyaya, uygarlığa açılma adı altında kırılmıştır. Sonuçta bütün ülkeler uluslararası alışverişe belli ölçüde katılmak zorunda bırakılmıştır. Bu katkı ülkenin iktisadi uzmanlık alanına, ülkenin iktisadi uğraşlarının çapına ve kapitalist gelişmeye geçiş ölçüsüne ve en sonunda siyasi ve tarihi çekişmeler içindeki yerine bağlı olarak değişmektedir.”⁶⁰ Dolayısıyla 1960’larda dünya ticaretinde hammadde sağlayıcısı olarak dâhil olan Kore ve Türkiye’deki ekonomik gelişmişlik farkı, Batı dünya egemenliği içindeki yeri ile ilgili olmaktadır. Nitekim Kore, Batı dünya egemenliğine tehdit oluşturan komünizmin tecrit edilmesinde stratejik öneme sahipti ve bu önem Türkiye’ye nispeten daha Kore’ye çok daha fazla maddi destek verilmesini sağlamıştı.

Kore’nin başarısını ekonomi politikaları tercihi, ya da dünya egemenlik sistemindeki yeri ile açıklamaya çalışan yaklaşımlarla beraber, yapısal özellikleriyle ilişkilendiren oldukça geniş bir yazın bulunmaktadır. Modernleşme teorisinin

⁵⁹ Şevket Tüylüoğlu, Hamza Çeştepe, a.g.e., s. 61-63.

⁶⁰ Baykan Sezer, *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, s. 78.

demokratik olmayan ülkelerin ve geleneksel toplumların yapısal özellikleri nedeniyle gelişmeyeceği varsayımı Kore kalkınması ile örtüşmemektedir ve sözkonusu yazın Kore kalkınmasını otoriter rejimler altında verimlilik sağlayabilen ama demokraside verimlilik sağlamayacağı düşünülen “bireysel olmayan” kültürlere bağlanmaktadır. Otoriter rejim ve bireyci olmayan kültür Doğu Asya kapitalizminin özgüllüğü olarak nitelendirilmektedir.⁶¹ Dolayısıyla modernleşme teorilerinde olduğu gibi kalkınma yine yapısal özelliklerle ilişkilendirilmektedir. Bundan sonraki bölümde, Kore’de ve Türkiye’deki kapitalizm incelenecektir.

1.2 Geç Sanayileşen Ülkeler: Güney Kore ve Türkiye’de Kapitalizm

Az gelişmiş olarak tanımlanan ülkelere ekonomik gelişme için önerilen çözüm bu toplumların tarihi gelişmelerinin ürünü değildi. Batı kapitalizminin baş aktörü burjuvazi, tali aktör devlet iken, Kore’de ve Türkiye’de devlet başroldeydi. Bu toplumların tarihsel gelişmelerinin neticesi olan toplumsal yapıda devlet özerk bir güçtü, girişimciler de devletten ayrı düşünülemezdi. Devlet hem bir girişimci sınıf oluşturmaya çalışmış hem de bizzat üretime dâhil olmuştu.

1.2.1. Özerk ve Öncü Bir Güç Olarak Devlet

Batı endüstrileşmesi belli tarihsel koşulların ürünüdür. Doğu ticareti ile ekonomik olarak güçlenen bir sınıf olarak burjuvazi zenginlik birikimi sağlayabilmiş, bu zenginlik birikimini işsiz işgücünün varlığı ile üretime dahil edebilmiş, teknolojik

⁶¹ Ayşe Azman, Nalan Yetim, s. 516-517, 524-525.

gelişmeler eklenince de kitlesel üretimi gerçekleştirebilmişti. Batı toplumlarının çözümü bireylerin eseri olunca merkezi devletin nüfuzu sınırlanmıştı.⁶²

Batı endüstri devrimiyle dünya egemeliğini ele geçirmeden önce de zengin uygarlıklar bulunmaktaydı ki Türkiye ve Kore bu uygarlıkların mensubuydu. Bu uygarlıklar zenginlik birikiminden öte zenginliğin üreticisiydi ve zenginlik birikimini dönüştürme gereği duymamıştı. İmparatorluk dönemi Türkiye’inde, zenginliğin sürdürülmesi eşitlikçi bir yapı ile mümkün görülmüştü; bu nedenle devlet eşitliğin sağlanması için düzenlemeler yapmıştı. Aynı eşitlikçi uygulamaların Kore’de de olduğu görülmektedir. Örneğin, hem Kore hem Türkiye’de XX. yüzyıl başlarına kadar temel ekonomik uğraşı tarımdı ve toprak mülkiyeti devlete aitti.⁶³ Toprak mülkiyetinin devlete ait bulunmasının pratikteki başlıca amacı kaynak dağılımını eşitlikçi bir denge içinde tutmak, üretim ve refahı, teknolojinin olmadığı ortamda azamiye çıkarabilmektir.⁶⁴ Kore’de krallık döneminde devlet yönetici sınıf içindeki ailelerin görev dönemlerini sınırlayarak eşitlikçi yapıyı korumaya çalışmaktaydı. Miras gelenekleri de büyük çaplı miras birikimini engellemekteydi.⁶⁵ Bu yapıya zarar verebilecek nitelikte bir kişinin elinde zenginlik birikmesi durumunda da devlet müsadereci devreye girmektedir.⁶⁶

Kore’de krallık yönetimi sonrasındaki Japon sömürgeci döneminde (1910-1945), sömürge yönetimlerinin hepsinde olduğu gibi ülke kaynakları aktarılmış, Korelilerin ekonomik olarak güçlenmelerine izin vermeyen uygulamalar yapılmıştı. Japon yönetiminin başladığı senelerde bütün önlemlere rağmen gücü kırılamamış az sayıda büyük toprak sahibi bulunmaktaydı. Sömürge yönetimi toprak düzenlemeleriyle aidiyeti ispatlanamayan topraklara ve ormanlara el koymuş ve

⁶² Oya Okan, “Batı Düşüncesinde Liberalizm ve Tarihi Koşulları”, Doktora Tezi, 1994, s. 29.

⁶³ Andrew C. Nahn, a.g.e., s. 21.

⁶⁴ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2003, s. 63.

⁶⁵ Richard D. Whitney, The Social Construction of Business System in East Asia”, *Organization Studies*, C. 12/1, (1991), s. 7-8.

⁶⁶ Richard D. Whitney, a.g.m., s. 7-8.

Japon çiftçilere satmıştı. Bu tarihten sonra toprakların büyük bölümü Japonlara geçmiş Koreli büyük toprak sahiplerinin nüfuzu kırılmış ve Kore halkı küçük toprak kiracıları ve başkalarının toprağını işleyen ortakçılar durumuna düşmüştü.⁶⁷ Rhee hükümeti döneminde belli bir büyüklüğün üzerindeki arazilerin devletleştirilmesi ve topraksız köylüye toprak dağıtılmasını öngören toprak reformu ile küçük toprak sahipliği tarımsal yapının temelini oluşturur hale gelmişti.⁶⁸ Bu dönemde ABD'nin gıda yardımlarının piyasadaki tarım ürünlerinin fiyatlarını düşürmesi ve hükümetin enflasyon hedeflemesi nedeniyle fiyatların yükselmesini istememesi gibi nedenler de eklenince çiftçilerin gelirlerinde büyük azalma meydana geldi ve bu durum, planlı kalkınma yıllarına gelinceye kadar tarımsal sermaye birikimini engelledi.

Sermaye birikiminin sağlanabileceği diğer kesimler olarak sanayi ve ticarete Japon sömürge döneminde sanayide ve altyapı yatırımlarında ciddi gelişmeler yaşanması, büyük işletmelerin açılması, sermaye birikimi sağlayabilecek koşulların varlığını düşündürmekteydi. Fakat bu dönemde büyük çaplı işletmeler Japonlara aitti ve düzenlemeler ile Korelilerin büyük işletme oluşturmakta önüne geçilmişti. Bu tarihlerde milli bir girişimci sınıf oluştuysa bile, sözkonusu sınıfa ait sanayi kuruluşları az sayıda işçi çalıştıran küçük işletmelerdi.⁶⁹ Cumhuriyetin ilk hükümeti Rhee hükümeti döneminde (1948-1961) millileştirilmiş mülkleri satın alarak tekeller oluşturmuş, devletin teşviklerinden ve kredi kolaylıklarından yararlanarak sermaye birikimine sahip olmuş az sayıda sanayiciden bahsedilebilirdi. General Park otoriter yönetimi (1961-1979), bu kişilerin servetlerinin haksız olduğunu ileri sürerek, sanayicileri “biz vatan hainiyiz” yazılı yaftalarla yürütmüş, daha sonra da işbirliği için pazarlığa oturtmuştu. Hükümet, sanayicilere kendileriyle işbirliği yapmamaları halinde hapsedilecekleri ve işbirliği yaptıklarında teşviklerle ödüllendirileceklerini söylemişti. Sanayiciler için çok fazla seçenek yoktu, bu nedenle hükümet ile

⁶⁷ Andrew C. Nahn, a.g.e., s. 133-134.

⁶⁸ Andrew C. Nahn, a.g.e., s. 227-228.

⁶⁹ Andrew C. Nahn, a.g.e., s. 133-134.

işbirliğini kabul etmişlerdi.⁷⁰ Dolayısıyla 1960'lı senelerin başında, Kore'de güçlü bir girişimci sınıfın varlığı, devletin özerk gücü ile engellenmiştir.

Türkiye'de ise imparatorluk döneminde endüstri öncesi Kore'sine benzer uygulamalarla devletten bağımsız olarak gelişecek bir ekonomik gücün varlığı engellenmişti. Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllar boyunca, toprak mülkiyetinin devlete ait olduğu, halka sadece kullanım hakkının verildiği eşitlikçi bir sistem ile yönetilmekteydi. İmparatorluğun gerileme döneminde ekonomik kaynak yaratmak için özel mülkiyet hakkı tanınsa bile ortaya çıkan yeni sınıf (ara sınıf), eski üretim yöntemlerini değiştirilmesinde burjuva sınıfının oynadığı rolü oynamamış, geleneksel üretim biçimini devam ettirmişti.⁷¹ Ticaret ve sanayi kesiminde ise güçlü bir yerli girişimci sınıf bulunmamaktaydı. Devlet, tarım, madencilik, ticaret gibi iktisadi faaliyetlerde eşitliği hem meydana getirdiği kurumlar aracılığıyla dolaylı olarak hem de doğrudan müdahaleleriyle sağlamaya çalışmaktaydı.⁷² Bu eşitlikçi dağılım, şehirlerde faaliyet gösteren esnaflarda da aşağı yukarı aynı cereyan etmişti. Esnafların birbirine yakın büyüklükteki, küçük işyerlerinden oluşan bir cemaat olarak örgütlenmelerini sağlayan devlet, onların da kaynak dağılımı açısından, tıpkı tarımda olduğu gibi birbirinden farklılaşan mekanizmaları ile eşitlikçi hale getirmektedir. Tüccarlar ise genellikle gayrimüslim Osmanlılardı. Müslüman Türklerin ticari hayattan uzak kalmaları, sanayi devriminden sonra imparatorluğun Avrupa'ya bağlanış biçimiyle açıklanabilir. Geleneksel Osmanlı sanayisi, Avrupa'daki sanayi devriminden sonra rekabet gücünden yoksun kalmıştı. Gayrimüslimler, kapitülasyonlar ile elde ettikleri ayrıcalıklar ile bu olumsuzluktan Müslüman tüccarlar kadar etkilenmemiş, ticaret grupları oluşturarak, Türk yetkililer ve Avrupalı tüccarlar arasında aracılık rolü oynamış ve imtiyazlı bir konum elde etmişti. Aynı zamanda, kimi yazarlara göre Müslümanların iş hayatında başarılı olamamışlıklarının nedeni toplumsal tarihin özgül bir döneminin sonucu olarak, Tanzimat döneminde, devlet bürokrasisinde parlak bir gelecek idealinin, ticaret ve iş

⁷⁰ Nesrin Sungur, "Güney Kore Kalkınma Fırsatını Nasıl Yakaladı?", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 225, s. 121.

⁷¹ Emre Kongar, a.g.e., s. 35, 40, 42.

⁷² Mehmet Genç, a.g.e., s. 71-74.

hayatını ikinci sınıf meslek haline sokmuş olmasıydı.⁷³ Türk ve Müslümanlar iç ticarete, küçük ve orta sermayeli işleri yürütmekteydi. Bu grup güçsüz, dağınık, örgütsüz ve büyük oranda gayrimüslim tüccarlara bağımlı durumdaydı.⁷⁴ Osmanlı'da, tarımda, ticarete ve üretim kesiminde bütün mekanizmalara karşın sermaye birikimi olduğunda ise, müsadere yöntemiyle engellenmektedir.

Neticede, Kore ve Türkiye'de sermaye birikimi sağlamış güçlü bir girişimci sınıf bulunmamaktadır. Ekonomideki düzeni sağlamak devlet işidir. Bu nedenle ekonomide devlet işletmeleri ortaya çıkmıştır.

1.2.2 Devlet İşletmeleri KİT'ler

Türkiye'de imparatorluğun son zamanlarından itibaren, Kore'de ise sömürge yönetimi sonrasında, hükümetler taraflarını Batı'dan yana belirlemiş, ekonomik gelişme için Batı'nın izlediği yol ve yöntemleri benimsemişti. Batı'da kapitalist gelişme burjuva sınıfının eseri idi ve devletin görevi girişimci sınıfın önündeki engelleri kaldırmaya destek olacak önlemleri almakla sınırlandırılmıştı. Bu nedenle, hem Kore'de hem Türkiye'de devlet işletmeleri vasıtasıyla altyapı yatırımları yapılmış, ilk yatırım maliyeti yüksek olan ve üretime geçmesi uzun zaman alacak alanlarda öncü yatırımlarla reel sektöre katılmıştı. Ancak kapitalizmin ilerleyen aşamalarında devlet işletmelerinin ekonomideki ağırlığının tedrici olarak azaltılması telkin edilirken, Kore ve Türkiye'de devlet üretim kesiminden ayrılmamıştı.

1980'lere kadar geçen dönemde, hükümetler farklı ekonomik politikalar uygulasa da, devlet işletmelerinin ekonomideki ağırlığının her geçen gün arttığı görülmekteydi. Politika ve uygulama arasındaki çelişkilerin en önemli göstergesi,

⁷³ Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, Çev. Fikret Adaman, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 64-67.

⁷⁴ Korkut Boratav, a.g.e, s. 24.

Türkiye’de ilk Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin (KİT), ekonomideki devlet müdahalesinin tamamen kaldırılmasını gerektiren liberal politikaların uygulandığı bir dönemde kurulmasıydı.⁷⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nun iktisada bakış açısını yorumlamak, farklı politikalar uygulanmasına karşın Devletin ekonomideki ağırlığının azalmamasının nedenini anlamak açısından önemlidir: “Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl başında geleneksel Doğu-Batı ilişkilerindeki konumunu, safını/cephesini Batı lehine değiştirmiş olsa bile, en genel anlamda Osmanlı ekonomisinin bağlı olduğu yapısal ilişkiler mekanizması değişmemiştir. Bu mekanizma da, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren ve klasik dönemden geçerek, Batılılaşma dönemi de dâhil olmak üzere savaş ve savunmaya dayalı bir ekonomiye (savaş ekonomisi) sahip oluşunun sonucudur. Saf/cephhe değişmiş olsa da, bu açıdan bir değişiklik söz konusu değildir. İmparatorluk yönetiminin savunma harcamalarını kısıtlaması imkansızdı. Bu nedenle mutlak anlamda liberal politikalarla idare edilmesi düşünülemezdi. Devletin öncelikli amacı kendi bekası idi. Bu dönemdeki endüstrileşme çabaları ise kâr sağlamaya yönelik değil, devletin idamesini sağlayacak askeri yatırımlar olmuştur.”⁷⁶ Osmanlı İmparatorluğu’nda iktisadın siyasetin tali bir unsuru olarak görülmesi, cumhuriyet tarihinin 1980’e kadar olan bölümünde farklı iktisadi politikalar uygulanmasına karşın devletin ekonomideki ağırlığının devam etmesinin açıklayıcılarındandır.

II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde kalkınma iktisadi politikaları “az gelişmiş” ülkelerin yeni dünya sistemine dâhil edilmesi için devletin ekonomiye müdahalesinin tedrici olarak kaldırılmasını öngörmekteydi. “Az gelişmiş” ülkelerde, kalkınmanın ilk zamanlarında devlet, piyasa düzenleyici rol üstlenmeliydi ve reel ekonomiye, özel girişimin gelişebilmesi için gereken altyapı yatırımlarını yaparak ve ilk yatırım maliyeti yüksek olan sektörlerde yatırım yaparak öncülük etmeliydi. Nihai

⁷⁵ Birol Çetin, Osman Çevik, *Cumhuriyet Dönemi Şirketleşme Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s. 18-19.

⁷⁶ Ufuk Özcan, “Osmanlı’nın Son Yüzyılında İki İktisat Anlayışı: Liberal ve Ulusçu Akımlar”, *Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi, Sosyoloji Yıllığı 18*, Cilt: 1, Kitabevi, İstanbul, 2009.

amaç devletin üretim kesimini tamamen özel girişime terk etmesi olmalıydı, dolayısıyla devlet işletmelerinin ekonomi içindeki ağırlığı gitgide azaltılmalıydı. Bu Batılı kapitalizme ulaşmak için gereken tarihi koşuldu. Aynı görüş devlet işletmelerindeki üretimin verimsiz olacağı fikri kaçınılmaz bir sonuç olarak gösterilmekteydi. Bu anlayış o dönemde hazırlanan tüm yerli, yabancı plan ve raporlarda görülebilir nitelikteydi. Örneğin, ABD’li bir uzman olan Max Thornburg 1947’de hazırladığı bir raporda, Karabük Demir Çelik Fabrikası için “... *bu tesisin müdafaası sadedinde birçok mütalaalar ileri sürülmüş olmakla beraber bu müessese iktisadibir faaliyete askeri ve siyasi mülahazaların kaçınılmaz bir israf abidesi olarak durmaktadır.*” diyerek tasfiyesini istemekte, devletin müdahalesinin ancak özel kesimin ihtiyacı olan altyapı, elektrifikasyon, yol ve su tesisleri inşaatında uygun görmektedir.⁷⁷

Kore’de ABD’li danışmanlar, aynı politikanın devamı olarak Japonlardan kalan işletmelerin özelleştirilmesini salık vermektedir. Gerekçe olarak ise devlet yönetiminin işletme kaynaklarını israf edeceği gösterilmektedir. Tarihçi John Caldwell, Batı’nın Doğu karşısındaki tutumuna paralel olarak, ABD yönetiminin Kore yönetimi hakkındaki güvensizliğini şu benzetme ile açıklamaktadır: “Kore, bazen bir tavuğun balta yere düştükten sonra birkaç dakika yürüyebildiği gibi, baş ve beynin birbirinden ayrılmasına rağmen, vücudun hâlâ yükümlülükleri peşinde koştuğu, başı kesilmiş insanlara benzemektedir.”⁷⁸ Bu nedenle ABD yönetimi II. Dünya Savaşı’ndan sonra cumhuriyet ilanına kadar geçen kısa dönemde, Japonlardan kalan mülkleri, fabrikaları ve işletmeleri özel sektöre satmıştı. Bu yolla Kore servetinin %30’u özel sektöre devredilmişti.⁷⁹ Liberal politikalar uygulanmaktaydı ancak devlet işletmeleri sayısı her geçen gün artmaya devam etmişti. Fakat bu liberal uygulamalar içinde devlet işletmelerinin sayısı da her geçen gün artmaya devam etmişti. Yardım fonlarının bir kısmı devlet işletmeleri için kullanılmaktaydı ve devletin üretim kesiminden çekilmek istemeyen tavrı, Başkan Rhee ile ABD

⁷⁷ Mustafa Sönmez’den aktaran Yunus Öztürk, “Özelleştirme Girişimleri ve KİT’lerin Çözülme Süreci: Petkim-Tüpraş Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 32.

⁷⁸ John Lie, a.g.e., s. 24.

⁷⁹ Okşan Okan, a.g.e., s. 64.

yetkililerinin anlaşmazlık noktalarından biri olmuştu. Türkiye’de 1950 seçimleri ile işbaşına gelen parti, liberalizmin gerektirdiği biçimde ve seçimlerde de taahhüt ettiği gibi, kamu teşebbüslerinin özel sektöre devretmenin yararlı olacağını savunmuş, bu nedenle devlet işletmelerinin özel sektöre devir şekilleri, şartlarını ve bunların takdir bedellerini belirlemekle görevlendirilmiş İşletmeler Bakanlığı’na bağlı devir komisyonu kurmuş, ancak komisyon tarafından herhangi bir devir işlemi gerçekleştirilememiş, aksine, kamu teşebbüslerinin sayısı hızla artmaya devam etmişti.⁸⁰ 1977 yılı sonu itibarıyla, devlet işletmeleri, sanayinin temel girdileri olan hammadde ve enerji ihtiyacının büyük bölümünü, bazı temel mal ve hizmetlerin tamamını veya önemli bir kısmını üretmekte, tahıl alım satımında önemli bir rol oynamakta, konut ve küçük sanatkâr kredilerinin hemen hemen tamamını sağlamaktaydı.⁸¹ Devlet işletmeleri özel sektör alanına terk edilmesi gereken imalat sanayinde yüksek katma değer yaratmaktaydı. 1950’de devlet sahipliğindeki işletmelerin imalat sanayideki payı % 3.93 iken, imalat sanayinin katma değerine katkısı % 58.33’tür. 1968’de ise devlet işletmelerinin imalat sanayisinin katma değerine katkısı % 62’ye yükselmiştir.⁸² “Cumhuriyet döneminde Batıcılaşmanın kesin bir devlet siyasetine dönüşmesinden sonra devletçiliğin savunulması herhangi bir ideolojik ya da doktriner seçim değildir. Batılı olmaya karar vermiş devlet, kendi dayanak noktalarından birisini oluşturan devlet üretim kesimini tümüyle eline, denetimi altına geçirmiştir. Tutulan yola karşı çıkabilecek Doğululuğun kendi temeli demek olan Devlet endüstrisinde yuvalanmasına engel olunmak istenmiştir. Bu yüzden devletçilik belli alanların dışında uygulanmamıştır. Ve yine bu yüzden “Devlet, özel sektörün yapamayacağı işleri yüklenir” denmesine karşın özel sektörün can attığı alanlar Türkiye’de devletleştirilmiştir.”⁸³

Kore’de devlet işletmeleri yalnız özel sektörün giremediği ya da girmek istemediği alanlardaki boşlukları doldurmakla kalmamış, ekonominin tümünün gelişmesinde kritik rol oynamıştı. 1961-1976 yılları arasında 20 iktisadi devlet

⁸⁰ Yunus Öztürk, a.g.e., s. 32.

⁸¹ Birol Çetin, Osman Çevik, a.g.e., s. 19-20.

⁸² Ayşe Buğra, a.g.e., s. 76.

⁸³ Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s. 181-182.

işletmesi açıldı. Bu işletmeler, çoğunlukla ağır sanayi kuruluşlarıydı. Devlet işletmeleri 1963-1981 döneminki sabit yatırımların % 30'undan az paya sahip olmamıştı ve üretimleri ekonominin kalkışa geçtiği 1963-1972 yıllarında, gayrisafi yurt içi hâsılanın (GDP) büyüme hızından (% 9,5) çok daha yüksek bir değer (% 14,5) almaktaydı.⁸⁴ Bu işletmeler yüksek verimlilikle çalışmaktadır. Örneğin, günümüzde özelleştirilmiş olan,⁸⁵ pek çok ABD demir çelik fabrikasına idari ve teknolojik danışmanlık hizmeti satan POSCO şirketi bu dönemde faaliyete başlayan bir devlet işletmesidir.⁸⁶ 1970'li yıllarda şirketin kredi talebini ağır sanayide Kore'nin mukayeseli üstünlüğü olmadığı için reddeden Dünya Bankası 1987 raporunda POSCO'yu "muhtemelen dünyanın en verimli çelik üreticisi ilan etti."⁸⁷ Türkiye'de ise KİT'ler 1980'lere kadar olan dönemde kârlı kuruluşlardı.⁸⁸

Devlet işletmelerinin kalkınmadaki ağırlıklı payına karşın ABD ile Park hükümeti arasında ekonomideki devlet ağırlığı tartışma konusu olmaya devam etmekteydi. Park, sosyalist ekonominin son derece karşısındaydı ve ona göre "üretimin özel mülkiyeti, ulusal gelişmeyi harekete geçirmek ve halkın kârını koruma hariç, koşulsuz olarak teşvik edilmelidir."⁸⁹ Fakat ulusal gelişmenin hızlandırılması gerekmektedir ve bu amaç için ekonomiye müdahale esastı. Park, kalkınmada devlet işletmelerini önemli araçlar olarak görüyordu. Bununla beraber, ABD'nin devletin iktisadi faaliyetlerin yürütülmesini özel sektöre terk etmesinin gerekliliği telkinleri, Park'ın bu işletmelere fazlaca güvenmesine de engel olmuştu. Park, bankaları devletleştirilirken, imalat sanayideki işletmelerde özel sermayenin önünü açmaya çalışıyordu. ABD'ye göre, özel mülkiyeti desteklemek gelen hükümete ve komünizm savaşına zarar vermeyecekti. İşte, toplumda yaygın

⁸⁴ Kihwan Kim, Dany M. Leipziger, *Korea: A Case of Government-led Development*, The World Bank Washington D.C., 1993, s. 36.

⁸⁵ Elif Batu Yener, "Posco modeli kabul edilmedi, istifa ettiler", *Referans* gazetesi, 03.08.2005, (Çevrimiçi): http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=17937

⁸⁶ Okşan Okan, a.g.e., s. 34.

⁸⁷ Feridun Tur, a.g.e., s. 34.

⁸⁸ 1980'lerden sonra KİT'lerin birden bire zarar eden kuruluşlar haline gelmesi, siyasi idarenin yeni dönemde KİT'lerden desteğini çekmiş olmasından kaynaklanır ve bu kuruluşlar üzerindeki mali-idari denetimin kalkmış olması söz konusu kuruluşları atıl bir durumda bırakmıştır. Bkz. Yunus Öztürk, a.g.e., s. 112.

⁸⁹ Hun Joo Park, a.g.m., s. 177.

antikomünist ve antisosyalist bakış açısı da eklendiğinde, Park, devlet işletmeleri merkezli kalkınmaya başvurmadı. Liberal ekonominin yerleştirilebilinmesi için özel sektöre öncelik verildi. Buna karşın, resmîyette özel mülkiyete ait olmasına rağmen, Devlet bankalar vasıtasıyla finansı kontrol ederek özel işletmeleri devlet işletmelerine benzer yapılar olarak örgütlemişti. Park, “Antikomünizm ile savaşımın, chaebol aktivitelerini sıkıca kontrol ederken sürdürebileceğini” öne sürerek, chaebollerin devlet işletmelerine benzer yapılanmalarının meşruiyetini sağlamaya çalışmıştı.⁹⁰ Türkiye’de de Devlet, ekonomi politikalarının odağına bir girişimci sınıf oluşturmayı almıştı. Bu girişimci sınıfın ise Kore’deki kadar olmasa da, devlete bağımlılığı yüksekti.

1.2.3 Devlete Bağımlı Girişimci Sınıf

Güney Kore’de sömürge yönetiminin sona ermesi ile, büyük çaplı işletmelere sahip olan Japonlar ülkeyi terk etmiş, bu işletmelerden bir kısmı devlet işletmesi olarak yönetilmeye devam etmiş, bir kısmını ise özelleştirilmişti. Amerikan hükümetinin kısa süreli yönetimi, Rhee hükümeti ve Park hükümetinin görev yaptığı 1980’lere kadar olan dönemde, özel girişim teşvikler ve kolaylıklar ile desteklendi. Bu uygulamalar içinde merkezi otoriteye yakın ve politik çıkar sağlanabilecek girişimcilerin güçlendiği görüldü. Örneğin Başkan Rhee, ihaleleri politik çıkar sağlayacağı kişilere kazandırmış, bu kişilere ödemelerinde büyük kolaylıklar sağlamıştı. Ülke içerisinde, merkezi otoriteye karşı çıkabilecek güçlü siyasi ya da ekonomik gücün bulunmaması, Başkan Rhee’nin işletmeleri arzu ettiği kişilere satmasını kolaylaştırmıştı.⁹¹ Bu dönemde az sayıda sanayici servet sahibi olmuştu ancak yeni yönetim iş başına gelince, Rhee döneminde zenginleşmiş az sayıda sanayiciyi ya da Rhee’nin yandaşlarını kendisiyle işbirliğine zorladı. Böylece sanayicilerin nüfuzu kırıldı. Park hükümeti, Japon kalkınmasını örnek alarak büyük

⁹⁰ Hun Joo Park, a.g.m., s. 179.

⁹¹ Wonhyuk Lim, a.g.m., s. 26-27.

işletmelere önem vermiş, var olan ve yeni kurulacak olan büyük işletmeleri son derece desteklemiş aynı zamanda üretimlerini sıkı kontrol altında tutmuştu. Bankacılığın da devlet denetiminde olması, işadamlarının devlete bağımlılığını arttırmıştı. Chaebol adı verilen büyük işletmelere verilen devlet teşviklerinin devamlılığı, işletmelerin sene başında taahhüt edilen üretim düzeyini gerçekleştirilmesine bağlanmıştı.⁹² Girişimcilerin devlete karşı olması beklenemezdi. Kore’de “en güçlüleri dâhil olmak üzere Koreli tüm işadamları, kredi musluklarının akmasını sürdürmek ve vergi daireleriyle başlarının derde girmesini önlemek için hükümetle ilişkilerini iyi tutma ihtiyacının farkındadır.”⁹³

Kore’de Park yönetimi gücünü sağlamlaştırdıktan sonra, kendine bağımlı bir sınıf oluşturmaya çalışmaktaydı. Türkiye de aynı oluşumun tarihi kanıtları bulunmaktadır. İmparatorluğun son yıllarında özel mülkiyete ait fabrikaların büyük bölümü gayrimüslim azınlıkların elindeydi.⁹⁴ İşlerini devletin dağıttığı Japon sömürge gücü mallarına dayanarak kuran Koreli girişimciler gibi, Müslüman Türk girişimciler de Cumhuriyetin kurulmasından sonra ülkeyi terk eden gayrimüslimlerin mallarını ele geçirmişlerdi.⁹⁵ İttihat ve Terakki Fırkası’nın etkili aydınları “Milli İktisat Görüşü” adı altında gerekirse savaşın yarattığı kıtlık koşullarından yararlanarak ve devletin desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazi yetiştirilmesi gerektiğini, bunun hem mümkün hem de kalkınma ve modernleşme için gerekli olduğunu öne sürmüşlerdi.⁹⁶ Milli burjuvazi yaratılması önemli bir hedefti. Bu nedenle İttihatçılar bizzat iş adamı olarak reel sektöre dâhil olmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarında, girişimcilik faaliyetleri ve kamu görevleri hâlâ birlikte sürdürülüyordu. Örneğin Mustafa Kemal ve hükümetteki arkadaşları da, diğer politikacılar ve iş adamlarıyla beraber İş Bankası’nın kurucu üyelerindendi. Politik bağlantıların özel sermaye birikiminde önemli bir etken olması tartışmasız bir gerçektir. Cumhuriyetin

⁹² Nesrin Sungur, a.g.m., s. 121.

⁹³ Francis Fukuyama, *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, Çev. Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 153.

⁹⁴ 1915’teki sayıma göre, özel mülkiyete ait fabrikaların toplamı 214’tür. Bu işletmelerin % 19.6’sı Müslümanlara, % 80.4’ü gayrimüslim azınlıklara aittir. Bkz. Ayşe Buğra, a.g.e., s. 68.

⁹⁵ Ayşe Buğra, a.g.e., s. 41-42.

⁹⁶ Korkut Boratav, a.g.e., s. 27.

ilk dönemlerinde resmi ideolojiye yakın bürokrat ve siviller girişimci olmaları için teşvik edilmişti. Örneğin, tarım kesiminin girişimci sınıfa dâhil olmamaları hakkında önemli bir kanıt, radikal değişiklikler yapan cumhuriyet kadrosunun geleneksel değerlere sahip bu kesimin kendisine tehdit olabileceği düşüncesiyle ekonomik olarak güçlenmesini arzu etmemeleridir. Nitekim 1945'te yapılmak istenen toprak reformu, büyük toprak sahipliğinin devlet yetkisine bir tehdit oluşturduğu ve yeni cumhuriyet devletinin yaklaşımıyla çeliştiği öne sürülerek savunulmuştu. Cumhuriyet dönemi boyunca devletin ekonomide üstlendiği önemli göreve, kamu ve özel işletmelerin ortak girişimlerde bulunması geleneğinin sürdürülmesine rağmen, özel kesimin sınırlarının zamanla netleştiği ise açıktır.⁹⁷

Cumhuriyet boyunca devlet-özel sektör ilişkisi, ittihatçılar zamanında gözlenmiş olan bazı özelliklerini yansıtmaktaydı. Bu ilişkide devlet belirleyiciydi. Cumhuriyet döneminde de her şeyden önce politik güç odakları ile olan ilişkisi bağlamında tanımlanan bir girişimci sınıf oluşumu gözlenmekteydi. Bu durum, İmparatorluk zamanında üretimin doğrudan doğruya devlet işi olması ile ilgiliydi.

Her ne kadar 1980'e kadar geçen dönemde farklı ekonomi politikaları uygulansa da, hükümetlerin özel kesimi destekleme ve yerli bir girişimci sınıf yaratma hedefleri aynı kalmıştı. Girişimcilerin vergi bağışıklıkları, gümrük kolaylıkları, borçlanma olanakları yoluyla desteklenmesi her dönemde egemen olan yaklaşımdı. Türkiye'de kamu kesimi en azından üç ayrı biçimde özel kesime destek ve yardımcı olmuştu. İlk olarak, kamu kesimi, özel kesimin de üretebileceği kimi mallar için yüksek fiyatlar saptamıştı. Fiyat yüksekliğinin doğal sonucu olan büyük kâr özel girişimcilerin de hemen bu alanlara kaymasına yol açmıştı. İkinci olarak devletin ürettiği bir mala karşı gereksinme yüksekse, özel kesim, bu malı doğrudan üretmektense, pazarlamasını örgütlemeyi daha kârlı bulmuştu. Böylece devlet ile tüketici arasında aracı görevi yüklenen özel girişimler kısa zamanda yüksek kârlar

⁹⁷ Ayşe Buğra, a.g.e., s. 70, 75, 94.

sağlamıştı. Üçüncü olarak, büyük yatırımlar gerektirdiği için özel kesimin giremediği alanlarda, Devlet yatırım malları üretimi yapmış, bu durum özel girişimcilerin dayanıklı tüketim malları sanayisine girmesini sağlamıştı.⁹⁸ Türkiye’de devlet girişimci sınıfı ödüllendirme ve cezalandırma mekanizmaları ile kontrol altında tutmaktaydı. Ancak Park hükümetinin uygulamaları ile karşılaştırıldığında, bu kontrol nispeten sınırlıydı. Özellikle bütün bankaların devlet yönetiminde olması, Koreli iş adamları üzerinde devletin nüfuzunu arttırmaktaydı.

Koreli bir iş adamı, yeni bir proje için devlet görevlilerinin onayını almalıydı. Bir projenin ekonomik gelişmeye katkıda bulacağını ispat etmeliydi. Türkiye’de de 1960-1980 döneminde girişimci sınıfın devletle olan ilişkisinin basit bir kayırma durumundan ziyade, daha ince bir dengeyi yansıtmaktaydı. Bu ilişkide iş adamı, Kore’de olduğu gibi, hükümet yetkililerini, girişimcilik faaliyetleri ile devlete hizmet edecek istek ve kabiliyette olduğuna ikna etmeliydi.⁹⁹ Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı ve Sakıp Sabancı’nın otobiyografilerinde iş başarısı her şeyden önce devletle ilişkisi içinde belirlenmişti. Bu ilişki “aşk ve nefret ilişkisi” olarak tanımlanabilecek nitelikteydi: “Türk işadamları devleti karşılaştıkları güçlüklerin en önemli kaynağı olarak görüyorlar, aynı zamanda yalnız servetlerini değil, toplumsal konumlarını da devlete borçlu olduklarının farkındadırlar. Dolayısıyla, ülkede devlet müdahalesini dışlayan bir kapitalist gelişmenin ne olabilirliği ne de istenirliği konusunda hiçbir hayale kapılmazlar. Vurguladıkları, müdahaleciliğin azaltılmasından doğacak yararlar değil, devletle iş dünyası arasında daha güçlü bir dayanışmanın gerekliliğidir. Yazdıklarında bireyin kişisel çabayı ön plana çıkarıp devlet sorumluluğunu dışlayan neo-liberal muhafazakârlığın izine rastlanmaz. Ekonominin sosyal faaliyetlerin bütününden ayrışıp özerklik kazanmasının olumlu bir şey olduğuna dair göndermelere de rastlanmaz. Kişisel çıkar sağlamaya yönelik bireysel davranışlara, hiçbir noktada, ekonomik yaşamın düzenlenmesinde merkezi bir rol atfedilmez.”¹⁰⁰

⁹⁸ Emre Kongar, a.g.e, s. 253.

⁹⁹ Ayşe Buğra, a.g.e., s. 81.

¹⁰⁰ Ayşe Buğra, a.g.e., s. 17.

Özet olarak şunu söyleyebiliriz: Türkiye ve Kore 1945 yılında tarafını kesin olarak Kapitalist Batı'ya çevirmişti. Bu tarihten itibaren ekonomi politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında hakim iktisat düşüncesi ve uluslar arası kurumlar etkili olmuştu. Politikalar belirlenirken ise kapitalist blok içindeki bölüşüm ve hiyerarşi gözetildi. Modernleşme düşüncesi az gelişmiş olarak tanımlanan toplumların yardımlarla gelişebileceğini öngörmekteydi; dolayısıyla Kore ve Türkiye'ye yardım yapıldı. Fakat, Kore'nin stratejik konumu, bu ülkeye Türkiye'den son derece fazla yardım akışını sağlamıştı. Dolayısıyla Kore'deki mucizevi kalkınmanın fonlarını Batı fonları oluşturdu. Kore'deki otoriter rejime komünizm tehlikesi karşısında göz yumuldu, böylece modernleşme yaklaşımlarının kalkınma için demokratik rejimin varlığı gerektiği varsayımı Kore'de bir süreliğine göz ardı edildi. Kore bu otoriter rejim altında kalkınabildi, böylece modernleşme yaklaşımının meşruluğu sorgulanır hale geldi. Neticede Kore parlak bir ekonomik gelişme yaşarken, Türkiye ekonomik gelişme yarışını geriden takip etti.

Kore'nin başarısını kültürel özelliklerine bağlama konusunda oldukça geniş bir yazın bulunmaktadır. Modernleşme yaklaşımının demokratik olmayan ülkelerin ve geleneksel toplumların yapısal özellikleri nedeniyle gelişemeyeceği varsayımı Kore ile örtüşmediğinden, Kore kalkınması “otoriter rejimler” altında verimlilik sağlayabilen ancak demokraside verimsiz olacağı düşünülen “bireysel olmayan” kültürlerle bağlanmaktadır. Otoriter rejim ve bireyci olmayan kültür Doğu Asya kapitalizminin özgüllüğü olarak nitelendirilmektedir.¹⁰¹ Dolayısıyla büyük aile işletmeleri chaebollerin başarısı değerlendirilirken devlet yönetimi ve sosyal yapı üzerinde durulmaktadır. Modernleşme teorilerinde olduğu gibi kalkınma yine yapısal özelliklerle ilişkilendirilmektedir.

¹⁰¹ Ayşe Azman, Nalan Yetim, a.g.e., s. 516-517, 524-525.

Kore kalkınmasında önem atfedilen chaebollerin yapısal olduğu düşünölen özellikleri nedir? Türkiye ile ne kadar benzemektedir? Bundan sonraki bölümün tartışması bu sorular etrafında olacaktır.

II. BÖLÜM: TÜRKİYE VE GÜNEY KORE’DE BÜYÜK ÖLÇEKLİ İŞLETMELER: CHAEBOL VE TÜRK AİLE HOLDİNGLERİ

II. Dünya Savaşı'nı takiben önce Japonya'da daha sonra Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur'da meydana gelen ekonomik dönüşüm, akademik ilgiyi Doğu Asya ülkelerine çevirdi. Doğu Asya'daki işletme formlarının hangi organizasyon özellikleri ile mucizevi ekonomik gelişmeyi sağladığı cevaplanması gereken önemli bir soru idi. Çünkü o dönemdeki hâkim iktisat ve sosyoloji düşüncesi, modernleşme teorileri çerçevesinde, “azgelişmiş” ülkelerin gelişmeye kapalı ve durgun yapıları nedeniyle kalkınamayacağını öne sürmekte idi ve çünkü aynı senelerde gelişmeye açık dinamik modern toplumlar olarak Amerika ve Avrupa'daki sanayi verimliliği düşmekte idi. İnceleme konumuz olan Kore'de büyük aile işletmeleri “chaeboller” ekonomik gelişmenin devlet ile birlikte iki önemli aktöründen biri olarak tanımlandı. Bu bölümde Koreli chaebolleri ile Türk aile holdinglerini yönetim ve insan kaynakları politikaları alt başlıkları halinde ele alacağız. Aradaki farklılık ve benzerlikleri ortaya koyabilmek için, Anglo-Amerikan ve Japon işletmelerini de analizimize dâhil edeceğiz. Yanıt aradığımız birinci soru, Kore'yi başarıya götüren büyük işletme formunun özelliklerinin ne olduğudur. İkinci soru, Türkiye'deki büyük aile holdinglerinin özelliklerinin chaebol işletme formu ile ne derece benzediğidir. Son soru ise, chaebollerin özgün karakterleri ile başarı kazanmalarının yalnızca 1960-1980 koşullarına özgü olarak kabul edilip edilmemesi ile ilgilidir.

2.1 Aile Mülkiyetindeki İşletmelerden Profesyonel İşletmelere

Doğru Evrimin Sınanması: Kore ve Türkiye'de Büyük

Ölçekli İşletmelerde Mülkiyet ve Yönetim

Modern işletmenin fonksiyonu ve rolü hakkındaki yazın, modern işletmelerin yaygın sahipli ve profesyonel yönetimli olacağını varsaymaktadır.¹⁰² Bu önermenin oluşmasında, Adolf Berle ve Godier Means'ın çalışmasının önemli bir yeri bulunmaktadır. Berle ve Means'ın 1932'de kaleme aldığı *The Modern Corporation*

¹⁰² Stijn Claessens, , Simeon Djankov, Larry H.P. Lang, “The Separation of Ownership and Control in East Asian Corporations”, *Journal of Financial Economics*, 58 (2000), s. 82.

and Private Property ile 1980’li senelere kadar geçen dönemde pek çok düşünür modern işletme yönetiminin ailelerden, profesyonel yöneticilere geçeceği hakkında görüş birliğine vardı.¹⁰³ Berle ve Means modern ABD işletme formuna kadar işletme tarihini alt dönemlere ayrılarak incelenmişti: Kapitalizmin doğuşundan endüstri devrimine kadar geçen sürede, çoğu üretim görece küçük ölçeğe sahip, sahiplerinin yönetici olduğu aile işletmelerinde yapılmakta iken, XIX. yüzyılda endüstri devrimi ile beraber, teknolojik gelişmelerin katkısıyla pek çok işletmenin en uygun büyüklüğünün, birey aile ya da grup yöneticilerinin kârlarını kontrol etmede yetersiz olabilecekleri noktalara eriştiğini ve sonunda, işletmelerin kontrol ve yararlanma haklarında eski çekirdeklerinin çözüldü ve modern işletme aşamasında sahipliğin yönetimden ayrıldı. Avrupa ve Asya’daki bazı ülke örnekleri ise işletmenin evriminin “aile kontrolü”nden çıkarak yaygın sahipli yönetimsel işletmelere doğru olacağı varsayımını desteklemekte idi.¹⁰⁴ Örneğin, profesyonel ortaklıkların, Almanya’daki büyük aile işletmelerinde hâkim olmaya başlaması ABD’de örneğiyle aynı döneme rastlamaktaydı. Japonya’da Meiji restorasyonu sırasında da, pek çok büyük Japon aile işletmesi sahibi profesyonel yöneticiler çalıştırmaya başlamıştı. Japon aile işletmelerinin ikinci varisleri, kendileri ile beraber sadık ve uzun dönem hizmet eden maaşlı yöneticilerden oluşan “müşterek yönetim yapısını” kurumsallaştırmıştı.¹⁰⁵

İşletme tarihçilerinin, uluslararası rekabet avantajının değişen niteliğini ve modern şirketin doğuşunu ele alış tarzlarında bir devrime yol açan Alfred Chandler (1962, 1977, 1980) aile işletmelerinin yönetimsel işletmelerle değişiminin kaçınılmaz olduğunu iddia etmekteydi. Chandler ile birlikte, Amerikan tarzı

¹⁰³ Rafael LaPorta, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, “Corporate Ownership around the World”, *Journal of Finance*, 54 (1999), s. 471.

¹⁰⁴ Bu noktada işletme sahipliğinin çeşitlerinin açıklaması gerekmektedir. Günümüzde bir işletmede sahiplik çeşitleri şöyledir: Aile, yaygın sahipli, çok sayıda finansal kurum, devlet, finansal olmayan çok sayıda şirket ve diğer muhtelif. Aile sahipliği, bir bireyin kontrolcü hissedar olduğu sahiplik çeşididir. Kontrolcü hissedar olabilmek için % 20 oy hakkına sahip olmak gereklidir. Yaygın sahipli şirketler, herhangi bir bireyin kontrolcü hissedar olmadığı sahiplik yapısıdır. Finansal kurumların yaygın sahipliliği, herhangi bir finansal kurumun kontrolcü hissedar olmadığı sahiplik yapısıdır. Yaygın sahipli finansal olmayan şirket sahipliği, herhangi bir işletmenin kontrolcü hissedar olmaması olarak tanımlanmaktadır. Devlet sahipliği ise, devletin işletmelerdeki kontrolü elinde bulundurması durumudur. Rafael LaPorta vd., a.g.m., s. 479.

¹⁰⁵ Lai Si Tsui-Auch, Yong-Joo Lee, “The State Matters: Management Models of Singaporean Chinese and Korean Business Groups”, *Organization Studies*, Vol. 24, No: 4, 2003, s. 509.

profesyonel yönetime sahip işletme, mülkiyetin denetimden ayrıldığı sermaye yoğun sektörlerde diğer tüm modellerin karşılaştırıldığı bir şablon haline gelmiştir ve XX. yüzyılda buna doğru bir gidiş olduğu düşünülmüştür.¹⁰⁶ Chandler aile işletmeleri ile profesyonel yönetime sahip işletme arasında kesin bir ayrım yapmasa da, aile kapitalizmi ve yönetsel kapitalizm arasındaki ayrımı aşırı bir şekilde vurgulamaktaydı ve aile işletmesi sınaî gelişmenin verimli olmayan biçimi olarak tanımlanmaktaydı.

Böylece modern işletmenin nitelikleri sahiplik ve yönetimin ayrılığı olarak belirlenmişti. Bir ülke ekonomisinin güçsüzlüğü ise o ülkedeki işletmelerin evrimini tamamlayamamış olmalarına bağlanmıştı. Örnek oluşturabilecek bir çalışma olarak, Chandler, 1980 yılında İngiltere'deki modern yönetsel işletmelerin yavaş gelişmesi ile ABD'deki hızlı yükselişlerini karşılaştıran çok önemli bir makale yayınlamıştı. İngiltere kitlesel üretime geçmede yavaş kalmış ve bu nedenle ekonomik gelişmede ve bir dizi sanayide ABD'nin gerisinde kalmıştı. "Bu kısmen aile mülkiyetindeki firmaların egemenliğinin sürmesi ile ilgiliydi." Chandler yönetimdeki kişisel tarzları da ekleyerek aile mülkiyeti kavramını genişletmişti. Ona göre, kişisel tarzda yönetim, "sanayinin birçok sektöründe, hiyerarşi katmanı az, küçük ve yüksek derecede uzmanlaşmış şirketlerin egemen olmasına neden olmuştur."¹⁰⁷

ABD'de yaygın sahipli işletmelerin varlığı tarihten bağımsız değildir; bir dizi tarihsel gelişmenin neticesidir. İlk çok sahipli ya da anonim işletmelerin ortaya çıkışı ve Batı'da işletmelerin gelişmesi, Doğu ülkelerinden zenginlik aktarımı sağlayan, uzak mesafeli ticaretin canlanmasıyla birlikte başlamıştı. Gemi teknolojisindeki yeniliklerin eşlik ettiği deniz aşırı genişleme ve bu ticaretten elde edilen zenginlikten faydalanılabilmesi büyük sermaye gerektirdi. Az sayıda ailenin gereken yatırımı sağlayabilecek servete sahip olması bu fırsattan faydalanmak isteyen fakat yeterli

¹⁰⁶ Lai Si Tsui-Auch, Yong-Joo Lee, a.g.m., s. 510.

¹⁰⁷ Geoffrey Jones, Keetie E. Sluyterman, "İngiliz ve Hollanda İşletme Tarihi", *Dünya İşletme Tarihi*, Ed. Franco Amatori & Geoffrey Jones, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 135-136.

sermayesi olmayan insanlar servetlerini birleştirme yoluna itti. Aynı zamanda, denizaşırı ticaretin tehlikeleri içinde barındırması, sermayeyi dolayısıyla riski paylaşarak ortak girişimde bulunmayı gerekli kılıyordu. Zira bütün servetini gemiye yatırmış bir tüccarla bunu yirmi gemiye yatırmış tüccarın aldığı risk karşılaştırıldığında ikincisi daha mantıklı bulunmaktaydı. XVI ve XVII. yüzyıllarda Portekizli denizciler tarafından kurulan bu sistem, iş ortaklıklarının yüzyıllar süren gelişiminde en önemli aşamayı teşkil etti. Yaygın sahipli işletmeler devletten hem ticari alanda tekel hakları gibi, hem de siyasi olarak bazı imtiyazlar da elde ederek güçlendi. Örneğin 1600 yılında İngiltere’de kurulan Doğu Hindistan işletmesi sadece ticari alanlarda değil, aynı zamanda Hindistan’ın idari işlerini yürütmek gibi hukuki ve siyasi işlevler de görmeye başlamıştı.¹⁰⁸ Dolayısıyla anonim işletmeler tarihin belli bir kesitinde Batı ülkelerinin karşılaştıkları sorunlara bir çözüm olarak ortaya çıktı. Bugün ABD ve İngiltere gibi büyük ölçekli işletmelerin yoğun olduğu bölgelerde yaygın sahipli anonim işletme modeli baskın bir model olarak görülmektedir. Fakat dünyanın geri kalan kısmında işletme sahipliği genel olarak yoğunlaşmıştır. “1990’ların ortalarından itibaren yapılan çalışmalar şunu ortaya çıkarmıştır ki, yoğunlaşmış sahiplik yapıları (concentrated ownership structures), ABD ve İngiltere’deki halka açık büyük firmaların görece olarak daha yaygın olan sahiplik yapılarına göre dünya çapında daha tipik olarak gözlemlenen sahiplik yapılarıdır. Bununla beraber bu genelleme, sahiplik yoğunluğunun derecesi ve blok hissedarların kimlikleri açısından ülkeler arasındaki önemli farklılıkları örtmektedir.”¹⁰⁹ Dolayısıyla Chandlerci yaklaşımda olduğu gibi, bütün büyük işletmelerin yaygın sahipli anonim yapıya sahip olacağı ve bu nedenle zamanla yönetim ve sahipliğin ayrılacağı varsayımı geçerli olmamaktadır.

¹⁰⁸ Birol Çetin, Osman Çevik, *İstatistiksel Veriler Işığında Cumhuriyet Dönemi Şirketleşme Tarihi*, Siyasal Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 5.

¹⁰⁹ Murat Kıyılar, Muhammet Belen, “Bir Kurumsal Yönetim Formu Olarak Türkiye’de Holding Yapılanma Biçimlerinin Değerlendirilmesi” (Çevrimiçi): http://www.google.com.tr/search?source=ig&hl=tr&rlz=1W1WZPA_en&q=Yard.Do%C3%A7.Dr.+Murat+KIYILAR%2C+Ar%C5%9F.Grv.+Muhammet+BELEN&btnG=Google%27da+Ara&meta=lr%3D&aq=f&oq=

Chaeboller yönetim ve sahipliğin ayrışmadığı karlı büyük işletmelere örnektir. 1970’lerde ABD ve Avrupa’da sanayi üretiminde verimliliğin düşmekte iken chaeboller oldukça verimli üretimleriyle pazara hakim olmaya başlamıştı. Chaebol ailedeki patrimonial liderin yönetimi altında, aile üyeleri ve sadık profesyonel yöneticilerin yardımı ile işleyen otoriter ve hiyerarşik bir yapı olarak tanımlanmıştı.¹¹⁰ Organizasyonda sahiplik ve yönetim birbirinden ayrışmamıştı. Sahipliğin zamanla yayılacağı kanısına karşın, en eski aile işletmelerinde hâlâ aile yönetimi bulunmaktadır ve bugün de Kore’deki aile işletmelerinde sahiplik ve yönetim önemli ölçüde örtüşmektedir.¹¹¹

Chaeboller oldukça büyük ölçeğe sahip işletmelerdir. Ailelerin genişleyen işletmedeki kontrollerini sürdürebilmeleri, bu kontrolü olanaklı kılan organizasyon yapısı ile ilgili olmaktadır. Chaebol bünyesinde çok sayıda işletmeyi barındıran bir ağ şebekesidir. Her chaebolde bağlı işletmelerin her birinin diğerinde hissesi vardır ve çoğu kez fiyat faktörünün söz konusu olmadığı bir düzlemde birbirleriyle işbirliği yapmaktadır. Bu piramit ve çapraz sahiplik, ailenin sermayesinden çok daha fazla kontrol hakkı kazandırmaktadır.¹¹² Kore chaebol örgütlenmesini Japonlardan

¹¹⁰ Nicole Woolsey Biggart, Marco Orru, “Societal Strategic Advantage: Institutional Structure and Path Dependence in the Automotive and Electronics Industries of East Asia”, s. 206, (Çevrimiçi): http://www.gsm.ucdavis.edu/uploadedFiles/Faculty/Directory_and_Profiles/Biggart/SocietalStrategicAdvantage.pdf

¹¹¹ Stijn Claessens, Simeon Djankov, Larry H.P. Lang, a.g.m., s. 82.

¹¹² Sahiplik oranını aşan kontrol hakkı, piramit yapılar (pyramid structures) veya çapraz hissedarlıklarla (cross-holdings) da elde edilebilir. Bir piramit yapıda, örneğin bir firma ikinci bir firmanın %51’ine sahip olabilir. Bu ikinci firma bir üçüncü firmanın %51’ine sahiptir ve bu böyle gider. Dolayısıyla piramidin en tepesindeki sahip piramit içindeki firmaların tümünde etkin bir kontrole sahiptir. Ve bu kontrol, piramitten aşağı doğru her basamaktaki firmaya daha az yatırımla gerçekleştirilir. Çapraz hissedarlık ise, bir grup şirket karşılıklı sahiplik pozisyonlarını koruduklarında oluşur. İkili hisse senedi sınıfları, piramitler ve çapraz hissedarlıklarla kontrolün pekişmesi (consolidation of control) dünya çapında yaygındır. Kontrol etmenin değerinin, özsermaye sahipliği ile bağlantılı nakit akım haklarının ötesinde bir değer taşımasından dolayı, firmada kontrolün büyük kısmını elde tutmak için bir teşvik vardır. Bir firmada hissedarların nakit akım haklarını aşan kontrol haklarını elde edebileceği birçok yol vardır. ABD’de bu, tipik olarak, orantısız bir şekilde yüksek sayıda oy hakkı taşıyan hisse senetleri yoluyla elde edilir. Dünya çapındaki oy hakkı primleriyle ilgili çalışmalar Amerikan kanıtını destekler niteliktedir. Bu çalışmalar ABD dışındaki ülkelerin tümünde bu primin ABD’dekinden daha büyük olduğunu göstermektedir. Bkz. Murat Kıyılar, Muhammet Belen, a.g.m., (Çevrimiçi): http://www.google.com.tr/search?source=ig&hl=tr&rlz=1W1WZPA_en&q=Yard.Do%C3%A7.Dr.+Murat+KIYILAR%2C+Ar%C5%9F.Grv.+Muhammet+BELEN&btnG=Google%27da+Ara&meta=lr%3D&aq=f&oq=

almıştır. Sömürge yönetimi bittiğinde ise, Koreliler, Japonların ekonomik gücünü sağlayan ağ organizasyonlarını kendilerine uyarlanmıştır. Japon ağ oranizasyonları keiretsu olarak adlandırılmaktadır. Keiretsuların tarihsel gelişiminin ise Chandlerci analiz ile örtüşmekte olduğu görülmektedir: Japonlara ait büyük ölçekli işletmeler önceleri aile hakimiyetinde iken zamanla sahiplik ve yönetim ayrılmış, büyük hissedarlar yerlerini çok sayıda küçük hissedara bırakmıştır. Bununla beraber Doğu Asya ülkelerine ait ağ organizasyonları yada işletme grupları Avrupa ülkelerinde görülmeyen şekilde farklılaşmıştır. Chaebol ögrütlenmesi keiretsudan esinlendiyse de bu iki organizasyonu ayıran en önemli özellikler, yönetim farklılıklarıdır. Keiretsular genelde yaygın sahipli ve profesyonel yönetimli iken, chaebolde büyük hisse ailenin elindedir ve sahiplikle yönetim ayrışmamıştır. Chaebol ve Keiretsu arasındaki yönetim farklılığını açıklamada, bir iktisatçı olan Whitley endüstri öncesi kurumları analiz etmektedir. Ona göre Doğu Asya işletmelerinin karakteristikleri 4 başlık altında toplanacak şartlardan etkilenmektedir: 1. Merkezi güç ile aile arasındaki ara dereceli organizasyonları etkileyen politik çoğulculuk ve desantralizasyon eğilimlerinin tarihsel boyutu, 2. Siyasi yetki sahiplerinin piyasadan kaynaklanan güce ne ölçüde hoşgörülü olduğu, 3. Otoritenin ve otoriteye itaatin temelleri, 4. Ailenin, otoritenin yüksek derecede bağlandığı ve akrabalık sınırlarını aşan daha geniş gruplara karşıt olarak sosyal kimliği, sadakati ve üretimi ne derece belirlediği.¹¹³ Bu yaklaşıma göre Kore’de merkezi otorite kendisi karşısında güçlenecek ekonomik ya da politik bir güce müsaade etmeyecek mekanizmalar üretmişti. Japonya’da ise devlet Tokugawa döneminden başlayarak her ne kadar engel olmaya çalışsa da, tüccar sınıfın gelişmesine engel olamadı. Japonya’da Batı’da burjuva sınıfına benzer şekilde, kendi bölgelerinde ticaret yaparak sermaye birikimi elde eden tüccar sınıfı, toprak sahibi olarak asil aristokrasi ve tüccar sınıfı arasındaki sınırın bulanıklaşmasına sebep oldu. XX. yüzyıla gelindiğinde ise ekonomik güç zengin tüccar aileleri arasında toplanmıştı. Neticede, Kore’de devlet otoritesi Japonya’da olduğu gibi kırılmadı. Whitney’in işletme farklılıklarını açıklamada anlamlı bulduğu bir diğer faktör otoriteye itaatin temelleri idi. Ona göre, Kore’de itaatin temelleri ahlakidir. Merkezi otorite meşruiyetini Konfüçyanizm’den

¹¹³ Richard D Whitney, “The Social Construction of Business System in East Asia”, *Organization Studies*, 1991, 12/1, s. 5-11.

alır. Bu nedenle, elitler, Konfüçyan klasiklerinin yorumlanması ile ve eğitim sistemini kontrol ederek, erdemin tanımlanmasını kontrol altında tutar, böylece otoriteyi sağlar. Konfüçyanizm’de aile içi otorite ilişkileri devlet-memur ya da devlet- halk ilişkisine kadar genellenebilir: İmparatorluktaki üst düzey memurlar, bir yöneticiye kişisel sorumluluktan ziyade, bir evladın babasına olan saygısı ve sevgisi ile bağlanmıştır. Lider ahlaki varlığını ve söylevlerini bir yana bırakırsa, liderliğinin meşruiyeti biter ve ahlaki meşruiyeti sağlayan başka birine geçer. Japonya’da ise, siyasi güç, askeri rekabete dayalıdır. Klanların varlığı ahlaki sadakatin aileden daha büyük birimlere geçmesini sağlar. Çin toplumunda görülmeyen şekilde, köylü sınıfıyla askeri sınıfın birleşmesi, köylülerin toprak kiralama hakkının (tenure right) askerler tarafından korunmasını sağlayarak, bireylerin güveninin aile akrabalık çevresi dışında da oluşmasını sağladı. İşte bu farklılıklar nedeniyle Kore’de güven aile sınırları içinde kalmış, böylece ekonomik organizasyonlar aile yönetimiyle sınırlanmış, Japonya’daki gibi aile dışındaki güvenin gelişmesini engelleyen yapısal faktörler profesyonel işletme formunun gelişimine engel olmuştur. Japonya ve Kore’deki işletme yönetimi farklılığını Fukuyama da benzer şekilde açıklamaktadır. Ona göre: “Japonlar Meiji Restorasyonundan çok daha önce profesyonel yönetim geleneğine sahipti, endüstrileşme süreci bu geleneksel ortamda yürütüldü.”¹¹⁴ Dolayısıyla aile sahipliği ve yönetimin ayrışmaması ülkelerin yapısal karakterlerine bağlanmış, Chandler’in de söylediği gibi profesyonelliğin önünde engel olarak düşünülmüştür.

Whitney ve Fukuyama’nın bu iddiaları daha sonra tartışılacaktır. Tartışmaya girmeden şunu söyleyebiliriz ki, aile yönetimi ve profesyonelleşme(yönetimin aileden olmayan yöneticilere bırakılması) birbirine zıt olan olgular olmayabilir. Profesyonel yönetim elbette işletmenin faydasına olacaktır. Ancak profesyonelleşmenin tek yolu, yönetimi aileden tamamen bağımsızlaştırmak olmayabilir. Örneğin, ailenin genç kuşaklara gerekli eğitimin aldırılması da aile işletmelerinde profesyonelleşmeyi sağlayabilmektedir. Bunu sağlamanın diğer bir

¹¹⁴ Stijn Claessens, Simeon Djankov, Larry H.P. Lang, a.g.m., s. 94.

yolu ise yöneticilerin kurucu aileye bütünleştirilmesi olarak düşünülebilir. Örneğin, Türkiye'nin en büyük işletmelerinden biri olan Koç Holding'de kurucunun kızlarının hepsi şirkette söz sahibi yöneticilerin akrabalarıyla evlenmiş durumdadır. Dolayısıyla, ailenin profesyonelleşmesi yönetimin profesyonelleşmesinin yerini alabilmektedir.¹¹⁵

Türkiye'nin ekonomik olarak gelişmesinde dinamik bir güç oluşturan büyük ölçekli işletmeler "holding"ler de chaeboller gibi sahiplik ve yönetimin ayrılmadığı ağ organizasyonları olarak organize olmuştur. Genelde holding işletmeleri, diğer işletmelerin hisse senetlerini almak için kurulurken, "... Türkiye'de, holdingler ilk baştan itibaren şirketlerin değişik faaliyetlerine girişimci olarak katılan bir yönetim birimi olarak çalışmışlardır."¹¹⁶ Dolayısıyla, Türkiye'deki holdingleşmenin temel sebebi, aile isminin ve büyüyen aile yönetiminin devamını sağlamaktır. Neticede, Türk aile holdingleri ne kadar büyürse büyüsün aile şirketleri olarak kalmaktadır. Aile kontrolünün sağlanması holding yapılanması içinde piramit yapılanma ve çapraz sahiplik ile sağlanmaktadır.¹¹⁷ 1960'lı senelerde az sayıdaki büyük işletme aile hâkimiyetinde olduğu¹¹⁸ gibi, bugün de halka açık işletmelerin % 80'i aile işletmesidir.¹¹⁹ Chaeboller gibi holdingler de büyüyen ölçekte kontrollerini, çok sayıda işletmenin bir çatı altında toplayarak sağlamaktadır. Tepe yönetiminin sahip aile üyelerinden oluşması, işletmedeki aile kontrolünün göstergesidir¹²⁰ ve işletme içindeki önemli pozisyonlara, öncelikli olarak aileden ve akrabalarından eleman seçilmektedir.¹²¹

¹¹⁵ Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, Çev. Fikret Adaman, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 292.

¹¹⁶ Ayşe Buğra, a.g.e., s. 52, 261.

¹¹⁷ Murat Kıyılar, Muhammet Belen, a.g.m., (Çevrimiçi): http://www.google.com.tr/search?source=ig&hl=tr&rlz=1W1WZPA_en&q=Yard.Do%C3%A7.Dr.+Murat+KIYILAR%2C+Ar%C5%9F.Grv.+Muhammet+BELEN&btnG=Google%27da+Ara&meta=lr%3D&aq=f&oq=

¹¹⁸ Atilla Baransel, "Modernleşmenin Sevk ve İdare Üzerindeki Etkileri", Doçentlik Tezi, 1969, s. 45.

¹¹⁹ Burçin B. Yurtoğlu, "Corporate Governance and Implications for Minority Shareholders in Turkey", (Çevrimiçi): http://www.tek.org.tr/dosyalar/tek_dp.pdf

¹²⁰ Burçin B. Yurtoğlu, a.g.m., (Çevrimiçi): http://www.tek.org.tr/dosyalar/tek_dp.pdf, s. 1, 7-8, 11.

¹²¹ Hayat Kabasakal, Muzaffer Bodur, "Arabic Cluster: A Bridge Between East and West", *Journal of World Business*, 37 (2002), s. 52.

Türkiye’de işletmelerin gelişimi incelendiğinde, Kore’deki işletme tarihi ile yakın özellikler sergilediği görülmektedir. Türkiye’de endüstriyel dönem öncesinde, eşitlikçi gelir dağıtımını sağlayan bir devlet mekanizması vardır ve bu düzeni dışarıdan zenginlik sağlayabilerek yıkabilecek bir burjuva sınıfı bulunmamaktadır. Hatırlanacağı üzere, burjuva sınıfı Batı’da sistem dışında kalmış bireylerin Doğu zenginliklerini elde etmek için maceraya atılmalarını izleyen bir dizi tarihsel gelişmenin neticesiydi. Burjuva elinde biriken sermayeyi üretime sokabilmiş ve bu yolla zenginliğini sürdürebilmişti. Dolayısıyla, Batı’daki zenginlik devletten ziyade bireylerin eseridir. Kore ve Türkiye’de ise halkın refahından ve geçiminden sorumlu olan devlet, yine kendi işi olarak gördüğü üretim için kendi bürokratlarını görevlendirmiştir. Kendisi büyük çaplı işletmeler oluşturmuştur ve yaygın, teknolojik olarak geri aile işletmelerini destekleyerek özel girişimci bir sınıf oluşturmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Batı’daki anonim işletmelerin tarih boyunca belli sorunlara çözüm olarak gelişmesi gibi, Kore ve Türkiye’de de aile işletmeleri bu toplumların kendi çözümlerinin eseridir.

Bu çözüm 1960-1980 döneminde Kore’deki ekonomik gelişmeye engel teşkil etmemiştir, aksine gelişmeyi olumlu yönde etkilediği düşünülmekteydi. Aynı işletme formu, 1990’lardan sonra ise ekonomik bunalımların sebepleri arasında gösterildi. 1997 Doğu Asya krizden hemen sonra Dünya Bankası, krizin temel sebeplerini finansal sektörde ve işletme kesimindeki yönetim kırılganlığı ve yapısal zayıflık olarak belirlemiştir. Dünya Bankası’nın raporunda chaeboldeki sahip/yönetici sisteminin kendisi “kötü” anlamına gelmese de, bu yüzyılın ihtiyaçlarına cevap vermemekle suçlanmaktaydı. Raporunda chaeboller hakkında şu görüş bildirilmektedir: “Chaebollerin ilk kuruluş yıllarından bu yana hem büyüklüğü hem kapsam alanı genişledi ve global pazarda önemli aktör haline gelmiştir. Chaebolün lideri, şebeke içindeki işletmeler üzerinde gerçek yatırım değerinin 40-50 kat daha fazla olağanüstü ve karşı konulması mümkün olmayan kontrol hakkına sahiptir. Bu kontrol hakkı yalnızca işletmenin lideri karşısında hak iddia edilmesini güçleştirmekle kalmayacak, şirket içi yolsuzluklara ve yetersizliklere yolaçabilmesi nedeniyle bütün halkı etkileyecektir. Bu nedenle chaebol, şeffaflık, sorumluluk,

hesap verilebilirlik ve katılımcılık mekanizması ve yapısıyla donatılmalıdır. Hanedanlık kontrolünün bozulması, çalışanların karara katılmasını, çalışanların hissedarlığının arttırılmasını, yönetim kuruluna dışarıdan üye ve paydaşların kazançlarını temsil eden müfettiş ve denetimcilerin dâhil edilmesini gerektirir.”¹²² Dünya bankası IMF ile beraber yabancı sermayenin liberalizasyonu tavsiyesinde de bulundu. Bu öneri paketinden sonra chaeboller hesaplanabilirlik ve açıklık ilkelerine bağlı olarak bağlı şirketlere dışarıdan profesyonel yönetici istihdam edilmeye zorlandı. Böylece yönetim ve sahipliğin ayrıştığı profesyonel yönetim Anglo-Amerikan şirket yönetim sistemi Kore’de inşa edilebilecekti. Yöneticilerin yarısı aile dışından yani profesyonel yönetici olmalı ve profesyonel yönetici sayısı en az 3 kişi olmalıydı. İşletme sahibi ailenin müdahalesinin minimize edilmesi için profesyonel adayları belirlemek üzere, devletçe bir komite oluşturuldu. Bu baskıcı uygulamalar çok kısa sürede netice verdi ve bir kaç sene içinde chaebollerde yöneticilerin hemen hemen yarısı aile ile ilişkili olmayan profesyonellerden oluşturdu. Profesyonellerin istihdamı ile kararların daha akılcı alınabilmesini temin edilmeye çalışılmaktaydı. Kore’de uygulama sonuçları dikkate değerdir: Baskılar sonucu profesyonel yöneticiler istihdam edilse de, bu yöneticilerin karar alma mekanizmalarında yer aldığı sistem iyi çalışmadı. Kore’de anglo-amerikan sistemi yerleştirilmeye çalışılırken aile yönetimi kırılmaya çalışıldıysa da uygulamalar tepkiyle karşılaşmış, sistem arzu edildiği kadar tatbik edilememiştir. Böylesi bir durumda chaebollerin karlılığının düşmesi ve zarar görmesi beklenmekteydi. Fakat chaeboller karlı üretimlerini sürdürmüşlerdir. Bu arada, en önemli değişim, kârlı devlet işletmelerinin mülkiyet değişiminde gözlenmektedir. Neoliberal politikalar neticesinde özelleştirmeler ile devlet sahipliği düşerken, yabancı sermaye sahipliği hızla yükselmektedir.¹²³

¹²²Yoon Youngmo, “Chaebol Reform: The Missing Agenda in Corporate Governance”, Conference on Corporate Governance in Asia: a Comparative Perspective, (Çevrimiçi): <http://www.oecd.org/dataoecd/49/38/1871427.pdf>

¹²³ Yabancı sermaye sahipliği 1998’de % 17.98 iken, 2002’de % 36.01 olmuştur. Isao Yanagimachi, “Chaebol Reform and Corporate Governance in Korea”, *Policy and Governance Working Paper Series No:18*, Şubat 2004, <http://coe21-policy.sfc.keio.ac.jp/ja/wp/WP18.pdf>

Ekonomik krizi işletmelerdeki yönetim ve mülkiyetin birlikteliğine bağlamak gerçekte örtüşmemeyebilirdi. Sung Woon Joh (2004) kriz sonrası dönemde olduğu gibi kriz öncesi dönemde de, Kore’de bir işletmenin kârlılığının kontrolcü ailenin sahipliğinin düşük olması durumunda daha düşük olduğunu kayıtlayarak, aile işletmesi yönetiminin zayıf bir yönetim şekli olduğu iddiasını eleştirmekte ve bu yönetim şeklinin krizin çıkış sebeplerinden biri olarak kabul edilmemesi gerektiğini göstermektedir.¹²⁴ Böylece Dünya Bankası’nın chaebollere yönelttiği suçlamalar mesnetsiz kalmaktadır.

Dünya çapındaki çalışmalar da sahiplik yapısı ile firma performansı arasındaki ilişkinin hem ülkeden ülkeye hem de blok hissedarın kimliğine göre değiştiğini göstermektedir. Bununla beraber genel olarak bu kanıtlar, sahiplik yapısı ile firma performansı arasında, ABD dışı firmalarda ABD’deki firmalara nazaran daha anlamlı bir ilişki olduğunu söylemektedirler. Yoğunlaşmış sahiplik sıklıkla firma değeri üzerinde pozitif etkiye sahiptir.¹²⁵

1997 krizi ile Kore’ye sunulan krizden çıkış reçetesi, yine bir kriz sonrası (2001) Türkiye’de, meşruiyetini açıklamada zorlanmadan bir yönetim pratiği olarak uygulanmaya başlamıştır. “Kurumsallaşma” adı etrafında toplanan aynı ilkelerin yerel üretiminde ve yayılımında özellikle hükümet ve kamu kurumları (SPK, İMKB, BDDK vb.) etkin rol oynamış, özel sektör de Türkiye Kurumsal Yatırımcı Yöneticileri Derneği - TKYD ile bu yayılımı güçlendirmiştir. Kurumsallaşma kavramının içi şöyle doldurulmaktadır: “Özellikle Amerika merkezli batı ekonomilerinde ortaya çıkan sorunlar şirketlerin yönetimiyle ilgili küresel bir problemi ortaya koymuştur. Bu durum karşısında tüm Batı ekonomilerinde mevzuat düzenleyici ve uygulayıcı otoriteler harekete geçerek şirketlerin yönetim

¹²⁴ Sung Wook Joh, “Corporate Governance and Firm Profitability: Evidence From Korea Before the Economic Crisis”, *Journal of Financial Economics*, Vol. 68, Issue: 2, May 2003, s. 288-290.

¹²⁵ Murat Kıyılar, Muhammet Belen, (Çevrimiçi): http://www.google.com.tr/search?source=ig&hl=tr&rlz=1W1WZPA_en&q=Yard.Do%C3%A7.Dr.+Murat+KIYILAR%2C+Ar%C5%9F.Grv.+Muhammet+BELEN&btnG=Google%27da+Ara&meta=lr%3D&aq=f&oq=

başarısızlıkları ve finansal raporlama sorunları nedeniyle paydaşlarının zararına sebebiyet verdiği durumlara ilişkin mevzuat altyapısı elden geçirmişlerdir. Gerçekten de bahsi geçen finansal krizlerin olduğu şirketlerde şirket üst düzey yöneticileri başta olmak üzere sorumluluğu görülenler sanık sandalyesine oturtulabilmesi için mevzuatta bu tip teşebbüs ve suçlara ilişkin mevcut olan kötüye kullanıma açık hukuksal boşluklar da kapatılmaya çalışılmıştır. Böylece ‘kurumsal yönetim’ olgusunu; Batı kapitalizminin özel müteşebbislerce kurulan ve ekonomik yapıdan beklenen işlevinden saparak topluma mali yük getirmeye başlayan müteşebbis şirketlerin paydaşlarının çıkarlarına gerekli duyarlılığı göstermesi ve dolayısıyla sistemin tamamına olan inancın korunması adına kurgulanan bir mekanizma olarak tanımlayabiliriz.”¹²⁶ Bu tanımlamaya göre, Türkiye ve Kore, ailelerde yoğunlaşmış sahiplik, zayıf kurumlar (yetersiz hukuksal düzenleme, muhasebe standartları, hissedar ve kreditor koruması) ve zayıf kurumsal yönetime (piramit ve çapraz sahiplik) sahip olarak kategorize edilmiştir. Holdinglerde yüksek aile kontrolü, yönetim kurullarını oluşturmada ailelere öncelik verilmesini gerektirir. Pek çok araştırma piramit ve çapraz kontrolün küçük hissedarların aleyhine olduğunu göstermektedir.

Sahiplik yapısı ile firma performansı arasındaki ilişkinin değişken olduğu kabul edilmektedir. Yani aile yönetiminin mahkum edilmemesi gereklidir. Bununla beraber küçük hisse sahiplerinin ya da tüm hissedarların haklarını güvenceye altına alma düzenlemelerinin yanlış olduğunu söylemek mümkün değildir. Önemli noktalardan biri bu düzenlemeleri bütün toplumlara uygulamasını gerektirecek gelişmenin ne olduğudur. Bu düzenlemeler ile neoliberal iktisat düşüncesi arasında açık bir bağ vardı. Kalkınma iktisadı “azgelişmiş” ülkelerin gelişmemişlerini çözmekte yetersiz kalmıştı ve gelişmemişliğin yeni çözümü olarak yabancı sermaye öne sürüldü. Yabancı sermaye ile teoride “azgelişmiş” ülkelerdeki yetersiz olan

¹²⁶ Mustafa Kurt, Murad Kayacan, “Bir Yönetim Pratiği Olarak Kurumsal Yönetim ve Türkiye’de Yayılımı”, (Çevrimiçi): http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:ie2ITHTfbMcJ:www.tkyd.org/files/downloads/kurumsal_yonetim_kurt.pdf+2001+krizi+kurumsalla%C5%9Fma+t%C3%BCrkiye+%C5%9Firket&hl=tr&gl=tr&pid=bl&srcid=ADGEEShH1zrCCX6iiuoli-R62Z02RJlmYnD_37tzmVLL_vZtHqCY-K40rc20IOWSLI8LBbLJUDT_ZRIK6NPQjEAHadJX3ve1BSy8H_0SWi5TDMoS-cdRJfhjYJJyxoGwGRfMBJygydNt&sig=AHIEtbQciHRKChV0tyw0mECMFfJW6Um6qQ

tasarruf, yatırım ve üretimin artacaktı. Bu nedenle yabancı sermayenin önündeki bütün engellerin kaldırılması, yani finansal liberalizasyon önerildi. Bu politikaların sonucu olarak “azgelişmiş” ülkelerin genelinde olduğu gibi, Türkiye’de yabancı sermaye günden güne fazlaştı ve gelişmiş bir ülke olarak Kore’de bu yeni düzenin dışında kalmadı. İşte kurumsallaşma tam da bu süreçte ortaya çıktı. Bu durum kurumsallaşma çabaları ile yabancı sermayenin önünü açacak mülkiyet hakları düzenlemeleri arasında bağlantı olduğunu düşündürmektedir. Bununla beraber yeni düzende Türkiye’de yabancı sermayenin “azgelişmişliğe” çözüm ürettiği fikri tartışmalıdır.¹²⁷

Kore ve Türkiye toplumuna yabancı olan çözümlerin dikte ettirilmesi, genel bir çerçeve içine yerleştirilirse doğru olarak yorumlanabilir. Böylece chaebollerin takdir edilirken kısa süre sonra yerilmesinin nedeni anlaşılabilir. Doğu Asya krizi, hem Doğu Asya ülkelerine müdahaleye olanak tanımış, hem de Doğu Asya ülkelerinin neoliberalizme alternatif olabilecek ekonomi modeli tasfiye edilerek, neoliberal politikalar genelleştirilebilmiştir. Aynı zamanda Sovyetler Birliği’nin

¹²⁷ Türkiye’deki yabancı sermayeyi değerlendiren Cihan Dura şunları ifade etmektedir: “Yabancı sermayenin önünü açan düzenlemeler ile ülkede refah artışı yaratılacağı öne sürülüyor. Bununla birlikte, yabancı sermayenin ülke ekonomisindeki olumlu etkileri tartışmalıdır. Örneğin Türkiye’de yabancı sermaye teorik faydalarından hiçbirini sağlamamaktadır: Tasarruf ve yatırım oranını yükseltmiyor. Üretimi artırmıyor, mevcut “... yabancı sermaye Türkiye’ye ‘teorik faydaları’ndan hemen hiçbirini sağlamıyor. Dolayısıyla zararları ön plana çıkıyor: Yabancı sermaye Türkiye’nin tasarruf ve yatırım oranını yükseltmiyor. Üretim kapasitesini artırmıyor. Çünkü zaten mevcut üretim tesislerini satın alıyor. Nitekim Türkiye’de doğrudan yabancı sermayenin toplam yabancı sermaye içindeki payı çok düşüktür (2004’de yalnızca % 11). Aynı sebepten dolayı, Türkiye’ye ileri teknoloji de girmiyor. Yabancı sermaye ne ithal ikamesi ne ihracatı artırma etkisi yaratıyor. Sadece mevcut durumu sürdürüyor. Dolayısıyla dış açığı azaltmıyor. Mevcut bir tesisi satın aldığından, eğer varsa tekelleşimi kırmamış oluyor. Yine aynı sebepten dolayı, yeni tesis kurmadığından, yabancı sermaye istihdamı artırmıyor. Yabancı sermayenin eline geçen şirket, vergi gelirini artırmıyor. Ulusal şirket yabancı olunca, sadece kâr sahibi ve vergi mükellefi değişmiş oluyor. Buna karşılık, yurt dışına yapılan gelir transferi artıyor. (Örnek: Yabancı bankaların 2004 yılında 190 milyon dolar olan kârı 2005 yılında yüzde 100’ün üzerinde artarak 400 milyon dolara fırladı. Bu kazancın önemli bir kısmının Türk ekonomisi dışına çıkarılmış olduğu rahatça tahmin edilebilir.) Anlaşıyor ki, yabancı sermayenin olumlu etkileri ya hiç yoktur ya da çok düşük seviyededir. Buna karşılık yabancı sermayenin olumsuz etkileri o kadar çok ve o kadar tehlikeli ki... Yeniden vurguluyorum: Bağımsızlığın yok olması, düalizm, dış bağımlılık, haksız rekabet, dış dengesizlik, teknolojik bağımlılık, kalkınmanın engellenmesi... Türkiye’ye yabancı sermaye ne kadar çok girerse, bu etkiler de kaçınılmaz olarak o derecede çoğalacak ve şiddetlenecektir.” Bkz. (Çevrimiçi): <http://www.turksolu.org/107/dura107.htm>

dağılmasıyla hüviyet kazanan ülkelerin Doğu Asya ekonomi modelini benimsemeleri engellenmiş olmuştur. Böylece Batı dünya egemenliği sürdürülebilecektir.¹²⁸

Türkel Minibaş'ın neoliberal politikalara iktisadi bakış açısı şöyledir: "... 1960'ların ortalarından itibaren verimlilikle birlikte kârların artış hızındaki düşme netleşmeye başlamıştır. Sermaye birikiminin daralması anlamına gelen bu gelişmeyle kapitalist sistem yüzyılın en uzun süreli kriz dalgasına girmiştir. Krizin çekirdeğinde sermaye birikimi yetersizliği yattığından krizin aşılması, sermayenin özgürleşmesini; yani en çabuk ve en kolay nemalanacağı alana girip çıkabilme olanaklarının yaratılmasını; yani küreselleşmesini gündeme getirmiştir."¹²⁹ Korkut Tuna ise küreselleşmenin sosyolojik çözümünde şunları ifade etmektedir: "Yeni dünya düzeni olarak da anlatılan ve bir tür bütünleşmenin bayraktarlığını yapan bu ele alış ve değerlendirme biçimine rağmen; biz, tarih boyunca dünya düzeninin farklı uygarlıklar ve bunların toplum yaşantısı ile hayata geçmiş biçimi olan kültürleri arasında bir ayrılık, başka başka dünya görüşlerinin yönlendirdiği siyasetlerine bağlı olarak aralarında bir çekişme hatta çatışma olduğunu biliyoruz... Tüm Doğu toplumları ve batı dışı toplumlar için yapılması gereken sadece ve sadece Batı'ya ayak uydurmak, batılı gibi olmak, meselelere onlar gibi bakarak düşünmek idi... Başta aşılın eski dünya egemenlik sistemi içinde söz ve etki sahibi olmuş toplumlar olmak üzere oyuna yeni katılmış toplumlardakiler de dâhil olmak üzere; amaç, her türlü karşı koymayı, katılmama ile sonuçlanabilecek dirençleri ortadan kaldırmaktı. Bunun için değişme çok önemli idi... Batının oturttuğu ve pekiştirmeye çalıştığı düzen yayılmayı ve buna karşı konulmamasını gerektiriyordu. Altta Batı kapitalist ilişkilerinin, mal alıp satmanın finansmanın yattığı, durduğu anda çökecek ortadan kalkacak bir sistemi ayakta tutmak yatıyordu. Batı tarzı olarak yayıldıkça iç krizlerini ve açmazlarını geciktiren, en azından ileriki bir zamana erteleyen, kriz ve açmazlarını ihraç eden ve bunu da çözüm olarak sunabilen bu sistem ve içerdiği eski

¹²⁸ Fikret Şenses, "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", ERC Working Paper in Economic, 04/09, Ağustos 2004, s. 4, (Çevrimiçi): <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0409.pdf>

¹²⁹ Türkel Minibaş, (Çevrimiçi) http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-15.pdf

yeni ilişkiler yeni bir biçimde açıklanmaya, tanımlanmaya çalışıldı. Ortılığı saran tartışmalarımızın kavramları içine ne zaman bile girdiğini fark etmediğimiz Globalleşme/küreselleşme bu şekilde ortaya çıkıverdi.”¹³⁰

Küreselleşmeye bütün ülkeleri dâhil etme girişimleri, 1980’lerin başında çıkan borç krizleri ile olmuştur. ¹³¹ Bu krizlerin ortaya çıkma sebepleri tartışmalı olmakla beraber, yeni düzenin yerleştirilmesi için, IMF ve Dünya Bankası tarafından yapılan düzenlemelerin önünü açmıştır.

Baykan Sezer’in yaklaşımına göre, “ Batı kendi çözümünü bütün toplumlara dayatmaktan vazgeçmiş değildir. Batı dünya egemenliği, Batı açıklama ve çözümlerinin de egemen görüşler olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Ayrıca bu görüşler kendi dünya egemenliğinin en büyük desteği olduğu için Batı tarafından bütün gücüyle savunulmaktadır. Gerçekte Batı’nın önerdiği çözümler doğrudan doğruya kendi iç sorunlarıyla ilgilidir. Batı önce kendi çelişki ve güçsüzlüklerine çözüm aramak tasasındadır. Bu amaçla da yeryüzünde edinmiş olduğu yerden yararlanmak istegindedir. Batı düşüncesinde sorun ya da çözümlerin evrenselliğinin başkaca bir anlamı yoktur. Doğu toplumları için önerdiği ise kendi çözüm modelidir. Batı çözümleri herhangi bir tarihi gelişmenin ya da belli çelişki ve çatışmaların değil aklın ürünü olarak tanıtılmaktadır. Bu nedenle her toplum akıl yoluyla, aklın yolu bir

¹³⁰ Korkut Tuna, *Yeniden Sosyoloji*, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2002, s. 211-215.

¹³¹ Gelişmekte olan ülkelerin bu sisteme eklenmesi 1970’ler boyunca artan petrol fiyatları nedeniyle dolar gelirlerinde müthiş artışlar yaşayan petrol ihraç eden ülkeler bu gelirlerini Batı ülkelerindeki özel bankalarda değerlendirmiş, böylesine muazzam fonlara sahip olan bankalar ise gelişmekte olan ülkeleri krediye boğmuştur. Ancak 1980’lerin başında ABD merkez bankasının enflasyonla mücadele kapsamında faiz oranlarını yükseltmesiyle söz konusu kredilerin borç servisleri karşılanamaz hale gelip bu ülkeler bir biri ardına iflas etmek durumunda kalmıştır. Söz konusu süreç 1980’lerde başlamış olsa da 1990’lara dek tamamlanmış değildir. 1990’larda gelişmekte olan Asya ülkelerinin de ABD Hazinesi’nin baskıları ile liberalizasyon kararı almasıyla liberalizasyon süreci gelişmekte olan ülkelerde büyük ölçüde tamamlanmıştır. Ancak sözkonusu Asya ülkelerinin diğer ülkelerden farkı gerek cari dengelerinde gerekse de kamu dengelerinde fazla veren ülkeler olmalarıdır. Bu ülkeler bu “başarılarına” rağmen liberalizasyona -kelimenin tam anlamıyla- zorlanmış ve 1990’ların sonunda Asya Krizi ile süreci tamamlamıştır. Gerek 1980’lerdeki borç krizi gerekse de 1990’larda Tekila, Asya ve Rusya krizleri göstermiştir ki gelişmekte olan ülkelerde baş gösteren her kriz sonrası sermaye, asıl çekim merkezi olan ABD dolarına ve ekonomisine geri dönmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler liberalizasyon süreci sonrasında ihtiyaç duydukları yabancı sermayeyi ülkelerine çekebilmek için ABD merkezli finans merkezleriyle rekabete girmek ve genellikle de bu rekabeti kaybetmek durumunda kalmaktadır. Bkz. Erinc Yeldan, “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, (Çevrimiçi): <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Praksis-2002.pdf>

olduğu için aynı çözüme ulaşabilecektir. Böylece Batı dışı toplumların ayrı bir çözüm aramalarına gerek kalmadığı gibi bulabilecekleri çözümler de akıl dışı sayılacaktır. Batı çözümü çeşitli çatışmalarının dışında ve üstünde aklın yolu sayılınca dünya tarihinin de çeşitli toplumlar arası çekişme ve çatışmaların ürünü olmak yerine düşüncenin ya da tarihi maddecilik görüşüne de uygun düşün diye teknikler tarihi olarak tanımlamak için hiçbir engel kalmamaktadır. Aynı anlayışa bağlı olarak çeşitli toplumsal çelişkilerin üstünde, adeta maddenin özüyü açıklanan teknokrasi benzeri yeni kavramlar geliştirilmiştir.”¹³²

1960-1980 döneminde chaeboller geleneksel yönetim ile önemli bir başarı sağladı. Bu başarı dünya genelinde işletmeleri verimli kılan tek tip bir yönetim olmadığının göstergesiydi. 1990’lardan sonra chaebol yönetimi ağır eleştirilere uğrasa da ve devlet baskısı ile yönetim üzerindeki aile baskısı kaldırılmaya çalışıldıysa da, chaeboller değişime direndi; buna rağmen karlı kuruluşlar olarak varlıklarını devam ettirebildi. Türk aile holdinglerinde de chaeboller gibi aile kontrolü devam etmektedir. Aile işletmelerinde yönetim ve kontrolün ayrışmaması, ekonomideki kötü gidişatının sorumlusu olarak düşünülmemelidir.

Bundan sonraki kısım chaebollerin ve Türk aile holdinglerinin insan kaynakları politikaları incelenecektir.

2.2 Modern İşletmenin İnsan Kaynakları Uygulamalarının Evrenselliğinin Sınanması: Kore ve Türkiye’de Aileci İşletme

Modern işletmenin temel özellikleri hakkındaki literatürde Weber ve Taylor’un önemli bir yeri bulunmaktadır. Weber, modern işletmelerin ortaya

¹³² Baykan Sezer, *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, s. 97.

çıkışının ilk sistematik yorumunu yapan düşünürdür. Ona göre tüm büyük ölçekli örgütler, yapılarından ötürü bürokratik olmaya eğilimliydi. Modern kapitalist dünyada, bürokratik teşkilatlanma, hastanelerde, vakıflarda siyasi partilerde ve orduda gözlemlenebilir nitelikteydi. Bürokratik örgütlerin özellikleri ise çalışanların hiyerarşik olarak düzenlenmiş görev dağılımına göre örgütlenmesi, adayların mesleki bilgi ve yeteneklerine göre seçilmesi, iş görenlerin her türlü duygusallıktan ve kişiselikten uzak “akılcı” olarak görevlerini yerine getirmesi olarak karakterize edilmişti. Weber, bürokrasinin geleneksel toplumlarda sınırlı olsa da var olduğunu kabul etmekle beraber, ona göre bürokrasi kapitalizm ile gelişmiş ve en “akılcı” formuna ulaşmıştı.¹³³ Akılcı davranışı ise “maddi çıkarları peşinde koşmak” olarak tanımlamaktaydı. Ona göre, kapitalist modern işletmelerin Batı dışı toplumlarda varlık bulamamasının açıklaması, Batı ile Batı dışı toplumları ayıran yapısal özelliklerde aranmalıdır. Örneğin, Çin’in gelişmemesini, “Çin’de Devlet” adlı kitabında, “güçlü aile yapısının bir tür “akrabalık prangası” (aşırı derecede kısıtlayıcı aile bağları) yaratarak, modern iş organizasyonları için gerekli genele açık değerlerin, anonim ve sosyal bağların gelişmesini engellemesi” olarak öne sürmekteydi.¹³⁴ Ona göre Batı’da genele açık sosyal bağların oluşmasında dolayısıyla modern işletmelerin meydana gelebilmesinde bireyciliği teşvik eden Protestanlığın rolü son derece fazlaydı. Bu düşünüş 1950’li senelerde yaygın olarak kabul gören modernleşme düşünürleri tarafından da paylaşılmaktadır: Modernleşme düşünürleri zenginlik fakirlik ayırtını Batı ve Batı dışı toplumların yapısal özellikleriyle ilişkilendirilmektedir. Batı dışı toplumlardaki gelenekselcilik ekonomik gelişmenin önünde en önemli engel olarak düşünülmektedir.¹³⁵

Sonraları klasik yaklaşım ya da bilimsel yönetim olarak adlandırılacak “akılcı ve bürokratik” yönetim ilkeleri esas olarak Taylor vasıtasıyla “Amerika’ya özgü bir

¹³³ Max Weber, “Bürokratik Teşkilatlanmanın Esasları”, *Sosyoloji Yazıları*, Ed. İhsan Sezal, Ekin Kitap, 1995, s. 137-142.

¹³⁴ Francis Fukuyama, *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, Çev. Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 81.

¹³⁵ Nicole Woolsey Biggart, Marco Orru, a.g.m, s. 724.

modernlik vizyonu”¹³⁶ olarak üne kavuştu. Taylor’un yaklaşımında işgörenler Weber’in analizinde olduğu gibi duygusallıktan uzak akılcı olduğu düşünülen sistemde, kendine söyleneni yapan, pasif unsurlar olarak ele alınmaktaydı. İşgörenler akılcı davrandığından ancak ekonomik kazanımlarla motive olabilirdi. Performans değerlendirilmesi ise standartlaştırılmış işlerin belli sürelerde yapılıp yapılmadığına bağlıydı ve işi zamanında yapan veya normalden önce yapan iş görene daha yüksek ücret, zamanında yapmayanlara ise daha düşük ücret verilmeliydi. Fabrikanın düzenli olarak işleyebilmesi ve kâr elde edilebilmesi, standartlaştırılmış zaman ve üretim hedefi verilmiş olan iş görenlerin sıkı denetimi ile mümkündü.

Hâlbuki Japonya’da ve daha sonra Güney Kore, Tayvan, Hong Kong gibi diğer Doğu Asya ülkelerindeki hızlı ekonomik gelişme, Weber’in bürokrasisinden ve Taylorist yönetimden farklı, kendine has geleneksel özelliklerle sağlanabilmişti. Kahn (1979), Macfuguhar (1980), Tu (1988), Tai (1989), Berger (1990), Hsiao (1990)’nun aralarında bulunduğu bir grup akademisyen, Weber’in Protestan olmayan toplumlarda kapitalizmin gelişemeyeceği iddiasını reddederek Doğu Asya kalkınmasında Konfüçyanizm’in, Batı çağdaşlaşmasında Protestanlığın oynadığı role benzer bir rol oynadığını öne sürmektedir.¹³⁷ Örneğin Berger, bölgedeki kapitalist modernizasyonun “ikinci vakası”nın Konfüçyüs etiğinden elde edilen kültürel niteliklere ve özelliklere doğrudan bağlı olduğunu öne sürdü. Konfüçyüs etiği ise güçlü bir çalışma ahlakıyla, kolektif bir dayanışma duygusuyla, küçüğe sevgi büyüklere saygıyla, eğitime atfedilen yüksek değere ve meritokratik kurumlara dayanan hiyerarşik bir toplumla karakterize edilmekteydi.¹³⁸ Jones&Sakong (1982), Cho (1994), Kao (1994), Kim(1994) Nam (1994), Lee (1995), Park (1995), Song (2003) gibi pek çok bilim adamı, özellikle Koreliler, 1980’ler ve 1990’lar boyunca, 1960-1990 senelerindeki Kore kalkınmasını ulusal kültürün önemli bir şekilde desteklediğini savundu. Bununla birlikte ekonomik kalkınmanın Konfüçyan yorumu

¹³⁶ Francis Fukuyama, a.g.e., s. 271.

¹³⁷ O.Y. Kwon, “A Cultural Analysis of South Korea's Economic Prospects”, *Global Economic Review*, Vol. 34, No: 2, 2005, s. 215.

¹³⁸ Zülküf Aydın, “State and Culture in South Korean Development”, *Kültür ve İletişim Dergisi*, 2/1, 1999, s. 82-83.

oldukça fazla eleştiriye uğramıştır. Eleştirilerden en önemlisi, Konfüçyanizm açıklayıcı olarak ele alınacaksa, ekonomik gelişmenin neden daha önce değil ama 1960'dan sonra yaşandığıdır.¹³⁹

Kore işletmelerinin başarısını açıklamada bir başka yaklaşım da işbirliğinde “güven” oluşumu ile ilgilidir. Çalışmaların ilk zamanlarında, Hazama (1978), Ouchi (1981), Sullivan and Peterson (1982), Casson (1991), Dyer ve Singh (1998) gibi araştırmacılar Kore'nin de dâhil olduğu bütün Doğu Asya'da verimli organizasyonların, “yüksek güven” oluşumundan faydalandığını düşünmektedir. Bu yaklaşıma göre, kolektivist Doğu Asya ülkeleri, ikili ilişkilerde birbirlerine sözleşmelere gerek kalmadan güven duyabilmekte, neticede yüksek ilişki rantı üreterek maliyetleri düşürebilmekteydi. İlerleyen zamanlarda ise Yamagishi Japonya ve ABD ile yaptığı karşılaştırmalı bir araştırma yapmış, araştırma sonuçlarına dayanarak kolektivistlerin yüksek güvenli olarak nitelendirilmesini eleştirmişti. Eleştiri noktası kolektivistlerin kendi toplumları içinde rahatlıkla işbirliği oluşturabilirken, yabancılarla daha az işbirliğine girmeleri ve neticede yabancılara ait sosyal sorunların çözümünde bireycilerden (Amerikalılardan) daha az çözümleyici olmalarıydı. Triandis (1995), kolektivist kültürlerdeki bireylerin kendi aile, akrabalık ve ortak özelliklere göre belirlenmiş gruplar içinde güven oluşturabildiklerini, bu grup dışındakilere ise güvenmediklerini öne sürmekteydi.¹⁴⁰ Çalışmalarda güvenin “atfedilen” değerlere göre toplumun küçük bir bölümü içinde sınırlanması “düşük güven” oluşumuna, “kazanılan” değerlere göre daha geniş halk kesimlerinde sağlanabilmesi ise “yüksek güven”e işaret etmektedir. Fukuyama ise, bireyci ya da kolektivist toplumlarda farklı güven düzeyleri olabileceğini öne sürerek, Japonya'yı yüksek güvenli bir toplum Kore'yi ise düşük güvenli bir toplum olarak tanımlamaktaydı. Ona göre Kore'deki düşük güven, Kore ailesinin “evlatlık” alma tercihinde de gözlemlenebilir. Kore ailesinde olduğu gibi, ekonomik organizasyonda

¹³⁹ O.Y. Kwon, “A Cultural Analysis of South Korea's Economic Prospects”, *Global Economic Review*, Vol. 34, No: 2, 2005, s. 215.

¹⁴⁰ Lenard Huff, Lane Kelley, “Levels of Organizational Trust in Individualist versus Collectivist Societies: A Seven-Nation Study”, *Organization Science*, Vol. 14, No: 1, January-February 2003, s. 81-83.

da yabancılar işletmede yönetime girmede zorlanmaktaydı. Elbette, aile, akraba ve okul çevresinden olmayanlar ile de uzun süreli güven oluşabilmektedir. Bu güven yine ailede olduğu gibi işletme sahibinin bir baba olarak görülmesi ve çalışanın da oğul ile görülebilmesi ile mümkündür ve inşası daha uzun zaman almaktaydı. Fukuyama'ya göre chaebollerde işletme içi güvenin sağlanabilmesi için aile ve akrabalık temel alınarak eleman alınmış, akraba gruplarının aşırı geniş olması, çok sayıda bireyin değerlendirilmeye alınmasını sağlamış, dolayısıyla nepotizmin olumsuz etkileri yumuşatılmış ve başarılı bir yönetim sağlanabilmişti. Bununla beraber içgruplara öncelik veren insan kaynakları politikasının 1960-1980 dönemindeki başarısında devletin ekonomideki etkinliği önemli bir faktördü. Ona göre, bu tür bir insan kaynakları politikası devletin ekonomideki rolünün sınırlandığı serbest piyasa koşullarında başarısız olacaktı.¹⁴¹

Kore'deki işletmelerinin verimliliğini açıklamaya çalışan bu iki yaklaşıma kısaca değindikten sonra, Kore işletmelerini daha yakından tanımak için Biggart ve Orru'ya ait ampirik çalışma ele almak istemekteyiz. Biggart ve Orru'nun araştırması, Doğu Asya'daki hızlı ekonomik gelişme dönemine rastlayan 30-40 yıllık bir süreci kapsamaktaydı ve Japonya, Kore, Tayvan'daki otomotiv ve elektronik sektörlerindeki işletmeleri konu almaktaydı. Araştırma neticesinde Japonya, Kore ve Tayvan'da, ekonomik gelişmenin birbirinden farklı otorite ilişkileri ve işbirliği örüntüleri içindeki işletmeler ile sağlandığı tespit edildi. Kore'de işletme yönetimi, eşitliğin olmadığı dikey otorite ilişkilerini geliştirme eğilimindeydi. Bunun nedeni Kore'de kurumsal bağlamın patrimoniyalizm olmasıydı. Kore'de ülke, işletme ve diğer sosyal üniteler patrimoniyal liderin hakimiyetinde aile olarak örgütlenmekteydi. Bu otorite ilişkileri gelenekseldi. Her chaebol, endüstri öncesi yapıyı yansıtır şekilde, kendi grubunu uyum içinde yönetirken, diğer chaebollerle işbirliği içinde bulunmamaktaydı. Cumhuriyet öncesi sosyal yapıyı yansıtır şekilde, yangban ailelerinin kraliyette ayrıcalıklı bir konum elde etmek için rekabet ettikleri gibi, cumhuriyet döneminde aileler en başarılı işletmeye sahip olmak amacıyla rekabet

¹⁴¹ Francis Fukuyama, a.g.e., s. 28-29, 75, 146, 155-156.

içindeydi. Bu geleneksel otorite ilişkileri ülkedeki işletmelerin ve diğer sosyal ünitelerin, patrimonyal liderin altında aile olarak organize edilmesini gerektirmişti: “Aktörler kesin olarak değiştiyse de, modern Kore ekonomik düzeni patrimonyal üretim mantığını yeniden üretir. Çünkü bu, organizasyonların yaygın meşruiyetine sahip yerel formudur.”¹⁴² Güçlü chaeboller, endüstri öncesi klanlar gibi davranan, güçlü bölgesel kökenleri olan elit ailelerin özel ekonomik imparatorluklarıydı. Chaeboller işletme sahipleri soyundan gelenlerin gurur kaynağıydı, bu nedenle diğer işletmelerin hisselerini almaz ve onlarla işbirliğinde bulunmazdı. 1980’lerdeki finansal liberalizasyona kadar yabancı işletmelerle de işbirliği yapılmadı. Japonya’da ise işletmeler rekabet ve işbirliğinin karışımı ile birbirine bağlanmaktaydı. Örneğin bir keiretsu, iki ayrı otomotiv işletmesinin ana hissedarı olabilmekteydi. Yabancılarla işbirliği ise bütün sektörde görülmekteydi. Bu işbirliği Biggart ve Orru tarafından “kurumsal işbirliği” olarak tanımlanmıştı ve Japon ekonomik organizasyonun tipik bir formuydu. Buna göre grup içindeki işletmeler kendi içlerinde “kolektivizm” geliştirmekteydi. Tayvan’da ise üretim küçük sayıda işletmelerin işbirliğine dayanmaktaydı ve üretim yerel marketin ihtiyaçlarını karşılanmaya yönelik olarak yapılmaktaydı. Tayvanlı işletmeler aynı zamanda yabancı işletmelerle de çalışılmaktaydı.

Sonuç olarak Biggart ve Orru Japonya, Kore ve Tayvan’ın farklı işletme özellikleri ile ekonomik gelişmeyi sağladığını öne sürmekteydi: “Doğu Asya ülkeleri birbirlerine coğrafi olarak yakın olsa da, ortak Konfüçyanist ve diğer kültürel miraslar, fakir doğal kaynaklar ve işgücü yetersizliği gibi önemli benzerliklere sahip olsa da, iş organizasyonları her bir ülkede farklı otorite ilişkileri içindedir.”¹⁴³ Biggart ve Orru’nun çalışması Modernleşme teorisinin “geleneksel değerlerin ekonomik gelişmeye engel” olduğu varsayımını geçersiz kılmaktadır. Chaebolün verimliliğini açıklamada ise Konfüçyanizmden ziyade otorite ilişkilerini anlamlı bulmaktadır. “Güven”e odaklı açıklama biçimi ise Biggart ve Orru’nun bulguları ile örtüşmektedir.

¹⁴² Nicole Woolsey Biggart, Marco Orru, a.g.m., s. 202-210.

¹⁴³ Nicole Woolsey Biggart, Marco Orru, a.g.m., s. 202-212.

Geleneksel bir chaebol Taylorist ve Japon işletme yönetimi ile karşılaştırıldığında her iki yönetime de benzeyen yönleri olduğu görülmektedir. Otorite ilişkileri Taylorist yönetim gibi dikey olsa da, bu dikey ilişkilerin dayanağı Anglo-Amerikan modelinde olduğundan farklıdır. Çünkü, işletmede yalnızca işe önem veren tutum, Kore’de yerini iş ile özel yaşamın karşıtığı patrimonyal otorite ilişkilerine bırakmıştır. Patrimonyal otorite ilişkileri karar alma sürecinde yine Taylorist yönetimde olduğu gibi merkeziyetçi bir tutum sergilenmesine neden olmaktadır. İşletmede her iş iyi tanımlanmıştır ve her pozisyonun sorumlulukları bellidir. Böylece resmi yapı ve yönetimleri, Kore devletinde olduğu gibidir. Chaeboller üzerinde devletin merkezi hakimiyeti olduğu gibi, chaebol içinde de eşbiçimlilikle, gücün dikey hiyerarşisine dayanan organizasyon yapısı bulunmaktadır.¹⁴⁴ Chaebol işleyişini Taylorist işletme yönetimine yaklaştıran bu özellikler, aynı zamanda chaebolleri Japon işletme yönetiminden de uzaklaştırmaktadır. Çünkü, büyük Japon şirketleri Taylorist yönetimde ya da chaebolde olduğu gibi, her düzeyin yalnızca bir üsttekine karşı sorumlu olduğu bir yetki piramidi oluşturmamaktadır. Tersine, örgütte aşağı düzeydeki işçilere, yöneticiler tarafından düşünülen politikalar danışılır ve hatta en tepedeki yöneticiler devamlı olarak işçilerle toplanırlar.¹⁴⁵

Chaebollerdeki ast-üst ilişkileri, istihdam ve kıdemlilik sistemleri değerlendirildiğinde ise, ömür boyu istihdam garantisi vermeyen ve kıdemin kısa süreli sayısal hedeflere göre yetenek esaslı olarak belirlendiği Taylorist yönetimden farklılaşmakta, Japon yönetimine yakınlaşmakta olduğu görülmektedir. Bir Japon keiretsusunda işverenler iş görenlerle daha samimi ilişkiler geliştirmekte ve işgörenlere ömür boyu iş garantisi vermektedir. Ödeme, sorumluluk ve terfi etmede rekabetçi mücadeleden, bir işçinin bir şirkette kaç yıldır çalışıldığını

¹⁴⁴ Hong Yung Lee, A Comparative Study of Korean, Chinese, and Japanese Traditional Family and Contemporary Business Organizations”, EAI Working Paper Series 14, 2008, s. 21-22 (Çevrimiçi) http://121.78.112.190/data/bbs/kor_report/2009052715183957.pdf

¹⁴⁵ Antony Giddens, *Sosyoloji*, Haz. Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2005, s. 361.

önemsenmektedir.¹⁴⁶ Kore chaebolünde işgörenler, Japon işletme yönetiminde olduğu gibi, ömür boyu istihdam koşullarında işe alınmaktadır. Bu noktada yine Kore'ye özgü bir uygulama olarak, istihdamda aile, akrabalık ve aynı bölgeden olma gibi atfedilen özelliklere dayalı gruplara öncelik verildiği görülmektedir.¹⁴⁷ Örneğin, Samsung'un kurucusu Lee Byung Chul, Yong-nam bölgesindendir. Samsung, yetkin profesyonel yöneticileri yetiştirmek için görünüşte objektif bir personel sistemi kurmasına karşın, çok sayıda işletme çalışanını Yong-nam bölgesinden geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla bölgecilğin istihdamda aynı bölgeden olanlara ayrıcalık tanımakta olduğu görülmektedir. Bölgecilğe ek olarak, "aynı üniversiteden" özellikle "aynı sene mezun olanlar" arasında güçlü bir dayanışma bulunmaktadır. Mezunlar, üniversiteden sonra aynı işyerlerinde çalıştıkları sürece bu dayanışma duygusunu devam ettirmektedir. İş ortamındaki ağ yapısının zeminini de bu dayanışma oluşturmaktadır.¹⁴⁸

Aile ve akrabalık çevresine istihdamda öncelik tanınması, uyumun standartlaşmış kurallara uyularak değil, aile ilişkileri ile sağlanmakta olması ile ilgilidir. Yöneticiler, uyumu sağlayabilmek için, işletme içinde aile ortamı yaratmaya çok özen gösterirler. Eğer çalışanlar iş yerlerini ikinci aileleri olarak algıarlarsa hem işçi sadakati sağlanır hem de işgören-işveren ve mevkiler arası çekişmeler azalmaktadır. Bunun için yöneticiler Kore ailesindeki baba gibi hem otoriter hem babacan davranmaktadır. Yöneticiler astlarıyla yakın ilişkiler ve kişisel ilişkiler kurar ve karşılığında çalışanların evlat gibi saygılı ve sadakatli davranmalarını bekler.¹⁴⁹ 1960 ve 1980 dönemindeki Kore işletmelerinin başarısı işletmedeki aile ortamının yarattığı uyum ve işbirliğinin bir sonucu olarak görülmektedir. Uyum ilkesi işgören ve işveren arasındaki ücret, çalışma koşulları gibi anlaşmazlıklarda da daha kolay çözümler üretilebilmesini sağlamıştır. Patron bir aile reisi gibi, kendi durumunu anlatarak uygun teklifle işçileri ikna etmeye çalışır, işçiler de patronun durumunu

¹⁴⁶ Antony Giddens, a.g.e., s. 361.

¹⁴⁷ Hong Yung Lee, a.g.m., s. 21.

¹⁴⁸ Francis Fukuyama, a.g.e., s. 155- 156.

¹⁴⁹ Gül Selin Erben, "Toplumsal Kültür Aile Kültürü etkileşimi Bağlamında Paternalizm Boyutuyla İşletme Kültürü: Türkiye Örneği", 3. *Aile İşletmeleri Kongresi: Kongre Kitabı*, ed. Tamer Koçel, Yay. Haz. Mehtap Eliaçık, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 347.

göz önünde bulundurarak patrona zarar vermeyecek şekilde teklifi kabul ederler. Böylece tekrar uyum ve işbirliği sağlanmaktadır. Bir aile sorununa üçüncü bir kişinin müdahalesinin söz konusu olmaması gibi, patron ve işçiler arasındaki sorunlar da başka bir yere götürülmeden veya herhangi bir uzlaştırmacının müdahalesine fırsat verilmeden halledilmeye çalışılmaktadır. Bu yüzden Kore’de hemen hemen tüm işçi sendikaları işyeri biçiminde örgütlenmektedir. Bu sistem sayesinde (bir de devletin baskısıyla) 1987 yılına kadar işçiler sorunları çözmek için grev girişiminde pek bulunmamıştır. Örneğin, 1984’te grev sayısı, dönemin diğer gelişmekte olan ülkelerinden Tayvan’da 907, Filipinler’de 282, Brezilya’da 538, Meksika’da 427 iken, Kore’de 114 adettir.¹⁵⁰

Uyumun aile ortamı ile sağlanabilmesinin uygulamaya yönelik bir neticesi de iş görenlerin terfisinde kısa süreli sayısal performanslarının değil, yaş ve çalışılan sürenin dikkate alınmasıdır. Bu terfi sistemi, toplumsal kültürce onaylandığından, işçiler tarafından da olumlu karşılanmaktadır. 1984 yılında, 1502 işçiyle yapılan bir araştırmada, işletmede kendisinden yaşça büyük veya mevkide yüksek olana saygılı ve itaatli davranıldığı kanaatinde olanların oranı % 82.8 olarak oldukça yüksek bir değer almıştır.¹⁵¹

Chaebolleri verimli kılan insan kaynakları uygulamaları bu şekilde özetlenebilir. Ancak aynı uygulamaların 1997 Doğu Asya krizinin sebeplerinden sayıldığını da ifade etmek gerekir. Kore’deki işletme yönetimi, ticarete engellerin kaldırılmasından sonra, yaşam boyu istihdam, kıdeme göre ücret ve statü gibi geleneksel uygulamalarından kurtulmayarak, Anglo-Amerikan işletmedeki, esnek ve kısa süreli çalışma, performansla göre maaş gibi “çağın gereklerine” uygun olmayan uygulamaları nedeniyle ve ekonomik krize sebebiyet vermekle suçlanmaktaydı. Krizin sebebi chaeboller olarak belirlenince çözüm önerisi gecikmedi; chaebollerin

¹⁵⁰ Sung Woon Kim, “Kore Ailesinde Egemen olan Değerlerin Kalkınmadaki Rolü”, Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 84-85.

¹⁵¹ Sung Woon Kim, a.g.e., s. 86.

IMF tarafından belirlenmiş “kurumsal yönetim” ilkeleri olan evrensel standartlara uygun olarak yönetilmesi gerekmekteydi.¹⁵² Çünkü chaebollerin temelini oluşturan geleneksel istihdam politikası, 1990’larda ekonomik gelişmeyi uzun zaman devam ettiremezdi; eğer aynı anlayış devam ettirilirse işletmeler kaçınılmaz olarak iflas eder, ekonomi krize girerdi. Bu iddianın yeterli deneysel temele dayandığını söylemek ise mümkün değildi ve bizi yeni bir soru ile karşı karşıya bırakacaktı: Eğer, geleneksel kültür ile şekillenen kriz öncesi sistem yeni düzende işlemeyecekse, IMF’in gözetimi ile yeniden şekillenen kriz sonrası sistem var olan kültürel temelde çalışacak mıydı?¹⁵³ Aslında chaebollerin 1990’ların başlarından beri yeni koşullara uyum sağlayabilmek için ülke dışındaki istihdam politikalarını da gözlemlediği bilinmekteydi. 1997’de değişen IMF’in Amerikan politikalarını küresel standartlar olarak Koreli işletmelere zorla uygulanmasıydı. Amerikan insan kaynakları, yaşam boyu istihdama son vermekte, işçilerin işten kolay çıkarılmalarını temin etmekte, tam zamanlı uzun dönem çalışma yerine esnek ve kısa çalışma düzeni getirmekte, ödüllendirmelerin kısa süreli sayısal kazanımlara göre verilmesi uygulamalarını içermekteydi. Kore’de baskı yoluyla hayata geçirilen sözkonusu standartlar beklenildiği gibi olumlu sonuçlar doğurmadı. Ayrıca, geleneksel chaebolün avantajı olarak sayılan geleneksel takım çalışması ve sadakat zarar gördü. Kore’ye ait olmayan bu insan kaynakları uygulamaları, chaeboldeki uyumu bozdu ve meşruiyetini o toplumun tarihinde kazanmadığından, işçiler tarafından son derece tepkiyle karşılandı. Geleneksel güven ilişkileri bozuldu; toplumda güvensizlik ve huzursuzluk yaşandı. Paradoksal olarak, ABD insan kaynakları uygulamalarının dışında kalanlar verimliliklerini devam ettirebildi. Sonuçta, ABD politikalarının yerleştirilmesi ertelendi.¹⁵⁴

Türk holdingleri incelendiğinde merkeziyetçi, hiyerarşik organizasyon özellikleri ve paternalistik yönetim anlayışıyla Batılı profesyonel işletmelerden çok chaebollerle benzer özellikler sergilediği görülmektedir. Eleman seçiminde

¹⁵² Sung Woon Kim, a.g.e., s. 94.

¹⁵³ Oy, Kwon, “A Cultural Analysis of South Korea's Economic Prospects”, *Global Economic Review*, Vol. 34, No: 2, 2005, s. 216.

¹⁵⁴ Jong-Tae Choi, “Transformation of Korean Hrm Based on Confucian Values”, *Seoul Journal of Business*, Volume 10, Number 1 (June 2004), s. 22-23.

içgruplara öncelik veren tutum, planlı kalkınma döneminde büyük ölçekli Türk işletmelerinde gözlemlenebilir niteliktedir. Türkiye’de 1960’lı senelerde İstanbul Güzelbahçe’deki işletmelerde gözlem yapan Dubetsky ölçekten bağımsız olarak işletmelerin hemen hemen tamamının otorite ve organizasyon sistemlerinin kişiselleşmiş olduğunu gözlemlemişti. Yönetim kadrosu aile ve akrabalarından oluşmaktaydı ve eleman seçiminde aile üyeleri, akrabalar, hemşeriler, aynı okuldan olanlar gibi iç grup üyelerine öncelik tanınmaktaydı. Aynı zamanda yöneticilerin güvenini kazanmış olan elemanların tavsiyesine göre de istihdam yapılabilmekteydi. Bu elemanların ise yine kendi iç grup üyelerinin işe alınması için çaba sarfetmeleri şaşırtıcı değildi. Örneğin, Güzelbahçe’de oldukça büyük bir tekstil fabrikasında yeni alınacak olan elemanların seçiminde uzun süredir çalışan elemanların tavsiyesine başvurulmaktaydı. Çalışan profiline bakıldığında % 40’ının Amasyalı, % 30’unun Tekirdağlı, % 20’sinin Ordu’lu olduğu görülmekteydi. Söz konusu işletmede bu istihdam tercihleri çalışanlar ile yöneticiler arasında samimi ilişkiler kurularak fabrikada aile ortamı yaratma çabasıyla kaynaklanmaktaydı. Yine aynı işletmede yönetim daha fazla “çırak” almak istediğini söylemişti. Sebebi sorulduğunda ise, iş hayatına ilk defa kendi fabrikalarında başlayan elemanların “gözlerinin burada açılacağı” yani işletmeye büyük sadakat duyacakları cevabını vermişlerdi. Sadakatin istihdamda önemli bir kriter olarak algılandığı görülmektedir.

İçgrup üyeleri arasındaki sıkı ilişkiyi yansıtan bir diğer örnek, içgrup gücünü tehdit olarak görüp, aynı şehirden çok fazla eleman almak istemeyen işletmelerin de bulunabilmesidir. Örneğin, kimya sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede, elemanlardan biri daha az çalışarak işi yavaşlatmak istediğinde, hemşerilerinin ona destek olması ya da iki kişi arasındaki çatışmanın memleketleri farklı ise hemşerileri tarafından desteklenip fabrika çapında bir anlaşmazlığa dönüşebilme ihtimali, yönetimi aynı şehirden fazla eleman almasını engellemekteydi.¹⁵⁵ Aslında bu örnek, yönetimin eleman seçiminde neden kendi içgruplarını tercih ettiklerinin de göstergesi olarak görülebilmektedir. Çünkü çalışanlar yönetici ile hemşeri ise ailelerine olan

¹⁵⁵ Francis Fukuyama, *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, Çev. Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 434, 448.

sorumluluklarına benzer şekilde işlerini daha düzgün yapacaklar ve hem işgören-yönetim arasında hem de işgörenler arasındaki anlaşmazlıklar daha kolay çözümlenecekti. Ekonomik gelişmenin ilk aşamasında sermaye yoğun işletmelerde içgrup eğilimi yani düşük güvenin işlem maliyetlerini düşürebileceği kabul edilen bir şeydi; fakat teknoloji yoğun işletmede sözkonusu ilişkilerin işletmeyi olumsuz etkileyeceği düşünülmekteydi. Dubetsky, ileri teknoloji gerektiren kamyon ve otobüs parçası imalatı yapan bir işletmede, işler yüksek ölçüde teknik beceri gerektirdiğinden, çalışanların sosyal geçmişleri dikkate alınmaksızın tamamen niteliklerine göre işe alındığı gözlenmişti. Bu örnekten yola çıkarak daha yüksek ve teknik beceri gerektiren işlerde içgrup ilişkilerinin işlemeyebileceğini, daha objektif kıstaslara göre eleman alınabileceği sonucuna varmaktaydı.¹⁵⁶ Kore örneğinden hareket edersek Dubetsky'nin araştırmasını yürüttüğü tarihlerde, Türkiye'de teknik konuda yetişmiş eleman sayısının sınırlı oluşu özellikle teknoloji yoğun endüstrilerde içgruplara öncelik verilememesinin nedenlerinden olabilir. Nitekim 1994 senesine kadar yapılan araştırmalarda Kore eğitime en çok önem veren ülkeler arasında yer almaktadır ve bugün de eğitime verilen önem devam verilmektedir.¹⁵⁷ Modernleşme yaklaşımında ifade edildiği gibi teknolojinin beraberinde “atfedilen” değerler yerine yalnızca “kazanılan” değerlerin önemli olduğu insan kaynakları politikalarını getirmesi, her iki değer aynı anda değerlendirilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Nitekim Türkiye yetişmiş eleman bakımından 1960'lı senelere göre son derece gelişmiş sayılırken günümüzde “profesyonel” insan kaynakları yönetiminin olduğu söylenen pek çok büyük işletmede eleman seçiminde içgrup üyelerine ayrıcalık tanıyan uygulamaların terk edildiğini söylemek pek mümkün değildir.¹⁵⁸ Çünkü teknik ile kültür arasında bir ilişki kurmak çok doğru değildir. Batı'nın teknolojik düzeyine erişmek için Batı toplum yapısına sahip olmamız gerekmez. Çünkü ‘Bütün toplum olay ve kurumları gibi, Batı toplum yapısı da tarihi gelişmelerin bir ürünüdür.’¹⁵⁹

¹⁵⁶ Alan Dubetsky, a.g.m., s. 449.

¹⁵⁷ Sung Woon Kim, a.g.e., s. 57.

¹⁵⁸ Sami Uslu, Zaman Gazetesi, 28.06.2006, www.zaman.com.tr

¹⁵⁹ Baykan Sezer, *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 57.

1997 Doğu Asya krizinden sonra Kore’de olduğu gibi Türkiye’de de 2001 krizinden sonra Anglo-Amerikan insan kaynakları uygulamaları krizden çıkış çözümü olarak sunuldu. Ancak yine Kore’de yaşandığı gibi Türkiye’de de telkin edilen çözüm özümselemektedir. Türkiye’de Anglo-Amerikan insan kaynakları ideal değerler olarak kabul edilmesine rağmen uygulamada geleneksel değerler ve “modern” değerlendirmeler çatışma halindedir. Teoride kazanılmış değerlere yani yeteneğe göre işe alım yapıldığı söyleniyorsa bile azımsanmayacak bulgu geleneksel uygulamaların sürmekte olduğunu göstermektedir. Örneğin nepotizm ile ilgili bir haberde şöyle denmektedir: “Batı işletmeciliğinde işe alma konusunda uygulama, teorideki gibidir. Ama ülkemizde iş analizi, iş tanımları, işin gerekleri gibi kavramlar kimsenin aldırmadığı, yararsız uğraşlar mesabesine iner. Bilimsel yaklaşımın yerini maalesef torpil denen hastalık alır. Sınırlı sayıda büyük ve çağdaş kurumumuz hariç, eleman alımında başlıca ölçü torpildir. Sistemin en tepesinde patronların veya bürokratların evlatları, kardeşleri, yeğenleri ve diğer akrabaları oturur. Bu grubu eşin akrabaları ve yakınları izler. Hala münhal yer kalırsa, hatırlı arkadaşların veya makam, mevki sahibi kodamanların önerdiği kimselere sıra gelir.”¹⁶⁰ Bir başka örnek olarak ülkemizin en çok rağbet gören insan kaynakları sitelerinden olan yenibiriş.com’daki gözlem şöyledir: “Torpil, adam kayırmacılık, adına ne dersiniz deyin, iş dünyasında yaygın bir kavram. İnsan kaynakları uzmanları, yöneticiler bu konuda konuşmaktan kaçınsa da, torpil küçük büyük tüm şirketlerde çok sık karşımıza çıkıyor. Çalıştığı işyerinde torpile şahit olmayan yoktur herhalde... Başta Akdeniz ve Orta Doğu ülkeleri olmak üzere her yerde görülen, Türkiye’de ise kültürümüzün bir parçası haline gelen ’torpil’, geçmiş yıllara göre daha az rastlansa da hala mesela iş bulmada çok önemli bir etken. Geçtiğimiz aylarda, üniversiteden yeni mezun bir okur, tüm arkadaşlarının torpille iş bulduğunu, kendisinin ise hiç tanıdığı olmadığı için bir türlü işe giremediğinden yakınıyor ve benden ’nasıl torpil bulunur’ konulu bir haber çalışması yapmamı, bunun çok işe yaracağını söylüyordu. ...Türkiye’de torpil hakkı öncelikle yakın akrabaların. Eşler, kardeşler, çocuklar, yeğenler, kuzenlerin ardından, arkadaşlar, uzak akrabalar, komşular, tanıdıklar, hemşeriler, okul arkadaşları geliyor... Kamunun yanı sıra aile şirketlerinin de torpil

¹⁶⁰ Sami Uslu, Zaman Gazetesi, 28.06.2006, (Çevrimiçi): www.zaman.com.tr

konusunda başı çektiğini söyleyen Hazar Candan Wilson, "Aile üyelerinin, ailenin yakın çevresinden insanların bu şirketlere yerleştirilmesi ve hızla yükselmesi, ya da yerinin sağlam olması çok sık rastlanan bir durum. Şirket ufak çaplı bir şirket de olsa büyük bir holding de olsa durum aynı..”¹⁶¹

Nepotizmin bu denli yaygın olmasında, ekonomik faktörlerin (örneğin yüksek emek arzı) etkili olabileceği düşünülse de bir başka uygulama olan performans değerlendirme sistemlerinde kişiselleşmiş ilişkilere göre (subjektif kriterler) değerlendirme yapılmaya devam edilmesi geleneksel işletme modelinin sürdürüldüğünün göstergelerinden kabul edilmektedir. Sumer’e göre, Türkiye’deki performans değerlendirme sistemi, yöneticilerin paternalist özelliklere sahip olması nedeniyle, kısa süreli sayısal kazanımlar yerine yöneticinin kişisel değerlendirmesine bırakılmaktadır. Paternalist lider ise astlarını, bir ebeveynin evlatlarından beklentilerine göre, yani kendisine olan sadakati ve itaatine göre değerlendirmektedir. İşletmedeki bu aile ilişkileri içinde objektif kriterlere göre değerlendirme yapmak güçtür. Yönetici işletmenin rekabetini korumak için ideal olarak kabul edilen Anglo-Amerikan insan kaynakları uygulamaları konusunda kültürel bir çatışma içine girmektedir.¹⁶² Yani işletmeler ya da yöneticiler her ne kadar yeni insan kaynakları uygulamalarını takip etse de, sosyal karakteristikler nedeniyle çatışma yaşamaktadır.¹⁶³

Özet olarak, 1960-1980 planlı kalkınma döneminde, Kore’deki işletme yönetimi ve insan kaynakları politikaları geleneksel özellikleri yansıtmaktadır. Chaebollerin karakteristikleri merkeziyetçi yönetimleri, paternalist ast-üst ilişkisi, insan kaynaklarında aile, akrabalık ve benzeri içgruplara öncelik veren tutumları, sayısal kazanımlardan ziyade sadakat ve itaat gibi erdemlere dayalı ve kişisel

¹⁶¹ (Çevrimiçi): <http://www.ekotrent.com/haber/20091020/Torpil-olmadan-ise-girmek-cok-zor.php>

¹⁶² Hayat Kabasakal, Muzaffer Bodur, a.g.m., s. 5.

¹⁶³ Ayşe Oya Özçelik, Fulya Aydınli, “Strategic role of HRM in Turkey: a three-country comparative analysis”, (çevrimiçi): <http://scholar.google.com.tr/scholar?q=Ay%C5%9Fe+oya+%C3%B6z%C3%A7elik&hl=tr&lr=>

performans değerlendirme sistemi, yaşa göre kıdemlilik oluşturmaktadır. Dolayısıyla, modernleşme teorilerinin geleneksel değerlerin ekonomik gelişmeyi engelleyeceği varsayımı Kore gerçeğini yansıtmamaktadır. Chaebollerin ekonomik özellikleri meşruiyetini toplumdan alan geleneksel bir formdur ve her ortamda kendisini yeniden üretir. Aynı yıllarda Türk holdingleri, organizasyon olarak Batılı işletmelerden ziyade Kore işletmelerine benzemektedir. Bu nedenle Türkiye’deki ekonomik gelişmenin nispeten düşük olması, işletmelerin yapısal özelliklerine bağlanamamaktadır. Bununla beraber birkaç sene içinde chaebol özelliklerini kazandıran değerler, yine ekonomik gelişmenin önünde engel olarak görülmeye başlanmıştır. Chaebol yönetim ve organizasyon özelliklerinin olumsuz olarak değerlendirilmesinin ise hâkim iktisat düşüncesindeki değişimden kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Bölüm sonunda Chaebol ve Türk aile işletmelerine özelliklerini kazandırdığı yönünde işaretler taşıyan “güven” ile ilgili tartışmanın daha ayrıntılı olarak ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Böylece “güven” oluşumunun ne derece toplumsal yapı ile ilişkilendirilebileceğini, “güven” ”yapı” ve “ekonomik gelişme” arasında kurulan bağlantının ne derece anlamlı olacağını tespit etmek istemekteyiz.

III. BÖLÜM: GÜNEY KORE VE TÜRKİYE’DE AİLE

Modernleşme teorisinin varsayımları endüstrileşme ile bütün toplumların tek bir modele evirileceğini öngörmekteydi. Bireylerin ailelerinden ve akrabalarından yalıtıldığı “Bağımsız Aile Formu”. Kore ve Türkiye’de ise aile, endüstrileşme ile genel niteliklerini kaybetmemekte, bireyler aileden, akrabalık çevresinden ve yakın çevreden soyutlanmamaktaydı. Modernleşme teorisi ekonomik gelişmenin, “bağımsız aile” ya da bireyci aile ile sağlanabileceğini, sıkı aile ve akrabalık bağlarının sürdürüldüğü kolektivist toplumun ekonomik gelişmeyi sağlamada yetersiz kalacağını öne sürmekteydi. Yanıt aradığımız birinci soru kolektivist ve bireyci olduğu düşünülen toplumların arasındaki sınırın ne kadar keskin olduğudur. İkinci soru ekonomik gelişme ile bireycilik ve kolektivizm arasında bağlantı kurmanın ne kadar mümkün olduğu ile ilgilidir.

3.1 Endüstrileşme Sürecinde Bağımsız Aile Modelinin Sınanması: Kore ve Türkiye’de Duygusal Karşılıklı Bağımlılık Aile Modeli

Batı ve Doğu toplumlarının yapısal farklılıklarını tanımlamaya çalışan yazın, XIX. yüzyıl düşüncesine dayanmaktadır. XIX. yüzyıla damgasını vurmuş pek çok sosyolog Batı toplumunu modern olarak, Batı dışı toplumları ise ilkel olarak tanımlamaktaydı. Durkheim’in mekanik dayanışmaya dayanan ilkel toplumu ve organik dayanışmaya dayanan modern toplumu, Tönnies’in Cemaat (Gemeinschaft) ve Cemiyet’i (Gesellschaft), Weber’in modern Protestan toplumu ve diğerlerini ayıran ikili toplum modeli XX. yüzyılda modernleşme teorisi vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmaktadır. Modernleşme teorisi ile bu iki yapının mutlaklaşarak evrimsel bir yapı kazandığını vurgulamak gerekir. Bu teori, geleneksel toplumu geleneksel aile ilişkileriyle yani dünyaya gelişle edinilen niteliklere dayandırırken, modern toplumu ailenin endüstrileşme ile aldığı iddia edilen yeni nitelikleri ile tanımlanmaktadır. Endüstrileşme ile geniş aile üretim birimi olmaktan çıkmış ve ekonomik işlevini kaybetmiştir. “Böylece birey, aynı zamanda hem bir ailenin hem de modern bir işyerinin üyesi olarak, uyumsuz iki değer kategorisi tarafından

yaratılmış gerilimden doğan çatışmayı duymalıdır. Bununla birlikte aile çekirdek olduğunda çatışma minimum düzeyde sınırlanır. Bu aile, sonuç olarak akrabalık grubunun tümünden soyutlanmıştır ve en yoğun duygusal bağları içselleştirmiştir.”¹⁶⁴ Smelser, modernleşen toplumlarda, geniş kandaşlık birimlerinin saygınlığını yitirdiğini, doğumla edinilmiş olan statülerin, coğrafi ve toplumsal hareketlilik sonucunda zayıflamaya başladığını öne sürmektedir.¹⁶⁵ Çekirdek aile endüstrileşmenin sonucudur ve endüstrileşmeye en iyi uyum sağlayacak olan aile modeli de yine çekirdek ailedir. Bu ailede bireyler birbirinden bağımsız ve ayrıdır. Bireysel özerklik ve kişi benliğinin diğer kişilerden belirgin çizgilerle ayrılmış olması “sağlıklı” aile etkileşimi olarak görülmektedir.¹⁶⁶

Modernleşme teorisinin varsayımlarından hareketle, Kore ve Türk ailesinin endüstrileşme süreci başlarında geleneksel geniş aile formunda olduğu ve geniş ailenin ekonomik olarak işlevselliği göz önünde tutulduğunda aile bireylerinin maddi bağımlılık ilişkisi içinde olduğu öngörülebilmektedir. Hâlbuki bu varsayımlar Kore ve Türk ailesinin gerçekliğiyle örtüşmemektedir. Örneğin endüstrileşme başlangıcında hem Kore hem Türkiye’de hakim aile tipi çekirdek ailedir. Kore ailesi 1960’da % 60 çekirdek aile, % 27 geniş aile formunda bulunmaktadır. İlerleyen senelerde çekirdek aile sayısının da artmış olduğunu belirtmek gerekir.¹⁶⁷ Ancak Kore’deki çekirdek aile Batı aile modeli gibi, ne kendi içinde birbirlerinden yalıtılmış bireylerden oluşmaktadır ne de akrabalık ilişkilerinden soyutlanmıştır. 1960’lı senelerde Türk ailesi de genellikle (%60) çekirdek ailelerden oluşmaktadır. Çekirdek ailenin hâkimiyeti, kırsal ya da kentsel kesimlerde değişmemektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Önal Sayın, *Aile Sosyolojisi Ailenin Toplumdaki Yeri*, Bornova, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 57, s. 52.

¹⁶⁵ İsmail Coşkun, “Modernleşme Kuramı Üzerine”, *Ayrı Basım*, İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 299-300.

¹⁶⁶ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Kültürel Psikoloji: Kültür Bağlamında İnsan ve Aile*, Çev. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Ayşe Üskül, Esin Uzun, Evrim Yayınevi ve Bilgisayar San. Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2007, s. 52.

¹⁶⁷ 1990’da % 88 çekirdek aile, 1985’te % 14.4 geniş aile (kök aile) olarak değişmişti. Sung Woon Kim, “Kore Ailesinde Egemen olan Değerlerin Kalkınmadaki Rolü”, *Yüksek Lisans Tezi*, 1998, s. 9-10.

¹⁶⁸ Bu oran kentte % 68, köy % 55’tir. Serim Timur, *Türkiye’de Aile Yapısı*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1972, s. 31

Türk ailesi de Kore ailesi gibi, çekirdek aileler halinde yaşarken, aile üyeleri ve akrabalar arasındaki geleneksel bağlılık devam etmektedir.

Bağımsız aile modeli olarak da adlandırabileceğimiz Batı aile modelinde, bireylerin önceliği kendi amaçları için çalışmaktadır; aile ikinci plandadır.¹⁶⁹ Kore ailesinde ise bireyler ailelerinin iyiliğini, kendi amaçlarını gerçekleştirmeden öncelikli tutmaktadır. Örneğin 1962'deki bir anket çalışmasında, "Ailenin geçimini desteklemek için evlenmenin gecikmesi konusunda ne düşünüyorsunuz?" sorusuna, kentte oturanların % 86.5'i, köyde oturanların % 87.2'si olumlu yanıt vermiştir. Neticede, % 90'a yakın Koreli, ailenin bireylerden daha önemli olduğunu, bireyin en temel hakkı olan evlenmesinin bile ailenin çıkarları için feda edilebileceğini düşünmektedir.¹⁷⁰

Kore ailesine hiyerarşik ve ataerkil bir yapı kazandıran da ailenin önceliği ve devamı idealidir. Ailenin sürdürülmesi birincil amaç olduğundan, bu görevi yerine getirecek üyeler üst statüde yer almıştır. Dolayısıyla aile içi bir hiyerarşi oluşmuştur. Hiyerarşide baba ailenin geçiminden sorumlu olan ilk üye olarak en üst düzeydedir. Aldığı kararlara itaat edilmesi genel kabul gören bir değerdir. Endüstrileşme yılları başlarında yapılan bir anket çalışmasında, "Aile kararları aile reisinin yetkisinde mi olmalı yoksa aile toplantısında ortaklaşa mı alınmalı?" sorusuna, kentteki yanıtlayıcıların % 40.7'si, köydeki yanıtlayıcıların % 42.4'ü "aile reisi (baba) tarafından alınmalı", kenttekilerin % 52.2'si ve köydekilerin % 56.4'ü "aile toplantısında" ortaklaşa alınmalı yanıtını vermiştir. Geleneksel Kore ailesindeki baba otoritesiyle örtüşmeyen yanıtlardan, bu dönemde baba otoritesinin zayıfladığı sonucunu çıkarmak mümkün olabilmekle birlikte, aile özellikleri dikkate alınarak cevabın yeniden yorumlanması daha anlamlı sonuçlar verebilecektir. Öncelikle kararların aile toplantısında alınmasını isteyenlerin "bireysel hareket edilmelidir" cevabından uzak bir anlayışta olduğu kabul edilmelidir. Çünkü Konfüçyanist normlar

¹⁶⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 109.

¹⁷⁰ Sung Woon Kim, a.g.e., s. 50.

sisteminde babanın diğer aile üyelerini denetleme hakkı vardır. Bu nedenle, otoritenin dağılımını anlayabilmek için yöneltilen bir diğer soru değerlendirilmeye alınmalıdır: “Size göre aile kurallarının kesinlikle uygulanmalarına gerek var mı?” sorusuna “gerek yok” cevabını verenler kentte % 9, köyde % 9.7 oranındadır ki bu oldukça düşük bir rakamdır. Sonuçta soruya yanıt verenlerin çoğunluğu aile kurallarını benimsemektedir. Görüldüğü gibi ebeveyn evlat arasındaki ilişkiler dikey iken, kardeşler arasındaki ilişkilerin daha yatay olmakla beraber, yaşça büyük olanın küçük olandan bir merteye yüksek olduğu söylenebilmektedir.¹⁷¹

Geleneksel Türk ailesinde otorite ilişkileri Kore ailesinde olduğu gibi hiyerarşikti. Endüstrileşmenin başladığı tarihlerde yapılan bir araştırma ailede babanın üstün statüsünü göstermektedir. Türk ailesi genellikle ataerkil aile özellikleri sergilemektedir. Timur’un çalışmasında “Evde kimin sözü geçer?” sorusuna erkek yanıtlayıcıların cevabı büyük oranda “kendilerinin” olduğudur. Bu oran üç büyük kentten köylere doğru gidildikçe azalmakla birlikte (üç büyük kentte % 84, kentlerde % 83, kasabalarda % 74, köylerde % 70) ortalama % 78 ile yüksek değer almaktadır. Soruya “Evde kadının sözü geçer” yanıtını verenler ortalama % 0.9 olmaktadır. Bu oran erkeklerin sözünün dinlendiğini söyleyenler ile karşılaştırıldığında azımsanacak bir oran olarak görülmektedir. Ataerkil aile özelliklerinin diğer göstergeleri olarak “görücü usulü” ve “başlık” uygulamalarının varlığı gösterilebilir. Ailede ebeveyn otoritesi ise evlenme tercihlerinde gözlenebilir. Bu tarihlerde bireylerin önemli bir bölümü, kişisel tercihlerinden ziyade aile kararını dikkate alarak eşlerini seçmektedir.¹⁷²

Türk çekirdek ailesinde ne bireyler aileden ne de aile akrabalık çevresinden soyutlanmamıştır. Aileler çekirdek aile olarak yaşamaktadır ama geniş aile ideal olarak kabul edilmektedir. Aile biçimleriyle ilgili tutum ve davranışları ölçmek üzere yapılan örnek bir araştırmada deneklere, “çocukları büyüyüp evlendikten sonra

¹⁷¹ Sung Woon Kim, a.g.e., s. 52, 58.

¹⁷² Serim Timur, a.g.e., s. 74-82, 134.

onlarla birlikte oturmayı isteyip istemedikleri” soruldu. Erkeklerin % 73’ü, kadınların % 79’u, istedikleri cevabını verdi. Soruyu yanıtlayan erkekler köysel yörelerde % 90, kasabalarda % 66, kentlerde % 53, üç büyük kentte de % 31 oranında evlendikten sonra birlikte oturmayı istemekteydi. “Şimdiki aile biçimiyle, gelecekte istenen aile biçimi oldukça bağlantılı görülmekteyse de, yine kuruluştan beri çekirdek ailelerde erkeklerin % 61’inin sonradan çekirdek olanlarda % 70’inin, geniş ailelerde ise % 75-85’inin oğullarıyla birlikte oturmayı istemesi, zorunlu davranış şekilleri ne olursa olsun, geniş aile idealinin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Buna temel olarak maddi bağımlılık ilişkisi düşünülebilir. Ancak, çocuklarıyla birlikte oturmak isteyenlerin % 92’sinin “maddi bakımdan ihtiyacınız olmasa yine birlikte oturmayı ister miydiniz?” sorusunu olumlu olarak yanıtlaması, geniş aile idealinin ekonomik endişeye bağlanmaması gerektiğini göstermektedir.”¹⁷³

Aslında yalnızca Kore ve Türkiye’de hakim dini inanışın aile düzenlemelerini incelemek ailenin özelliklerini anlamlandırmamıza yardımcı olacaktır. Günümüzde, Kore toplumunda Hristiyanlık, Budizm gibi çok farklı dini inanışlar olmasına karşın, bütün Koreliler Konfüçyanist temeldeki değer ve normlara göre hareket etmektedir. Kore’de M.S. VII. yüzyıldan sonra devlet dini olan Konfüçyanizm toplumun merkezine aileyi almaktadır ve bütün toplumu aile içindeki otorite ilişkilerine benzer bir yapı ile yönetmektedir.¹⁷⁴ Kore’de çekirdek aile sınırını aşan bağlılık, bilinçli ya da bilinçsiz olarak Konfüçyanizm’in beş ana ahlak ilkesine gömülü bulunur: Bunlar, baba ile oğul, karı ile koca, yaşlı ile genç, arkadaşlar arası ve sahip ile nesne arasındaki ilişkilerdir. Baba ile oğulun ilişkisi, oğulun atalarına saygısı ve babanın oğluna sevgisi şeklinde bütünleşmektedir. Konfüçyüs, babaya saygı ve sadakati ihmal etmenin, en önemli hata ve suç olduğunu söylemektedir. Onun ataerkil düzeninde babanın otoritesi mutlaklı.¹⁷⁵ Kadın ve erkek ilişkisinde esas bağ sevgi olmaktaydı. Bir kadının yaşamını yöneten üç temel kuraldan ödün verilmemeliydi: Evlat olarak babaya, karı olarak kocaya, bir dul olarak da ilk oğluna bağlılık. Kadının

¹⁷³ Nermin Abadan Unat, “Kitap Tahlili”, (Çevrimiçi), <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/424/4763.pdf>

¹⁷⁴ Sung Woon Kim, a.g.e., s. 49.

¹⁷⁵ Yim Seong-Hi, a.g.m., s. 4-5.

değeri aile çizgisini sürdürme, kocasına ve ana babasına bakabilme yeteneğine göre belirlenirdi. Yaşantısındaki en yüce amaç “akıllı bir anne ve iyi bir eş” olmaktı.¹⁷⁶ Yaşlı ve genç arasındaki ilişkilerde, sosyal kurallar büyüklere göre düzenlenmiş, gence düşen görev yaşlıya itaat, yaşlıya düşen görev ise gence karşı insancıl davranıştı. Arkadaşlarının birbirlerine olan güvenleri eğlence ve zafer zamanlarında olduğu gibi, güç zamanlarda da geçerli olmalıydı. Bu ilişki, insanlığın ve dayanışmanın son duyusu olarak, bütün insan ilişkilerinin anahtarıydı.¹⁷⁷ Kuran ve dini yorumların da Türk ailesinin ataerkil özelliklerini pekiştirdiği söylenebilir.¹⁷⁸ İslam kadın ve erkeğin rollerini belirlemiş hayatın pek çok alanında erkeklerin baskın olduğu bir toplumu tanımlamıştır. Kuran’a göre “erkekler kadınların üzerine hakim ve galiptirler”. Erkekler yönetim rollerini doğuştan kazanmış, ailenin başı olarak eşinin ve çocuklarının iyi geçiminden sorumlu sayılmıştır. Bu nedenle babaya mutlak saygı duyulur. Mirasta ve tanıklıkta erkeklerin üstünlüğü bulunmaktadır. Kadının islamdaki yeri tartışmalı olmakla beraber, Türk kadınları İslamiyet’i kabul etmiş Arap ülkelerindeki kadınlara göre daha üst statüdeydi. Türk kadınları İslamiyet öncesi dönemde önemli yönetsel görevler almaktaydı ve İslamiyet’in kabulünden sonra, Arap toplumlarına göre aile içinde daha eşitlikçi bir yapı mevcuttu.¹⁷⁹

Hakim dini inanın pekiştirdiği yapı içinde, zamanla Kore ailesindeki dikey hiyerarşinin daha yatay hale geldiği görülebilmektedir. Nitekim 1987’de yapılmış bir

¹⁷⁶ Andrew C. Nahn, *Kore Tarihi ve Kültürü*, Çev. Ali Rıza Balaman, 1998, s. 77.

¹⁷⁷ Yim Seong-Hi, a.g.m., s. 4-5.

¹⁷⁸ İslamiyet öncesindeki Türk ailesinin ataerkil (pederşahi) ya da pederi olduğu tartışmalı bir konudur. “Pederşahi aile” ile “pederi aile” arasında da önemli farklılıklar vardır. Pederşahi aile baba sultasına dayandığı halde, pederi aile velayet esnasında baba hukukunun hakim olduğu bir aile tipidir. Pederi ailede baba söz sahibi olmakla birlikte, ananın da aile işlerinde fikri alınmaktadır. Pederi ailede miras ve akrabalık, iki taraflıdır (agnatik ve kognatik); yani hem baba soyunu hem anne soyunu takip eder. Bununla beraber Hunlarda, evlenebilmek için kız tarafına verilen para veya mal şeklindeki “kalın” ve “başlık” uygulamalarının yapıldığına dair kanıtlar bulunması, “Levirat” diye geçen dul kalan çocuksuz kadını, aile içindeki bir erkeğin alması âdeti ve mirasta erkek üstünlüğünün varlığı da göz önünde tutulduğunda, Türklerin yumuşak, zayıf bir ataerkil devir geçirdiğini gösteriyor. Bunun izleri, Orta Asya’nın ve Türkiye’nin göçebe hayatı yaşayan oymaklarında son zamanlara kadar var olmuş, yerleşik hayat yaşayanlarda ise kaybolmuştur. Mehmet Eröz, Ali Güler, *Türk Ailesi*, Yay. Haz. Alev Kahya Birgül, AKM, Ankara, 1998, s. 12-13, 18, 226.

¹⁷⁹ Hayat Kabasakal, Muzaffer Bodur, “Arabic Cluster: A Bridge Between East and West”, *Journal of World Business*, 37, 2002, s. 48.

diğer araştırma değeriendirildiğinde¹⁸⁰ ebeveyne saygı ve itaat değeriinin hâlâ yerini korumakta olan bir değeri olduğu, fakat geleneksel ailede olduğu gibi, çocukların ebeveynlerine mutlak olarak boyun eğmelerinin onaylanmadığı görülmektedir. Ancak, bu bağımsızlık modelinde olduğu gibi aile içinde bireylerin özerk olarak hareket ettiklerini göstermemektedir. Türk ailesi için de aynı durum söz konusudur. Ataerkil otorite ilişkilerinin endüstrileşme ile beraber, Kore ailesinde olduğu gibi daha yatay daha gelmiştir. Bununla beraber, son elli yıldaki hızlı değerişim sürecinde, toplumun temel taşı olan aile çeşitli görünüş ve tipleriyle direnmektedir. Türk ailesi 1960'lı senelerde olduğu gibi aile üyelerinin sayısı bakımından çekirdek; evlilik ilişkileri açısından geleneksel; aile-içi ilişkiler bakımından ise sık dokulu aile özelliğini sürdürmektedir.¹⁸¹ Kore ailesindeki gibi, itaat ve saygı önemsenen değerieler olarak varlığını devam ettirmekte, aile içinde ve aile ile akrabalar arasındaki duygusal bağıllık sürmektedir.¹⁸²

Kore ve Türk ailesinin tarihsel değerişimi Batılı yalıtlanmış aileden farklıdır. Yoo'ya göre bu farklılık "sorumluluk" kelimesinin algılanışıyla ilgiliydi. Batı ailesini güçlü kılan özellikler arasında gösterilen "sorumluluk" (commitment) örneğinin ABD veya Avustralya toplumları için aynı anlama gelmektedir. Kore'de ise bu kavramın karşıladığı düşünce, ABD'deki kavramlaştırmadan önemli ölçüde farklıdır. Kore'de güçlü aile özelliklerinden sorumluluk, "commitment"ten ziyade "we-ness" ile karşılanmaktadır. Yoo, we-ness kavramının içini şöyle doldumaktadır: "We-ness, Korelilerin insan ilişkileri çerçevesinde bulunabilmektedir. Koreliler için insan ilişkileri kolektivizm, Batılılar için bireyciliktir. Batı toplumlarındaki bireyler kendine yeterli sosyal birimler olarak tek ve katı varoluş içindedir. Böylece bireyler insan ilişkilerinde, kendilerini devam ettirir... Koreliler için We-ness, homojenlik, birlik, dayanışma, karşılıklı koruma ve kabuldür. Böylece bireysel ego ve biz egosu kısmen örtüşmüştür... Biz ve we-ness, Koreliler için, Biz'deki bağılantılı kişilerin özdeş bir birim olması anlamına gelir. Kan ilişkisi, aynı coğrafyadan olma ve

¹⁸⁰ Sung Woon Kim, a.g.e., s. 55-67.

¹⁸¹ Mahmut Arslan, "Türk Ailesi ve Akrabalık", Ders Notları

¹⁸² Çiğdem Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 124-126.

akademik ilişkiler (aynı okuldan olma) we-ness düşüncesini harekete geçirmede önemli sosyal işaretlerdir.”¹⁸³ Aynı coğrafyadan ya da bölgeden olanlar arasındaki dayanışmaya ülkenin politik ve iş dünyasındaki elitlerinin ağırlıklı olarak Kyongsang eyaletinden ve Seul çevresinden gelmesi örnek olarak gösterilebilir. Chungchon, Cholla ve Kangwon eyaletleri söz konusu eyaletler arasında nispeten daha az temsil edilir. İşyerlerinde ise, işyeri sahibi ile aynı bölgeden olanlar istihdam edilir.¹⁸⁴

Türk ailesinde de aynı yapıyı yansıtan sorumluluk örnekleri bulunmaktadır. Çekirdek aile sınırını aşan bağlılık ve dayanışma akrabalık çevresini, hemşerileri, aynı dinden olanları, aynı okulda okuyanları ve benzeri grupları içine alarak büyümektedir. Birbirinden ayrı olduğu düşünülen bu grupların ortak yanı ise özdeş, “doğuştan kazanılan” değerlere göre belirlenmesidir. Türkiye’de bireyler aileleri, akrabaları ve hemşeri gibi grupları kendileriyle özdeş görmektedir. Hemşeri dayanışması, sanayileşme ile birlikte kente göç eden kişilerin bir arada oturdukları mahallelerde(gecekondu) gözlemlenebilmektedir.¹⁸⁵ Gecekondu mahallelerinde bir arada yaşayan hemşeri grupları borç verme, düğün, cenazede yardım, ortaklık gibi konularda dayanışma içindedir. Gecekondu mahalleleri hem gecekondu arazisinin paylaşımında, hem de iş bulmada “yabancıyı sokmama” prensibine dayanmaktadır. Kıray’a göre de yalnızca gecekondu mahallerinde değil toplum genelinde “hemşerilik” dayanışmanın ana kaynaklarından ve daha güçlü pozisyonda olan kişi, hemşerilerinin pek çok kişisel problemlerini çözmektedir.¹⁸⁶ Hemşericiliğin kentleşme ile etkisinin azalacağı düşünülse de inceleme döneminde olduğu gibi bugün de etkisini sürdürdüğü gözlenmektedir. Yapılan çeşitli araştırmalar hemşeri gruplarının birbirine yakın yaşadıkları ve yardımlaştıklarını göstermektedir.¹⁸⁷

¹⁸³ Young Ju Yoo, “Qualities of Korean Family Stenght”, s. 9, (Çevrimiçi): http://www.ciesas.edu.mx/proyectos/mifs2005/papers/keynotes/young_ju_yoo.pdf

¹⁸⁴ Francis Fukuyama, *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, Çev. Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 156.

¹⁸⁵ T. Asunakutlu, B. Safran, “Örgütsel Çatışma Açısından Hemşericilik Üzerine Araştırma”, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 7/1, 2005, s. 161.

¹⁸⁶ Alan Dubetsky, “Kinship, Primordial Ties and Factory Organization in Turkey: An Anthropological View”, *International Journal of Middle East Studies*, 7 (1976), s. 440.

¹⁸⁷ T. Asunakutlu, B. Safran, a.g.m., s. 157-176.

Kağıtçıbaşı'na göre Kore ve Türkiye gibi ülkelerin dahil olduğu “çoğunluk dünya”da aile değişimleri Batı tipi bağımsız aileye doğru olmamaktadır.¹⁸⁸ Bu ülkelerde aile içindeki bireyler arasında ve ailenin akrabalık çevresi ile olan bağlılığı, maddi bağımlılık ortadan kalksa da duygusal olarak devam etmektedir. Ona göre, bağımsız aile modeli endüstrileşmiş, kentli, orta sınıf Batı toplumunun ideal tipik aile insan modelidir ve “gerçek olandan çok ideal olanı” yansıtabilmektedir. Kağıtçıbaşı kanıt olarak da Bellah ve diğerleri (1985), Cohler ve Geyer (1982) gibi sosyal bilimcilerin çalışmalarını göstermektedir. Bellah ve diğerleri Amerikan ailesinde nesiller ve akrabalar arasındaki karşılıklı bağımlılığın devam etmekte olduğunu saptamıştı. Cohler ve Geyer nesiller, akrabalar ve yakınlar arasında ekonomik yardım, çocuk bakımına yardım, sağlık yardımı manevi destek ve benzeri konularda karşılıklı desteğin varlığını gösteren pek çok kanıt bulmuştu. Bu örüntü daha çok kadınlar ve alt gelir grubundaki aileler arasında yaygındı.¹⁸⁹ Goody'e göre de, “Malthus'un ve genel hatlarıyla onun düşüncelerini paylaşan birçok radikal Doğu-Batı karşıtlığı kurucuların aksini ileri sürmelerine karşın, Avrupa ve Asya'nın, aile ve nüfus yapıları itibarıyla benzerlikleri çoktur.”¹⁹⁰

Yine, bazı tarihi araştırmalar, XIX. ve XX. yüzyıl İngiltere'sinde kente yeni göç edenlere iş bulmada, yaşam koşullarına uyum sağlamalarına yardımcı aile üyelerinin ve akrabaların merkezi rolü olduğunu, daha önce göç edenlerin kırsal kesimden kente göçü organize ettiğini belgelemişti. Endüstriyel bölgelere yapılan göçün büyük bir bölümü akrabaların himayesinde yapılmıştı. Böylece akrabalık ağı, bireylerin ileri ve geri göçleri ve kaynakların transferi tarafından güçlenmişti. Göç zincirini takip ederek gelen köylüler evlerine ve işlerine yerleştirilerek diğer akrabaların göçüne öncülük etmekteydi. Geride kalanlar ise, yaşlı ebeveyne ve arkada kalan diğer akrabalara bakmaktaydı. Bu bulgular, kentleşmenin akrabalık bağlarını yok ettiği varsayımını çürütmektedir. Endüstriyel bölgeye göç, akrabalık

¹⁸⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı, a.g.e, s. 123-127.

¹⁸⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 118-130.

¹⁹⁰ Jack Goody, *Kapitalizm ve Modernlik Büyük Tartışma*, İstanbul, Küre Yayınları, 2008, s. 98.

bağlarını zayıflatmadan ziyade güçlendirmişti. Değişen endüstriyel, ekonomik ve iş koşullarına cevap olarak akrabalık bağlarının yeni fonksiyonları gelişmekteydi.¹⁹¹

Öyleyse, bağımsız aile ve duygusal karşılıklı bağımlı aile arasındaki farklılık nasıl oluşmuştur? Kağıtçıbaşı şöyle açıklar: “... kendi kendine yeterlilik kültürel bir ideal olduğu için, karşılıklı bağımlılık kişiler için sorun yaratabilmektedir. Birine bağımlı olmak yetersizlik ve kendine güven duygusu eksikliği gibi duygulara yol açabilmektedir. Hatta bu çelişki aile patolojisi oluşumuna ve farklı nesillerdeki aile fertleri için rahatsızlığa yol açabilir. Bu durum ilişkisellik kültüründe yaygın olan durumdan özellikle karşılıklı bağımlılık aile modelinden çok farklıdır. Orada kuşaklararası bağımlılık ailenin devamı için gerekli olmanın yanında, aile mutluluğu ve şerefî açısından değerli görünür.” Örneğin, Kore’de ebeveynler çocuklarının kendilerine bakmalarını ahlaki bir gereklilik olarak görürken, ABD’de veya Almanya’da, ebeveynler çocuklarından hiçbir şey beklememektedir. “Ayrışıklık kültüründe insanın birine bağlı olması, başarısızlık ve zaaf olarak algılanmaktadır, bazı gruplar arasında yaşamın bir gerçeği olarak karşımıza çıksa da.”¹⁹² Dolayısıyla, Batı ailesi ile Kore ve Türk ailesi arasındaki gerçek birbirinden çok farklılaşmayabilir, farklılık ideal olarak kabul edilen kültürel değerler olabilmektedir. Bu değerler çok çabuk değişmediğinden, Kore ve Türkiye’de aile üyeleri ve akrabalar arasında maddi bağımlılık ilişkisi kalmasa da, sıkı bağ ideal bir değer olarak kabul edildiğinden devam ediyor olabilmektedir.

Bu durumda yeni bir soru ile karşılaşmaktayız: Batı düşünüldüğü kadar bireyci değilse, bireyciliğin Batı ve Batıdışı toplumları birbirinden ayıran bir özellik olarak gösterilmesinin nedeni nedir? Goody’nin cevabı şöyledir: “Bireycilik, Batı tarafından, Batı Avrupa ve Amerika’daki girişimciliği ve modernleşmeyi izah hususunda yararlı bir kavram olarak benimsenmişti ki, Amerika’daki maceracıların

¹⁹¹ Tamara K. Hareven, “The History of Family and The Complexity of Social Change”, *The American Historical Review*, Vol. 96, No: 1, Şubat 1991, s. 109-110.

¹⁹² Çiğdem Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 131.

tipik özelliği, yerleşime yeni açılan sınıra veya uzak koloniye gidip oraya yerleşmekti... Bireycilik ile Avrupa ve Amerika arasında bir ilişkinin var olduğu görüşü Batılı tarihçilerin çoğu tarafından benimsendi. Fakat analitik amaçlar için tanımlanması çok zor olan ve oynadığı rol farklı bağlamlarda farklılık arz eden bireyciliğin siyasi -hukuki, iktisadi, ailevi ve hatta dini cepheleri de mevcuttur. Siyasal cephesi, şark despotizminin, imparatorluklarının ve otoriterliğinin hilafına demokrasi kavramıyla irtibatlıdır ve (zaman zaman tiranlar ortaya çıkarmış ve köleleri asla eksik olmamışsa da) antik Yunanistan'ın şehir-devletlerine kadar geriye uzanmaktadır... Bireycilik, özellikle de Avrupa'ya uygulandığında, çoğu zaman rasyonalite ve (kolektivitinin zarar verebileceği) en iyi eylem planını ortaya koyabilme kapasitesiyle irtibatlandırılmaktadır. Yenilik ve keşif kapasitesi ile birlikte bu nitelikler, 'kapitalizm'n kökenlerini izaha çalışan birçok Avrupalı bilim adamı tarafından kendi toplumlarının özellikleri olarak değerlendirilmektedir... Bireycilik, Mann ve diğerleri tarafından, (daha fazla işbirliğini, hatta Wittfogel'e göre despotik örgütlenmeyi gerektiren sulama uygulaması yerine) yağmura dayalı çiftliklerle, özel mülkiyete ve kapitalizme giden yolu açacak dağınık biçimde yerleşmiş küçük ailelerle ve ormanlarla irtibatlandırılmıştır."¹⁹³ Kapitalizmi doğuşunun tarihsel gelişmelerden soyutlanarak Batı toplumlarının yapısal özelliklerine bağlanmaktadır. Bu özellikler bireycilik ve akılcılıktır. Örneğin Weber, Kapitalizmin doğuşunu dini bireysellik içeren Protestanlığa bağlamıştı. Böylece Protestan olmayanların endüstri devrimini yapmaları, kapitalist aşamaya ulaşmaları mümkün değildi.¹⁹⁴ Durkheim'e göre, toplumların belli eğilimleri vardı ve bu eğilimlerin belirlenmesi ile tarihin özellikle incelenmesine gerek yoktu. Böylece toplumların yapısal farklılığı mutlaklaşmıştı.¹⁹⁵ Tönnies'e göre de toplumların ya da toplumsal ilişkilerin iki temelli biçimi vardı: İlkel toplumların, ailelerin ve kabilelerin somut örneği olarak gösterilebileceği, gemeinschaft (cemaat) ve zamanla cemaatlerin çözülmesiyle oluşan gesellschaft (cemiyet). Cemaat topluluğu ortak irade, üyelerin kişiliklerinin olmaması, zümrenin çıkarının önce olması gibi özelliklerle kavramlaşırken, cemiyetler bireysel irade, üyeliklerinin ayrı kişiliklerinin olduğu, birey çıkarının

¹⁹³ Jack Goody, a.g.e., s. 99-101.

¹⁹⁴ Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s. 109.

¹⁹⁵ Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, s. 97.

başta geldiği toplumlar olarak karakterize edilmiştir.¹⁹⁶ Böylece Batı dışı toplumların kendi yapısal özellikleri nedeniyle ekonomik olarak gelişemedikleri iddiasının temelleri oluşmaktaydı. Goody bireyciliğin ve kapitalizmin doğmasında etken olarak gösterilen akılcılığın Batı toplumlarına özgü olamayacağını şu şekilde ifade etmekteydi: “demokrasi sadece Avrupa’da filizlenmediği gibi... iktisadi bireycilik, yani girişimcilik, Robinson Crusoe vakasında olduğu gibi, sadece Batı mirası olmayıp tacirlerin bulunduğu her yerde mevcut olan bir şeydi... rasyonelite, tıpkı bireysellik gibi kuşatıcı şekilde tanımlanması zor bir kavram olduğu gibi, kimi eylemlerin bağlamları itibariyle tüm toplumlarda her halükarda mevcut olan bir şeydir ki bana göre bireycilik için de söz konusudur.”¹⁹⁷ Aynı zamanda, akılcı davranışın yalnızca bireyci olduğu söylenen toplumlarda var olduğu iddiası gerçeklerle örtüşmemektedir. Türkiye’de endüstrileşmenin ya da kapitalist gelişmenin başladığı 1960’lı senelerde araştırma yapan Dubetsky’e göre işletme sahipleri “gemeinschaft” ilişkiler içinde güven oluşumuna önem vererek kârını arttırabilmektedir. Dolayısıyla, geleneksel ilişkiler içinde işadamlarının akılcı davranmadığını söylemek mümkün olmamalıdır.¹⁹⁸ Sosyolog Hofstede da sıkı aile ve akrabalık bağları ya da iç grup kolektivizminin akılcı bir davranış olarak kabul edilebileceği, kolektivizme olan eleştirinin yalnızca ideolojik olabileceğini şöyle ifade etmekteydi: “Bireycilik ve kapitalizm arasında güçlü bir tarihi ve kültürel bağ vardır. Kendi çıkar prensibine ve pazar mekanizmasına dayanan kapitalist sistem İngiltere’de icat edildi ki İngiltere hâlâ en yüksek bireyci üç ülke arasındadır. Daha kolektivist toplumlarda birey ve geleneksel organizasyonlar arasındaki bağlantı hesaplanabilir değil, ahlakidir. Bu bağlantı kişisel çıkara dayanmaz. Fakat bireyin klana, organizasyona ya da topluma olan bağlılığı, bireyin kârlarını en iyi garanti eden olabilir. Bununla beraber kolektivizm ABD için en kötü kelimedir, fakat kolektivist kültür geleneğinden gelen Mao Tse-tung’a göre de bireycilik ABD için kolektivizmin kötü olması kadar kötü bir kelimedir.”¹⁹⁹

¹⁹⁶ Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002, s. 204-205.

¹⁹⁷ Jack Goody, a.g.e., s. 100-101.

¹⁹⁸ Alan Dubetsky, a.g.m, s. 440.

¹⁹⁹ Geert Hofstede, “Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Abroad?”, *Organizational Dynamics*, 1980, Summer, s. 61-62.

Özet olarak, bireyci ve kolektivist kategorisindeki toplumların gerçekte birbirlerinden keskin sınırlarla ayrıldığını söylememiz pek mümkün değildir. Arada çok küçük nüanslar olduğunu kabul ettiğimizi düşünerek tartışmamıza devam edelim. Hatırlanacağı üzere, Kore ile Batılı gelişmiş toplumların yapısal olarak farklılığı, Kore'nin kolektivist kültüre sahip olması, Batılıların ise bireyci olmasına bağlanmaktaydı. Kolektivist toplumlar bireylerin aile ve akrabalarından soyutlanmadığı aksine bu gruplarla ciddi dayanışma içinde olduğu toplumlar olarak tanımlanmıştı. Kolektivist toplumlara yapılan eleştiri bu kadar bağlı görüntü sunmalarına karşın bireylerin aile, akrabalık ve hemşeri gibi grupların dışındakilere güvenmemeleridir.

Triandis'e göre kolektivistler ilişkilere önemli yer verirken, kolektivist kültür genel güvenin oluşumunu engelleyebilmektedir. Çünkü kolektivistler içgrup üyeleri arasında güven ve dayanışma sağlayabilirken, içgrup dışındakilere karşı ilgisiz, kaçınmacı, rekabetçi ve faydalanmacı bir tutum sergilemektedir. Bireyselciler ise yabancılara ve genel olarak insanlara daha fazla güvenmektedir.²⁰⁰ Bireyselci toplumların kendi çıkarları peşinde koşarken paradoksal olarak ortak amaçlar etrafında toplanabilmek için kamu ruhunun belli bir türüne sahip oldukları düşünülmektedir.²⁰¹ Böylece bireyci olmayan toplumlarının demokrasinin gelişmesinde ve ekonomik gelişmenin sağlanmasında yapısal engelleri olduğu öne sürülmektedir. Koreli işletmelerin içgrup kolektivizmini yansıtan aile yönetimi ve istihdam politikalarıyla başarılı olması ise devletin ekonomideki etkinliğine bağlanmıştır ve devletin ekonomiden çekildiği, serbest piyasa şartlarında güvenin yalnızca iç grup içinde olduğu toplumların başarılı organizasyonlar kurmakta zorlanacağı iddia edilmektedir.²⁰² 1997'deki krizde de chaebollerdeki geleneksel yönetim son derece eleştirilmiş ve IMF işletmelere yönelik bir önlem paketi hazırlamıştır.

²⁰⁰ Lenard Huff, Lane Kelley, "Levels of Organizational Trust in Individualist versus Collectivist Societies: A Seven-Nation Study", *Organization Science*, Vol. 14, No: 1, January-February 2003, s. 83.

²⁰¹ Anu Realo, Jüri Allik, Brenna Greenfield, "Radius of Trust: Social Capital in Relation to Familism and Institutional Collectivism", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39, 2008, s. 448.

²⁰² Francis Fukuyama, a.g.e., s. 78.

Bireycilik ve kolektivizm ile ekonomik refah arasında nasıl bir nedensellik ilişkisi olabilir? Bu soru 1980'ler ile birlikte güven ve sosyal sermaye kavramları etrafında tartışılmaktadır ve bundan sonraki kısımda detaylandırılacaktır.

3.2 Ekonomik Gelişme - Genel Güven - İçgrup Kolektivizmi

Bağlantısının Sınanması: Kore'de ve Türkiye'de İç Grup Kolektivizmi

Güven ve sosyal sermaye üzerindeki çalışmalar, farklı disiplinler altında 1980'lerden günümüze kadar olan süreçte artarak devam etmektedir. Çalışmalar, sosyoloji (Coleman, Bourdieu), siyaset (Putnam, Fukuyama) ve iktisat (Harrison) gibi bilim tabanlarında yürütülmektedir. Sosyolog Bourdieu (1980,1986) sosyal sermayenin tanımını bileşenlerinden yola çıkarak yapmaktaydı. Bourdieu, sosyal sermayenin iki bileşeni olduğunu söylemekteydi: Birincisi cemiyetlere, topluluklara ve sosyal ağlara üyelik ile doğan bir kaynak olarak: “Bir özne tarafından sahip olunan sosyal sermayenin hacmi... o kişinin verimli hareket etmesini sağlayan bağlantı ağlarının büyüklüğüne bağlıdır.” İkincisi, özneler arasındaki farklı etkileşimden doğan niteliktir. Coleman (1988, 1990) sosyal sermaye kavramını, fonksiyonları ile tanımlamaktaydı ve ona göre sosyal sermayenin fonksiyonları, farklı organizasyonlarda aktörlerin davranışlarını kolaylaştırmak için rol oynayan şeylerin toplamıydı. Siyaset bilimciler Putnam (1994) ise sosyal sermayeyi şöyle tanımlamaktaydı: sosyal sermaye katılımcıları paylaşılan amaçlarına erişmede daha verimli kılan ağlar, normlar ve güven gibi sosyal hayatın özellikleriydi. Bu tanımlamaya göre sosyal sermaye bireylerin kanunlara uymasında, liderlerini demokratik yoldan seçmelerinde ve yüksek derecede işbirliği yapmalarında önemli

bir erdem olarak görülmekteydi.²⁰³ Sosyal sermayenin önemini Fukuyama (1995) şöyle ifade etmekteydi: “Yasa, sözleşme ve ekonomik rasyonalite, sanayi sonrası toplumların zenginleşmesi ve istikrarı için gerekli fakat yeterli olmayan unsurlardır. Yanı sıra, rasyonel çıkarımlardan ziyade, alışkanlıklara dayalı, karşılıklı ilişkiler, ahlaki yükümlülükler, topluluğa karşı görev ve güven gibi değerlerle bezenmiş olmalıdır. Bunlar hiç de modası geçmiş şeyler değildir. Aksine modern toplumun başarısı için vazgeçilmez niteliktedir.”²⁰⁴ Sosyal sermaye incelemesinde sosyologların küçük gruplarda odaklanmışken, siyaset bilimcilerin sosyal sermayenin toplumsal olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek kavramı toplumsal boyuta genişlettikleri görülmektedir. Siyaset bilimcilere göre sosyal sermayenin ölçülmesi ise birliklere üye olma, seçimlere katılma gibi göstergeler ile yapılmalıdır.

205

Bir siyaset bilimci olan Putnam’ın yanıt aradığı soru zengin ve iyi yönetime sahip olan bir ülkenin niteliklerinin ne olduğuydu. Putnam bu sorunun yanıtını İtalya’da araştırdı. İtalya’nın kuzey bölgesinde 1976-1977 yıllarında demokratikleşme odaklı idari reform yaşanmıştı ve ona göre bu reform, kuzeydeki vatandaşlık toplumunun (civic community) desteği olmadan başarılamazdı. Vatandaşlık toplumunun varlığı aynı zamanda Güney İtalya ile karşılaştırıldığında nispi ekonomik gelişmişliğin de ana nedeniydi. İyi işleyen yerel idare ve zengin ekonominin vücut bulduğu Kuzey İtalya’da vatandaşların halk aktiviteleri karşılıklı işbirliği, hayati önem taşıyan sosyal ağlar, eşitlikçi politik ilişkiler ve vatandaşlık katılımının geleneğini yarattı. Bütün bu olayların arka planında vatandaşlar arasındaki karşılıklı güven ahlaki bir ışık gibi yayılmaktaydı.²⁰⁶

²⁰³ Ghazi Boulila, Lobna Bousrih, Mohamed Trabelsi, “Social Capital and Economic Growth: Empirical Investigations on The Transmission Channels”, s. 4-5; (Çevrimiçi) <http://www.bus.bton.ac.uk/eaces/papers/2c1.pdf>

²⁰⁴ Francis Fukuyama, a.g.e., s. 43.

²⁰⁵ Ghazi Boulila, Lobna Bousrih, Mohamed Trabelsi, a.g.m., s. 4-5.

²⁰⁶ Martti Siisiäinen, “Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam”, <http://www.suz.uzh.ch/fux/lehre/Sozialkapital/siisiainen.pdf>

Vatandaşlık aktiviteleri, ekonomik verimliliği ve idari başarıyı sağlayan ana faktördü ki, Putnam'ın çalışmasında oy verme aktivitesi, gazete okuma, spor kulüpleri ve gönüllü birleşmelere katılım ile ölçülmekteydi. Güney İtalya'da ise, demokratikleşme gerçekleştirilemezdi; çünkü mevcut yapı demokrasiye müsait değildi. Putnam, Kuzey ve Güney İtalya karşılaştırmasında iki bölge arasındaki farklılıkları şöyle tespit etmekteydi: "Kuzeyde önemli sosyal, politik bağlılık ve gruplaşma dinsel gruplar da dahil yatay; güneyde ise dikey. Kuzey için işbirliği, karşılıklı yardım, vatandaşlık yükümlülükleri ve güven bile -dünya çapında değil elbette, fakat bu alanda Avrupa'daki başka bir yerde olduğundan daha fazla akrabalık ilişkilerini aşan- ayırt edici özelliklerdir." Güneydeki hiyerarşik yapının nedeni büyük ölçüde Katolik kilisesinin etkinliğine bağlanmaktaydı. Şöyle devam etmektedir: "Kuzey insanı vatandaş, güneydekiler ise tebaadır." Aile, akraba ve hemşeri gibi toplumsal ve ailevi kökenlere dayalı ya da doğuştan kazanılmış ortak özelliklere dayalı (bonding) sosyal sermaye verimli olarak kabul edilmemeliydi. Önemli sosyal sermaye görünümünü güvenin "bonding" ilişkileri aştığı vatandaşlık cemiyetleri, gönüllü kültürel birleşmeler ve spor kulüpleri olarak belirlemişti. Bu birleşmelerin "bonding" ya da içgruplardan farkı, üyelerin toplumsal kökenleri ve statülerinin bir ölçüt olmamasıydı. Bireyler değer verdikleri ve yararlandıkları şeyleri kendi başlarına gerçekleştiremeyeceğinden daha önce herhangi bir ilişkilerinin olmadığı ağlara girerek ortak eylemde bulunurlar. (Bridging social capital). Akdoğan'a göre "Birleştiren sosyal sermaye, Putnam'ın Amerikan vatandaşlarını birbirlerine, yerel yönetimlere ve ulusal politikaya yeniden bağlamak için ortaya attığı ahlaki ve siyasi projedir. Bu ayrıştırma Giddens'in aktif ve pasif güven arasında yaptığı kategorik ayrıma oldukça benzemektedir. Pasif güven birbirlerini tanımayanlar arasında oluşan anonim bir güveni, aktif güven birbirini tanıyanlar arasında oluşan ve dayanışmayı sağlayan bir güveni tanımlamaktadır. Bu farklı tanımlar her ne kadar sosyal sermaye yazınında atıfta bulunulmasa da sosyolojinin temel kavramları olan mekanik-organik toplum, cemaat-cemiyet vb. ayrımlarla da yakından ilişkilidir."²⁰⁷

²⁰⁷ A. Argun Akdoğan, "Siyasal Kültür ve Sosyal Sermayenin Karşılaştırılması; Türkiye için Bazı Çıkarımlar", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 12, 2006, s. 170.

Putnam'ın sosyal sermaye hakkındaki düşünceleri, bir yüzyıl evvel Tocqueville'in işlemiş olduğu konularla da yakından ilgilidir. Tocqueville'in pek çok teması modernleşme teorisinde olduğu gibi, 1990'ların neomodern teorilerinde Putnam vasıtasıyla yeniden canlanmıştır. Tocqueville'e göre, demokratik toplum biçimi ve eski toplumsal yapı uzlaşmaz nitelikteydi: "Çünkü demokrasi dayandığı eşitlik ilkesi doğrultusunda eski hiyerarşik toplumsal ilişkileri ortadan kaldırırken, aristokratik toplumun kurucu bileşeni olan toplumsal örgütlenme biçimlerinin de tasfiyesini gerçekleştirmekteydi. Modern dönemle birlikte, bireyler doğuştan gelen ayrıcalıkların belirlediği ilişkiler örüntüsüne uymak zorunda kaldıkları için geçmişte gönülsüz bir biçimde kendilerini içinde buldukları zorunlu bağımlılık hiyerarşisinden kurtulma olanağına kavuşmuşlardı. Eski toplumsal ilişkilerin çözülmesi ile hiyerarşi yerine eşitlik ilkesine göre yeniden düzenlenen toplumsal hayatta geleneksel bağlardan kurtulan/uzaklaşan ya da bireyselleşen kendi varoluş koşullarını yeniden oluşturmak zorundaydı."²⁰⁸ Yeni toplum yapısı bireyleri özgürleştirmekteydi. Bu noktada demokrasinin işleyişini garanti altına almak sorunu çıkmaktaydı. Çünkü özgürleşen bireyler eğer yeni sosyal ağlar oluşturmazsa demokrasi tiranlığa dönüşebilecekti. Tocqueville'in Amerikan toplumuna olan hayranlığı da bağımsız bireylerin eğitim, kültür, ulaşım gibi birbirinden farklı çok sayıda kamusal sorunda sivil olarak birlikte hareket edebilme yetenekleridir. Avrupa toplumlarında kamusal işlerin yürütülme tarzındaki tekbiçimlilik, ayrıntılı düzenlemeler ya da yönetsel düzenin yetkinliği kuşkusuz burada (ABD'de) görülmemekteydi. Ne var ki, kimi aksaklıklara yol açsa da, Amerikan siyasal kültürü sivil toplumdaki enerjinin bütün yönleriyle açığa çıkartılmasını kolaylaştırmaktaydı.²⁰⁹ Şan, Tocqueville'in düşüncelerini sosyal sermaye açısından şöyle değerlendirmektedir: "*Amerika'da Demokrasi* (1835) adlı kitabında Tocqueville kendi ülkesi Fransa'nın aksine Amerikan toplumunun sahip olmuş olduğu zengin birlik sanatının farkında olarak, sosyal sermaye kavramını kullanmadan konunun önemini altını çizmiştir: Halkın,

²⁰⁸ Mehmet Yetiş, "Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri*, No: 87, s. 13-14, 21; (Çevrimiçi) http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dosyalar/tm/SBF_WP_87.pdf

²⁰⁹ Mehmet Yetiş, a.g.y., s. 13-14, 21.

gerek havadan sudan şeyler için, gerekse de ciddi amaçlarla, gönüllü kuruluşlar oluşturarak bir araya gelebilme alışkanlığı daha o zamanlar Tocqueville'in dikkatinden kaçmamıştır... Tocqueville her şeye rağmen sosyal sermaye kavramını kullanmadan gelecekte taşıyacağı anlamına yakın bir algılayış içinde kalan öncü bir düşünür olmuştur. Fransız düşünürün özellikle Amerika'da tanık olduğu gözlemleri ile oluşturduğu *Amerika'da Demokrasi* adlı kitabında bugün için sosyal sermayenin en önemli kaynaklarından biri olan güven olgusuna da geniş yer verilmiştir. Tocqueville çalışmasında şu yargıya ulaşır: Birleşik Amerika'da, demokratik cumhuriyetin yaşatılmasına, ülkenin fiziksel koşullarından çok kanunlar ve kanunlardan daha çok da töreler katkıda bulunur. Ona göre Amerikalıların çoğu kendi çıkarlarını koruyan insanın, adil ve iyi olana ulaşacağına inanırlar. Hepsinin insanın mükemmelleştirilebileceğine dair canlı bir inancı vardır. Bu ifadelere güven açısından bakıldığında insanların birbirlerinin haklarına ve çıkarlarına duydukları saygı ve herkesin de bu saygıyı göstereceğine dair temel güven sosyal sermayeyi belirleyen temel etmen olduğu anlaşılır.”²¹⁰ Özetle Tocqueville doğuştan kazanılan değerlere göre oluşmuş bağların (içgrup eğilimi ya da bonding sermaye) sosyal sermayenin verimsiz bir çeşidi olduğu; modernleşen ya da demokratikleşen toplumlarda hiyerarşik geleneksel bağların işlevini yitirdiği, bireylerin eşitleştiği ve bireyselleşme eğilimlerinin arttığını ve bu bireyselleşme eğilimlerinin gönüllü toplum birleşmeleri geleneği olan toplumlarda demokrasinin işleyişini teminat altına aldığını düşünmektedir. En iyi yönetim şekli olan demokrasinin işlemesi, eski yapının çözülmesi ile yalnızlaşan ve güçsüzleşen bireylerin sadece aile, akraba ve dini grupların yararına hareket ettiği geleneksel yapı aksine, bütün toplum yararını sağlamak için organize ettiği birleşmeler ile teminat altına alınacaktı. Gönüllü birleşmeler ise içgrup güvenini aşan daha genel bir güven düzeyi ile yakından ilişkilidir.

²¹⁰ Mustafa Kemal Şan, “Bilgi Toplumuna Geçişte Sosyal Sermayenin Taşıdığı Önem ve Türkiye Gerçeği”, *Journal of Knowledge Economy& Knowledge Management*, Cilt 2, Bahar, (Çevrimiçi) www.beykon.org/2007/M.K.San.doc

Fukuyama'ya göre de sosyal sermayenin en faydalı türü Tocqueville'nin ortaya attığı ve Putnam'ın da tezinin odak noktasında olan gönüllü organizasyonlar etrafında bütünleşme ve birleşme yetisiydi: "Sosyal sermayenin en faydalı türü, çoğu kez geleneksel bir topluluk veya grubun otoritesi altında çalışabilme yeteneği değil, yeni kurumlar oluşturabilme kapasitesi ve yerleştirdikleri değerler kümesi içinde işbirliği yapabilmidir... bu tür gruplar Durkheim'in "organik dayanışma" diye tanımladığı genel kuralların içinde kalır."²¹¹ Hatırlanacağı üzere Durkheim organik dayanışma biçimini geleneksel toplumlardaki benzerliklere dayalı ya da iç grup dayanışmasının karşısına koymaktaydı ve işbirliğine göre oluşan farklılıkları mutlak olarak değerlendirmekteydi. Geleneksel toplumlarda işbirliği benzerliklere dayalıydı; endüstrileşmiş toplumlarda ise bireyler farklı oldukları için işbirliği içindeydi. Endüstrileşmiş toplumlarda bu üst düzeyde dayanışma, "kendiliğinden" gerçekleşecekti. Japonya, Almanya ve ABD'de güven içgruplar dışında sağlanabilmekteydi ve sözkonusu ülkelerde güvenin yaygınlaşmasında farklı faktörler etkili olmuştu. Genel güvenin yüksek olması Japonya'da yabancıların haneyle bütünleşmesini olanaklı kılan aile yapısı; Almanya'da loncalar gibi akrabalık çevresinin dışındaki çeşitli yapılar; ABD'de ise bilinçli bir anayasal yapının sonucu olarak açıklanmaktaydı.²¹² Genel güvenin yüksek olan bu ülkelerde devlet desteği olmaksızın kendiliğinden büyük ekonomik organizasyonlar meydana getirecek sosyal sermaye mevcuttu. Yüksek sosyal sermaye gerek büyük organizasyonların oluşması yoluyla gerekse işlem maliyetlerine olan etkisi yoluyla ekonomiyi etkileyecekti. Fukuyama'nın da Putnam gibi, içgrup dayanışmasını verimli bir sosyal sermaye kavramı olarak görmediği açıktır. Ona göre içgrup eğilimi merkezi bir devletin varlığı ile açıklanabilir ve içgrup eğilimli/düşük güvenli toplumlar devletin olmadığı bir ortamda kendiliğinden büyük organizasyon oluşturamaz. Dolayısıyla düşük güvenli toplumların serbest pazarda rekabet etme şansı son derece kısıtlıdır.

²¹¹ Francis Fukuyama, a.e., s. 43.

²¹² Francis Fukuyama, a.e., s. 352.

Coleman'ı da dâhil edebileceğimiz²¹³ Fukuyama, Harrison gibi sosyal bilimciler, statik olarak bir toplumdaki “güven” düzeyinin “işlem maliyetleri”ne olan etkisi yoluyla ekonomiyi etkilediğini öne sürmekteydi. Toplumdaki “güven” düzeyi ekonomik unsurlar, değiş tokuş edilecek mal ve hizmetlerin değerlendirilmesi ve sözleşmelerin yürütülmesi arasındaki görüşme sürecinden doğan “işlem maliyetleri”ne etkisi yoluyla üretim maliyetini azaltmakta ya da arttırabilmektedir. Eğer güven belli bir çevre içinde sınırlanırsa bu toplumların işlem maliyetleri kaçınılmaz olarak daha yüksek olacaktı. Daha geniş bir güven yarıçapı ise işlem maliyetlerini azaltacaktı. Çünkü insanlar genelde diğerlerinin kurallara göre oynayacaklarına ve birbirine hile yapmaya çalışmayacaklarına inanacaktı. Güvenin aile üyeleri ya da iç grupları ile sınırlı olduğu “düşük güvenli toplumlar”da aynı zamanda, işbirliği ve hoşgörü/taviz verme zayıf olduğundan, yüksek işlem maliyetleriyle karşı karşıya kalacaklardı. Hoşgörü/ taviz vermenin zayıflığı, toplumdaki çatışmanın artması, çoğulcu bir yönetimin başarısını da engellemekteydi. Demokratik yönetim ise sosyal sermayenin gelişimini olumlu etkileyecekti. Çünkü eşitlikçi yönetim, dinamik gelişmeyi sağlayan teknolojik yaratıcılığı ve serbest rekabeti arttıracak böylece işlem maliyetini azaltacaktı. Dolayısıyla ülke yönetimi de sosyal sermaye üzerinde etkili olmaktaydı²¹⁴

Özetle, bir ülkenin zengin olması, o ülke toplumundaki güven düzeyiyle, gönüllü birleşmelere üye olmayla ve eşitlikçi yönetim ile ilişkilendirilmektedir. Genel güven düzeyinin gönüllü birleşmelere katılım oranının yüksek olduğu demokratik toplumlar yüksek sosyal sermayeli, diğerleri ise düşük sosyal sermayeli olarak nitelendirilmiştir. İşte bu nedenle Fukuyama ve Putnam ABD toplumu için kaygılanmaktaydı. Çünkü ABD’de 1965 senesinden beri gönüllü organizasyonlara katılım düşmektedir; dolayısıyla günden güne sosyal sermaye azalmaktadır.

²¹³ Lew Seok-Choon, “Social Capital in Korea: *The Affective Linkage Group*”, *Debate on Asian Values*, (5), s. 223, <http://www.ekoreajournal.net/servlet/ChargedMemberDownload>

²¹⁴ O.Y. Kwon, “A Cultural Analysis of South Korea's Economic Prospects”, *Global Economic Review*, Vol. 34, No. 2, 2005, s. 216.

Putnam *Bowling Alone*'da ABD'deki sosyal sermaye düşüşüne çözüm olarak uygulanacak yöntemi tespit etmeye çalıştı. Araştırmasında, ABD'deki sosyal sermaye azalışını TV başında geçirilen zamanların artması, iş ve zaman baskısı, ikametgah hareketliliği, kadınların iş hayatına katılması, evliliklerin ve aile bağlarının bozulması gibi pek çok faktöre bağlamıştı. Özellikle televizyon izleme alışkanlığı üzerinde durmakta, televizyon başında geçirilen zamanların artmasının, bireylerin sosyal aktiviteler için zaman ayıramaz duruma gelmesine sebep olduğunu öne sürmekteydi.²¹⁵ Fukuyama ise birleşme sanatı açısından ABD'nin son birkaç kuşakta dramatik bir şekilde değiştiğinden bahsetmekteydi. ABD'de suç işleme oranında ve açılan dava sayısında artış, aile yapısının parçalanması, hayır kurumları, çeşitli kulüpler, sendikalar, kilise ve komşuluk gibi aradaki sosyal yapıların öneminin azalmaya yüz tutması gibi bu değişimlerin başlıcalarıdır. ABD ortak değerleri paylaşma ve topluluk duygusunun azalması ile karşı karşıyadır.²¹⁶ Ona göre, bugün Batı, “daima öyle olduklarını düşündükleri kadar” bireyciliğin beklenmedik sonuçları ile karşı karşıyadır.

Profösör Yi Jae-yeol de bireyciliğin insanlar arasındaki güvensizliği kurumsallaştırdığını öne sürmektedir. Ona göre, Batı'nın tekrar tekrar sosyal sermayenin önemini vurgulaması güvensiz Batı toplumunun açmazlarını çözebilmek içindi. Batı'daki sosyal topluluk zaafa taşınmaktaydı ve nihai topluluk olan aile bile parçalara ayrılmıştı. Özgürlük ve haklara olan hukuksal talep güvensizliğin artması ile ilgiliydi. Modern toplum özgür bireylere azami seçimi garanti etse de paradoksal olarak bu özgür bireylerin birbirleriyle nasıl anlamlı ilişki formu üreteceği önemli bir sorun haline gelmişti. Ona göre “güvensizliğin kurumsallaştığı Batı toplumuna karşın, Kore toplumu öznelere arası problemleri çözecek sosyal sermayeye zaten sahipti”. Sosyal sermayenin kavramlaşmasında önemli isimler olan Coleman, Putnam ve Bourdieu sosyal sermayeyi kamu yararı ve üyeleri arasında güven sağlayan “genelleştirilmiş karşılıklar üretebilen” kapalı şebekeler olarak

²¹⁵ Robert D. Putnam, “Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America”, *Political Science and Politics*, Vol. 28, No. 4 (Dec., 1995), s. 664.

²¹⁶ Francis Fukuyama, a.g.e., s. 27.

tanımlamaktaydı. Bu bağlamda iç gruplar ya da duygusal bağlantı grupları Kore toplumunda son derece güçlü bir sosyal sermaye kaynağı sağlamıştı. “Bununla beraber araştırmalar aileci ülkeleri sosyal sermaye cenneti olarak nitelendirmemektedir.” Kaldı ki iç grup ve duygusal bağlantı grupları ABD’de ileri teknoloji gerektiren sektörlerde dahi gözlemlenebilir nitelikteydi. Chaeboller iç grup dayanışmasının nepotizme yol açması nedeniyle eleştirilirken, ABD’de girişim endüstrisinin beşiği olarak kabul edilen Silikon Vadisi’nde işletmeleri birbirine bağlayan ağlarda iç grup ilişkileri ve duygusal bağlantı en önemli işbirliği faktörlerinden biri kabul edilmektedir. Örneğin Yahudiler Yahudilerle, Çinliler Çinliler ile çalışmaktadır. Bu grupların karakteristikleri klan gruplarındakilerden de fazlaca farklı değildir. Etnik köken gibi okul bağı da işbirliğinin temeli olarak gözlemlenebilmektedir. Örneğin, ABD’nin saygın üniversitelerinde okuyanlar iş hayatına atıldıklarında beraber çalışmayı tercih etmektedir. Silikon Vadisi’nde duygusal ilişkiler açık pazar rekabeti çerçevesinin en tepesinde işlemektedir ve bu ilişkiler açık karakterini hiçbir zaman kaybetmemektedir.²¹⁷

Sosyologlar arasında teorik tartışmalar devam ederken deneysel araştırmalar genel kanıyı desteklemektedir: Genel güven düzeyi ve gönüllü organizasyonlara katılım oranının yüksek olduğu bireyci toplumlar ile ekonomik gelişme arasında olumlu ilişki; içgrup kolektivizminin yüksekliği olarak belirlenen düşük sosyal sermaye ile ekonomik gelişme arasında ise olumsuz ilişki bulunmaktadır. Örneğin Hofstede (1991) endüstrileşmiş, zengin kent toplumları ile bireycilik arasında; fakir, kırsal toplumlar ile içgrup kolektivizmi arasında bağlantı tespit etmişti.²¹⁸ La Porta, Lopez-de Silane, Shleifer, Vishny (1997), sosyal sermayenin ölçümünde genel güven düzeyini ölçüt olarak almaktaydı ve yüksek genel güven düzeyinin kurumların performansını belirlediği çıkarımını doğrulamaktaydı. La Porta ve diğerleri, 40 farklı ülkeyi içeren erken 1980’ler ve 1990’larda yapılan Dünya Değerler Anketi’nden (WVS) elde ettikleri veriler ile, güçlü aile bağlarının büyük işletmelerin gelişmesini

²¹⁷ Lew Seok-Choon, “Social Capital in Korea: The Affective Linkage Group”, *Debate on Asian Values*, (5), s. 217, 229, <http://www.ekoreajournal.net/servlet/ChargedMemberDownload>

²¹⁸ Anu Realo, Jüri Allik, Brenna Greenfield, a.g.m., s. 448.

olumsuz yönde etkilediğini tespit etmişti. La Porta ve diğerleri genel güven oluşumunda ise Putnam'ın sosyal sermaye kavramlaştırmasından yola çıkarak dinin önemli bir engelleyici faktör olduğunu iddia edilmekteydi. Bireyler arasında horizontal ağların oluşmasını engelleyen dominant hiyerarşik dinlerin (Katoliklik, Ortodoksluk ve Müslümanlık) olduğu ülkelerde genel güven düzeyinin daha düşük olduğunu tespit etmişlerdi.²¹⁹ Sabatini (2005) İtalya'daki ekonomik gelişmenin niteliği ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi test ettiği araştırmasında, sosyal refah ile güçlü aile bağlarının (bonding) arasında güçlü olumsuz bağlantı; sosyal refah ve gönüllü organizasyonlar (linking ve bridging) arasında olumlu bağlantı tespit etmişti. Putnam'ın çalışmasına paralel olarak, İtalya'nın güneyi güçlü aile bağlarına sahipken, düşük ekonomik gelişme ve düşük gönüllü organizasyon katılımı sergilemekteydi.²²⁰ Bolulia (2006) 35 ülkeyi içeren araştırmasında genel güven düzeyi ve ekonomik büyüme arasında önemli derece olumlu bağlantı bulmuş ve yüksek güvenin kurumlara olan etkisi yoluyla da ekonomik gelişmeye dolaylı yoldan etki ettiğini sonucuna ulaşmıştı.²²¹ Realo'nun yaptığı çalışma ise, ekonomik gelişmişlik düzeyi ile genel güven düzeyi, gönüllü organizasyonlara üyelik ve içgrup kolektivizmi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişti. Araştırma sonuçlarına göre, içgrup kolektivizminin olduğu ülkeler nispeten ekonomik olarak geri, genel güven düzeyi ve gönüllü birleşmelere katılımın düşük olduğu ülkelerdir; ekonomik olarak gelişmiş ülkelere genel güven düzeyi ve gönüllü birleşmelere katılım düzeyi yüksek, iç grup eğilimi düşük olan ülkelerdir.²²²

Tarihin belli bir kesitini yansıtan bu gibi çalışmalar deterministik yorumların yapılmasına neden oldu: Zengin ülkeler sosyal sermayesi güçlü olan ülkelerdir ve bu ülkeler yüksek bireycilik, genel güven düzeyi ve gönüllü birleşmelere katılma oranına sahiptir. OECD de, genel yazına değinilerek, bir toplumun “gelişmişlik

²¹⁹ Rafael La Porta, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, Robert W. Vishny, “Trust in Large Organizations”, *The American Economic Review*, Vol. 87, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Fourth Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1997), s. 333-338.

²²⁰ Fabio Sabatini, “Social Capital, Public Spending and the Quality of Economic Development”, (Çevrimiçi) http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=755069

²²¹ Ghazi Boulila vd., a.g.m, s. 7, 18.

²²² Anu Realo vd., a.g.m, s. 458-459.

düzeyi” ile “sosyal sermaye miktarı”nın birbirini besleyen iki unsur olduğunun genel kabul görmekte olduğunu ifade etmektedir.²²³

Dünya genelinde çok sayıdaki çalışmaya karşın, Türkiye ve Kore’de güven ve sosyal sermaye alanındaki çalışmalar oldukça sınırlı sayıda kalmıştır.²²⁴ Türkiye’de genel güven düzeyini belirlemek için deneysel çalışmalarda sıkça Dünya Değerler Anketi’nin(WVS) sonuçlarına başvurulmaktadır. Bu ankette genel güven düzeyi “Yakın çevrenizden olmayan kişilerle ilişkilerinizde çok dikkatli ve temkinli mi davranırsınız yoksa insanlara güvenir misiniz?” sorusuna verilen cevapla ölçülmektedir. 1995-1996 yılları arasında yürütülen Dünya Değerler Anketinde kişilerarası güven en yüksek Norveç (% 65.3) ve İsveç’te (% 59.7), Kore’de ortalama değerlere yakın (% 30.3), Türkiye’de ise araştırma kapsamındaki ülkeler arasındaki düşük değerlerden olan % 6.5 olarak tespit edildi. Bu ankette sonuçları Türkiye’ye en yakın tek ülke % 2.8 ile Brezilya’dır.²²⁵ Güvenle ilgili deneysel çalışmalardan 1960’lı yıllarda yapılan küçük çaplı bir araştırmaya da değinilebilir. Fransız lisesindeki Türk öğrenciler arasında yapılan küçük çaplı bir çalışmada öğrencilerin sadece % 7’sinin insanların tamamen güvenilir olduklarını kabul etmiş, % 29’u insanların tamamen güvenilmez oldukları cevabını vermişti.²²⁶ Dolayısıyla Türkiye’de 1960’lardan 1995’li senelere kadar geçen sürede genel güven düzeyi oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Daha yeni tarihli bir çalışmada ise güven düzeyinde nispeten yükselme görülmektedir.²²⁷

Sosyal sermayenin bir diğer bileşeni olarak görülen gönüllü kuruluşlara üyeliği PİAR Profil 1997 araştırmasına göre değerlendirdiğimizde Türkiye’ düşük orana sahip olduğu görülmektedir: Siyasi partiler ve gruplar % 3.9, sendikalar % 1.3,

²²³ Doç. Dr. Asuman Altay, “Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi”, *Ege Akademik Bakış*, 7(1), 2007, s. 339; (Çevrimiçi): <http://eab.ege.edu.tr/pdf/7/C7-S1-M16.pdf>

²²⁴ Jong-sung You, “A Study of Social Trust in South Korea”, s. 1. (Çevrimiçi): <http://wyman.ucsd.edu/assets/003/5294.pdf>; Doç. Dr. Asuman Altay, s. 352, (Çevrimiçi): <http://eab.ege.edu.tr/pdf/7/C7-S1-M16.pdf>

²²⁵ Doç. Dr. Asuman Altay, a.g.m., s. 352.

²²⁶ Alan Dubetsky, a.g.m., s. 443.

²²⁷ Anu Realo, Jüri Allik, Brenna Greenfield, a.g.m, s. 453.

spor kuruluşları % 1.2, meslek odaları % 0.8, eğitim-sanat grupları % 0.5, tarikatlar % 0.4, insan kaynaklarıyla ilgili dernekler % 0.2, çevre koruma dernekleri % 0.2, hiçbir toplumsal örgüte üye olmayanların oranı ise % 90.8²²⁸ Daha yakın tarihli bir araştırmada ise bu oran hala düşüktür.²²⁹ Dolayısıyla genel değerlendirme ölçütleriyle, Türkiye son derece zayıf sosyal sermayeye sahip bir ülke olarak tanımlanabilmektedir.

Realo, Allik ve Greenfield (2008) çalışmasını örnek olarak incelemek istiyoruz. Çalışmada 5 faktör bulunmaktadır: İç grup kolektivizmi, kurumsal kolektivizm²³⁰, genel güven düzeyi, gönüllü birleşmelere üye olma ve kişi başı milli gelir. İçgrup kolektivizmi “bireylerin ailelerine olan sadakat, bağlılık ve aileleriyle duydukları gurur ifadelerinin derecesi” ile ölçülmektedir. Çocukların ebeveynlerinin başarısından kendilerininmiş gibi gurur duyup duymadıkları, yetişkin çocukların evleninceye kadar ebeveynleriyle aynı evde yaşayıp yaşamadıkları gibi sorularla bireyin içgrup eğiliminin olup olmadığı tespit edilmektedir. Toplumdaki ekonomik sistemin birey ya da kolektif karları mı maksimize etmeye yönelik olarak kurulduğu, kurumsal pratiklerin kolektif davranışı cesaretlendirip cesaretlendirmediği kurumsal kolektivizmin varlığını araştırmak için kullanılan soru cümleleridir. Genel güven düzeyi “bireylerin genel olarak insanların güvenilir olup olmadığı”na verdikleri cevap ile ölçülmektedir. Gönüllü birleşmeler ise yaşlı, sakat ve yoksun kişiler için sosyal refah hizmetleri; dini organizasyonlar, eğitim ve kültürel aktivite grupları, işçi birlikleri, politik parti grupları, yerel toplum eylem grupları gibi gruplara üye olma ile ölçülmektedir. Çalışma sonuçlarına göre, genel güvenin ve gönüllü birleşmelere (civic engagement) üye olma sayısının düşük olduğu ülkelerde, bireylerin daha aileci olduğu bulunmuştur. Güçlü aile bağları ile insan hakları, sosyal refah hizmetleri ve işçi sendikalarının teşvikine ve korunmasına katılma arasında olumsuz ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda, kurumsal kolektivizm uygulamalarının olduğu

²²⁸ Francis Fukuyama, a.g.e, s. 15.

²²⁹ Anu Realo, Jüri Allik, Brenna Greenfield, a.g.m., s. 453.

²³⁰ Araştırmaların ilk zamanlarında kolektivizm tek bir kavram iken, sonraları kolektivizm sosyal yarıçapa göre ikiye ayrıldı: a. İçgrup kolektivizmi; yani bireyin ailesine olan sadakat ve bağlılık derecesi; b. Kurumsal kolektivizm; yani toplumsal derecede kolektif davranışları cesaretlendiren ve ödüllendiren pratiklerin varlığı.

ülkelerde halkın daha az iç grup dayanışması sergilediği; buna karşın bu ülkelerin yüksek genel güven düzeyine ve kilise, dini organizasyonlar ve işçi sendikaları gibi gönüllü birleşmelere yüksek katılım oranına sahip olduğu bulunmuştur. Örneğin, dünyada en yüksek kişi başı gelire İskandinavya ülkelerini ele alırsak, bu ülkelerin diğerleri içinde kişilerarası güvenin ve gönüllü birleşmelere katılımın en yüksek olduğu, aileciliğin ise en düşük olduğu özellikler sergilediği görülmektedir. Aileciliğin nispi olarak yüksek olduğu Fas, Filipinler gibi ülkelerde ise genel güven düzeyi ve gönüllü birleşmelere katılma oranı düşmektedir.

Tablo 2: Örnek Ülkelere Ait Kişilerarası Güven, Gönüllü Birleşmelere Üyelik, Ailecilik, Kurumsal Toplulukçuluk Uygulamaları, Kişi Başı GSYİH 2003

	SOSYAL SERMAYE		KOLLEKTİVİZM		
	Kişilerarası Güven	Gönüllü Birleşmelere Üyelik	Ailecilik / İçgrup Kolekti-vizmi	Kurumsal Topluluk-çuluk Uygula-maları	Kişi Başı GSYİH 2003
Brezilya	2.8	–	5.2	3.9	2,788
Portekiz	9.8	32.5	5.6	4.0	14,161
Filipinler	8.3	130.8	6.1	4.4	989
Arjantin	15	61.9	5.5	3.7	3,524
Türkiye	15.6	3.2	5.8	4.0	3,399

Kore	27.3	147.4	5.7	5.2	12,634
İngiltere	28.6	60.5	4.1	4.3	30,253
Tayvan	36.9	-	5.4	4.3	-
ABD	35.5	325.7	4.2	4.2	37,648
Hindistan	38.9	125.7	5.8	4.2	564.0
Japonya	39.6	83.9	4.7	5.2	33,713
İsviçre	37.9	–	3.9	4.3	43,553
Çin	52.5	39.4	5.9	4.7	1,100
Finlandiya	56.7	185.8	4.2	4.8	31,058
Hollanda	59.4	306.5	3.8	4.6	31,532
İsveç	63.7	323.8	3.5	5.3	33,676
Danimarka	64.1	191.3	3.6	4.9	39,332

Tablo: Anu Realo, Jüri Allik, Brenna Greenfield, a.g.m., Scores for Interpersonal Trust, Membership in Voluntary Associations, s. 453-454. Collectivism and GDP (2003) per Capita for 45 Cultures

Yukarıdaki tablo, araştırma kapsamındaki 45 ülkeden bazı örnekler alınarak oluşturulmuştur. Tabloda ilk dört ülke genel güven düzeyinin en düşük olduğu ülkeler, son dört ülke ise genel güven düzeyinin en yüksek olduğu ülkelerdir. Genel güven düzeyi en düşük olan ülkelerin, kişi başına gelirlerinin de grup içinde en düşük değerlerden olduğu; buna karşın içgrup kolektivizmlerinin nispeten yüksek olduğu görülmektedir. Güven düzeyi yüksek olan ülkelere, grup içinde en yüksek kişi başı

gelire sahiptir ve ailecilik deęerleri de dūřuk deęerler almaktadır. Hofstede'nin arařtırmasında bu űlkelerin yűksek bireyci olarak tespit edildiklerini de ekleyelim.²³¹

Tablo içinde Kore ve Tűrkiye'nin durumu deęerlendirildięinde genel baęlantının geçerli olabileceęi gűrűlmektedir. Buna gűre, Tűrkiye ve Kore arasındaki geliřmiřlik farkı, Tűrkiye'deki nispeten dūřuk olan genel gűven dűzeyi, dūřuk gűnűllű birleřmelere űye olma sayısı ile iliřkilendirilebilmektedir. Tűrkiye'nin nispeten yűksek içgrup kolektivitizmi deęerine sahip olması yine genel baęlantıyı doęrular niteliktedir. Dolayısıyla, Putnam ve Fukuyama'nın en verimli sosyal sermaye çeřidi olarak gűrdűęű gűnűllű birleřmeler oluřturabilme yeteneęine sahip toplumların ekonomik geliřme saęlayabileceęi; Putnam'ın hiyerarřik olan dinlerin (İřlamiyet) dikey iliřkiler yaratarak ekonomik geliřmeye engel olabileceęi; Fukuyama'nın ise ailecilięin (içgrup kolektivitizmi) genel gűven dűzeyinin dūřmesine ve geliřmeye engel olabileceęi řeklindeki varsayımları kabul edilebilmektedir.

Fakat, arařtırma konusu olan 45 űlke içinde yaygın kanıyı doęrulamayan űlkelerin varlıęı sűz konusu baęlantının ihtiyatla deęerlendirilmesi gerektięini dūřűndűrmektedir. Őrneęin Hindistan'ı ele alalım. Hindistan'ın KBGSYİH'sı, arařtırma kapsamındaki 45 űlke içinde en dūřuk genel gűven dűzeyine sahip Brezilya'dan daha dūřuktur; fakat Brezilya'dan çok daha yűksek içgrup kolektivitizmine sahiptir. Őyleyse Hindistan'nın genel gűven dűzeyinin İngiltere ve ABD'den daha yűksek olması nasıl açıklanabilir? Ya da bir bařa űrnek olarak Çin'i ele alalım. Çin'in içgrup kolektivitizmi arařtırma kapsamındaki űlkeler içinde en yűksek deęeri almasına raęmen genel gűven dűzeyinin de oldukça yűksek olmasının açıklaması nedir? Kore ile Tűrkiye karřılařtırıldıęında genel baęlantıyı doęrulayan fakat genel içinde ele alındıęında oldukça yűksek bir deęer aldıęı gűrűlen yűksek içgrup kolektivitizmi ile Kore'deki yűksek kiři bařı gelirin ile bir arada bulunması nasıl yorumlanabilir?

²³¹ Geert Hofstede, <http://www.geert-hofstede.com/>

Sabatini'ye (2006) deneysel araştırmaların açıklayıcılığının zayıf olmasını Dünya Değerler Anketi'nden edinilen güven ölçümlerinin kullanılarak güven ve sosyal sermayenin oluştuğu sosyal ve tarihi koşullarla bağlantının koparılmasına bağlamaktadır. Sabatini'nin deneysel çalışmalarda tespit ettiği bir diğer eksiklik de sosyal sermayenin tek bir ölçüm yönteminin olmamasıdır. Sosyal sermayenin tek bir ölçüm yönteminin olmaması ise, sosyal sermayenin tek bir tanımının olmaması ile ilgilidir.²³² Söz konusu teorik temele alternatif olabilecek bir açıklama ise siyaset bilimci Eric M. Uslaner (2003) tarafından getirilmiştir. Uslaner sosyal sermayenin en önemli belirleyicisinin toplumdaki ekonomik eşitsizlik düzeyi olduğunu öne sürmektedir.²³³

You'nun deneysel araştırması Kore'deki sosyal sermayeyi mevcut yazına göre değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Ona göre deneysel çalışmalarda hata bütün dünya ülkelerinin karşılaştırmasıdır. Örneğin Kore'nin İsveç, Danimarka gibi Avrupa lkeleri ve ABD gibi ülkelerle karşılaştırılması anlamlı sonuçlar sağlamayacaktır. Çünkü, Kore bu ülkelerden pek çok açıdan farklıdır ki bunlar koloni yönetimi geçmişi, demokrasi, endüstrileşme ve ekonomik gelişme tarihi, din ve kültürel geleneklerini içermektedir. Kore'nin, ortak tarihsel ve kültürel gelenekleri olsa da Japonya ve Çin ile de karşılaştırılması yine doğru olmayacaktır. Çünkü Kore daha küçük bir ülkedir ve XX. yüzyılın ilk yarısında Japonya'nın kolonisidir. Eğer anlamlı bir sonuç çıkarılmak isteniyorsa, Kore ile Tayvan ve Filipinleri karşılaştırmak gerekir. Bu üç ülke de koloni geçmişine sahiptir; Kore ve Tayvan Japonya'nın, Filipinler İspanya ve ABD'nin sömürgesi yönetimi altında yaşamış ve hepsi II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanmıştı. Aynı üç lke Soğuk Savaş

²³² Sabatini ampirik çalışmaların diğer zayıflıklarını şöyle belirlemiştir: 1. rnek dizaynlarının ve soru kelimelerinin karşılaştırılmazlığı, farklı göstergeler için değişik kaynaklardan faydalanmayı ve genel değerlendirmeyi olanaksız kılar; 2. Sosyal sermayenin ayrı görünümlerinin her bir boyu için ölçüm zorluğu bulunmaktadır. 3. Çalışmalardaki ölçütler teorik literatürde tanımlanan ana öğeleri temsil etmemektedir. Ve bu ölçütler sosyal kapitalin ne olduğu hakkında önemli karışıklıklara neden olur. Fabio Sabatini, (evrimii) http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=755069

²³³ Rothstein, Boo, Uslaner, Eric M., "All For All - Equality, Corruption, and Social Trust", s. 70-72, (evrimii): <http://www.bsos.umd.edu/gvpt/uslaner/rothsteinuslanerworldpolitics.pdf>

döneminde ABD tarafından oldukça desteklenmiş ve ABD kültüründen son derece etkilenmişti. Demokratikleşmeye de aynı zamanlarda, 1980'lerin sonlarında başlamışlardı. Kore ve Tayvan'ı birbirlerine daha fazla yaklaştıran iki özellik daha vardı; birincisi ülkelerinin bölünmesiydi (Kore kuzeyinden, Tayvan Çin topraklarından ayrılmıştır) ikincisi ise Filipinler'e nispeten çok daha yüksek gelişmişlik düzeyinde olmalarıydı. Hâlbuki üç ülke de 1950'lerde aynı koşullar içindedir. Aslında 1950'de, Filipinlerin kişi başına düşen geliri (1.293 \$) Kore'den (876 \$) ya da Tayvan'dan (922 \$) daha yüksektir. Bu üç ülkenin pek çok şeyi ortaktır, fakat sosyal güven düzeyi Kore'de (% 27-38) Tayvan'dan (% 42) düşük ve Filipinlerden (% 6-8) oldukça yüksektir. Bütün bu tespitlerden sonra temel soru sorulabilir: Kore, Tayvan ve Filipinler'de genel güven düzeyi neden farklı değerler almaktadır? You,²³⁴ ekonomik gelişmişlik düzeyinin Tayvan ve Kore'deki nispi genel güven düzeyi yüksekliğinin sebebi olarak görülebileceğini ifade etmektedir. Ancak daha evvelki çalışmasında, ekonomik gelişmişlik düzeyinin yolsuzluk ve gelir eşitsizliği dâhil edildiğinde önemli bir faktör olmadığını bulmuştur ve bu nedenle gelişmişlik düzeyinin açıklayıcılığını sınırlı saymaktadır. Söz konusu bulgu, Putnam ve Fukuyama'nın varsayımları ile örtüşmemektedir. Demokratik yönetim temel belirleyici olarak ele alındığında, Kore ve Filipinler'deki farklı güven düzeyinin açıklamasına yine ulaşamamaktadır. Çünkü her iki ülke aynı siyasi dönemlerden geçmiştir; Kore'de Park Chung Hee ve Chun Doo-Whan'ın, Filipinler Marcos'un otoriter rejimi ile yönetilmiş, Kore 1986, Filipinler ise 1987'de demokratikleşmeye başlamıştır. Din ise açıklayıcı bir değişken olarak ele alınabilirdi; çünkü Filipinler'de Katolik nüfus diğerlerinden fazladır. Gelir eşitsizliğinin etkisi araştırıldığında ise daha anlamlı bir bağlantı kurulabilmektedir: gelir eşitsizliği oranları sosyal sermaye ile ters orantılı olarak Kore'de Tayvan'dan, Filipinler'de ise her iki ülkeden yüksekti. Gelir eşitsizliğinin Filipinler'de daha yüksek olması, Filipinler'den farklı olarak, Kore ve Tayvan'da yapılan toprak reformu ile ilgili olabilirdi. Toprak reformu yaparak daha eşitlikçi bir yapı kurmuş olduğu düşünülen Kore ve Tayvan'daki genel güven düzeyi farkı ise, Kore hükümetinin ekonomik büyümeyi sağlamak için büyük

²³⁴ Jong-sung You, "Is Social Trust Declining in South Korea?", s. 13-18 (Çevrimiçi): http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/2/2/4/7/pages22470/p22470-1.php

işletmelerin gelişmesini teşvik etmesi, Tayvan hükümetlerinin ise, büyük ölçekli işletmelerin oluşmasını sınırlandırarak küçük ve orta derecelilerini desteklemesi ile ilgili görölmektedir. Ekonomik gelişmişlik düzeyi birbirine çok yakın olan Kore ve Tayvan’da genel güven düzeyi, hükümetin gelir eşitsizliğini arttıracak politikaları nedeniyle farklılaşmıştır. You son olarak da güven farkını, farklı yolsuzluk değerleri açıklayabilmektedir ki nedensellik ters yönlü de olabilir yani düşük güven yolsuzluk derecesini arttırabilmektedir. Bununla beraber You ve Khagram, yolsuzluğu ekonomiden çok gelir eşitsizliklerinin etkilediğini tespit etmiştir. You’nun çalışma sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz: Gelir eşitsizliği ve yolsuzluklar Kore, Tayvan ve Filipinler arasındaki nispi sosyal güven farkının en iyi açıklayıcılarıdır. Etnik heterojenlik, demokrasi ve Konfüçyan aileciliğinin bu üç ülkedeki sosyal sermaye farkını açıklama gücü bulunmamaktadır. Din açıklayıcı faktör olarak ele alınabilmektedir. Farklı ekonomik gelişme düzeyleri ise sosyal güven derecesinin nedenlerinden olmaktan çok, sonucu olmalıdır.²³⁵ Dolayısıyla You, sosyal sermayenin teorik temellerini eleştirmektedir. Biz You’nun sonuçlarına şunu da eklemek istiyoruz: Putnam’ın gönüllü kuruluşlara üye olma ile ekonomik gelişme arasında doğru orantı olduğu şeklindeki varsayımı Filipinler ve Kore verileri dikkate alındığında geçersiz olmaktadır; Çünkü Filipinler Kore’den daha fazla gönüllü birleşme oranına sahip olduğu halde KBGSYİH’sı Kore’ye nispeten düşüktür.

You’nun analizinin Kore ile Türkiye’nin sosyal sermaye farklılığını açıklamada daha anlamlı olabileceğini düşünmekteyiz. Analizin ön koşulları konumuz ülkelerin müşterek tarihsel ve kültürel görünümleri olduğundan sağlanabilmektedir. Biraz detaylandırırsak, iki ülkede de 1. Tarih boyunca devlet merkezi bir rol oynamıştır ve Cumhuriyet rejimine geçilinceye kadar merkezi imparatorluklarla yönetilmiştir. (Kore’deki 35 senelik Japon sömürge dönemi hariç) 2. Endüstrileşme süreci Batı kapitalizminden farklıdır. Devletin öncülüğü ile oluşturulmaya ve güçlendirilmeye çalışılan bir girişimci sınıf bulunmaktadır ve devlet üretimde etkin rol üstlenmektedir. 3. Toplumun temeline aileyi alan bir dini ideoloji bulunmaktadır. 4.

²³⁵ Jong-sung You, “Is Social Trust Declining in South Korea?”, s. 13-18.

http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/2/2/4/7/pages22470/p22470-1.php

Nüfusları ve gelirleri birbirine yakındır. (1989’da Türkiye nüfusu 55milyon, Kore nüfusu ise 42.4 milyondur.)²³⁶ Karşılaştırma yapmayı güçleştirecek bir unsur 1960-1980 yıllarında Kore’nin askeri rejim altında yönetilirken, Türkiye’nin demokrasi ile yönetilmiştir. Fakat uygulamaların demokratikliği tartışmalıdır. Nitekim bu dönemde Türkiye’de 3 kez askeri darbe yaşanmıştır. İki ülkede de demokrasinin tesisi ancak 1980’lerden sonra gerçekleşmiştir. Farklılıklardan ziyade müşterek özelliklere sahip olan Kore ve Türkiye’nin sosyal sermaye farklılıklarını açıklama girişimleri anlamlı neticeler verebilecektir. You’nun genel güven ya da sosyal sermaye için en önemli açıklayıcı olarak gördüğü gelir eşitsizliği, Kore’de (32.7) ve Türkiye’den (43) düşük değer almaktadır.²³⁷ Dolayısıyla gelir eşitsizliğinin genel güven düzeyi ya da sosyal sermaye farklılıklarını açıklama gücü yüksek görülmektedir.

Gelir eşitsizliğinin nedenleri ise başka bir araştırma konusunu oluşturur. Genel olarak şunu söylemek mümkündür ki, gelir eşitsizliği oluşumunda içsel faktörlerin etkili olması gibi neoliberal iktisat politikaları da gelir eşitsizlikleri yaratmaktadır; dolayısıyla içsel faktörler yanısıra dışsal faktörler de gözden kaçırılmamalıdır. Bağımsızlık Okulu teorisyenleri az gelişmiş olarak tanımlanan ülkelerdeki güven eksikliğini merkez ve çevre ya da “gelişmiş az gelişmiş” ülkelerdeki sermayedarların ellerindeki eşitliksiz güç ile ilişkilendirir: “Günümüz modern dünya sistemine vücut veren küreselleşmiş kapitalizmde merkez ve çevre ülkelerin tekelleri beş alana yayılmıştır. Dünya bazında merkez ve çevre ülkeler arasında eşit olmayan savaşında merkezin teknolojik tekelleri, dünya ölçeğinde önemli finansal akımları kontrol eden tekelleri, gezegenin doğal kaynakları üzerindeki tekelleri, kitle iletişimi (medya) tekelleri ve kitle imha silahları alanındaki tekelleri belirleyicidir. Söz konusu tekellerin yol açtığı eşitsizlik, dünyanın çoğu bölgesi için yoksulluk, güvensizlik üretmiş ve geniş kesimleri marjinalleştirmiştir.”²³⁸

²³⁶ <http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/10668.pdf>

²³⁷ Kore verisi için Jong-sung You, , a.g.m., s. 15, Türkiye verisi için Aziz Çelik, a.g.m, s. 63

²³⁸ Sezgin Kızılcıkel, “Bağımlılık Okulu”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Ed. Ahmet Cevizci İstanbul, Etik Yayınları, 2004, s. 53.

Hangi faktör ile ilişkilendirilse ilişkilendirilsin, sosyal sermaye bir sosyal olay olarak tarih içine, zaman boyutu içine yerleştirilerek ele alınmalıdır. Baykan Sezer’e göre: “... bütün özel ve dar sınırlı konular ele alınmak istenildiğinde bu konuları bağlı oldukları bütünlerden mutlak bir biçimde soyutlama olanağımız bulunmamaktadır... belli çevre ve tarihi koşulların ürünü olması nedeniyle herhangi belli ve sınırlı bir toplum olayının açıklamasını olayın yalnızca kendi özünde ve içinde bulabilmemiz söz konusu değildir... Toplum olaylarında fizik deneylerinde görülen *tecrit* olanağı olmadığı gibi sosyolojide belli ve sınırlı bir kesit ancak genel kavram ve yasaların bilgisi ve bütün üzerine sağlıklı saptama ve teşhislerin yardımıyla bir açıklamaya kavuşturulabilir.”²³⁹ Dolayısıyla tarihi gelişmelerden koparılmış, belli bir kesite dair yapılacak çıkarsamalar anlamlı sonuçlar vermeyecektir.

Özetle, ekonomik gelişmişlik düzeyi ile genel güven düzeyi, gönüllü birleşmeler üye olma ve içgrup kolektivizmi arasında deterministik yorumlara neden olan yazın ülkelerin gelişmişlik düzeylerini modernleşme teorisinde olduğu gibi yapısal özelliklerine bağlamaktadır. Bu teorik alt yapı ile değerlendirildiğinde, Kore ve Türkiye arasındaki genel güven düzeyi ya da ekonomik gelişmişlik düzeyi farkı açıklanabilmektedir. Bununla beraber Kore’nin yüksek içgrup kolektivizmi olan bir ülke olarak nasıl ekonomik gelişmeyi sağladığı açıklama dışı kalmaktadır. Teori ile örtüşmeyen bazı diğer ülkelerin varlığı, bu deterministik yorumun ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Nitekim, genel güven düzeyi farklılıkları gelir eşitsizlikleri ile de açıklanabilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye’de Kore’ye nispeten düşük güven düzeyi, Türkiye’deki yüksek gelir eşitsizliğinden de kaynaklanabilir. Bir ülkedeki gelir eşitsizlikleri ise hem ülke içindeki hem ülke dışındaki ekonomik ortamdan etkilenmektedir. Sonuç olarak, bir ülkedeki güvenin içgrup içinde sınırlanması ve toplum geneline yayılamamasının açıklaması, yalnızca zengin ve fakir ülkelerdeki yapısal farklılıklarının tespitine odaklanarak değil, dünya dengelerini içeren geniş çaplı tarihsel araştırmalar ve sosyolojik perspektifte aranmalıdır.

²³⁹ Baykan Sezer, *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, s. 1.

SONUÇ

Ekonomik kalkınmada ve işletme yapılarında geleneksel aile ilişkilerinin rolünü Türkiye ile Güney Kore örneğinde ele aldığımız çalışmamız bizi ekonomik kalkınmanın evrensel ve tek bir çizgi üzerinde gerçekleşmediği vargısına götürmektedir. Başka deyişle ekonomik kalkınma olayının ülkelerin kendine özgü geleneksel kültür örüntüleri ile birlikte ele alınması konuya farklı bir boyutta yaklaşılabileceğini göstermiştir.

Kore kalkınması “geleneksel” aile ve toplum yapısının ekonomik gelişmeye engel olmadığı ve bu yapının endüstrileşme ile kaçınılmaz olarak Batı aile ve toplum yapısına dönüşmeyeceğinin en açık kanıtlarını sunmaktadır. Geleneksel aile modelinin tipikliği olarak tanımlanan “sıkı aile ve akrabalık bağı”, chaebollerin yönetim ve insan kaynakları politikaları tasvirlerinde kolayca teşhis edilebilir niteliktedir. Kore’deki ekonomik gelişme, yapısal farklılıklara odaklanan modernleşme teorisinin gerçeklerle olan bağlantısını koparmakta iken Kore kalkınmasına yeni açıklama biçimleri yine yapısal özelliklere odaklanmaktadır. Birinci yaklaşımda, Konfüçyanizm’e Batı’daki kapitalist gelişmede Protestanlığın rolüne benzer bir rol atfedilmektedir. İkinci yaklaşım ise Kore’deki ekonomik gelişmeyi, belli şartlar altında verimlilik sağlayabilen aile yapısına bağlamaktadır. Buna göre “sıkı aile ve akrabalık bağı”na sahip Kore toplumu, ekonomide devletin müdahil olduğu “demokratik olmayan rejim” altında başarıya ulaşabilmiştir. Devletin ekonomiden soyutlandığı ortamda -ki bu yöne doğru küresel bir gidiş olduğu izlenimi bulunmaktadır- mevcut geleneksel yapının işletmelerin verimliliklerini düşüreceği ve bu nedenle ekonomiyi olumsuz yönde etkileyeceği öne sürülmektedir. Konfüçyanizm’e önem atfeden yaklaşım, ekonomik gelişmenin 1960’tan evvel sağlanamamasının nedenlerini açıklamakta yetersiz görüldüğünden eleştiriye uğramış, ikinci yaklaşım ise sosyal sermaye tartışmaları ile günümüze kadar taşınmıştır. Sosyal sermaye yazınında araştırmaların bir bölümü Batı’nın son yüzyıllarda elde ettiği ekonomik kazanımların sosyal arka planını araştırmış;

dolayısıyla dar bir tarih ve alanda sıkışmış, diğerleri ise toplumları daha geniş bir tarihsel perspektifle ele almış; fakat birinci yaklaşım gibi, Batı'nın son yüzyıllarda elde ettiği ekonomik başarı ile eşanlı gelişen faktörlere temel önem atfetmiştir. Bu yargının nedenleri arasında, Kore ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu Batılı olmayan toplumların 1980'lerden itibaren ekonomik krizlerle karşılaşmaları gösterilmektedir. Batılı ekonomilerin kendilerini muhafaza etmesi ve gelişmeye devam etmesi yapısal avantajlarına bağlanınca, Kore ve Türkiye gibi ülkelere yapılacak müdahalelerin önü açılmıştır. Fakat söz konusu toplumlara yabancı olan bu çözümler tepkiyle karşılanmakta ve yarar sağlamaktan ziyade zararlı olabilmektedir.

Güven unsurunun ya da sosyal sermayenin dayandığı teorik temel kabul edilse dahi, önermelerinin deneysel bulgularla tamamen örtüştüğünü söylemek mümkün değildir. Ekonomik refah ile genel güven düzeyi, gönüllü birleşmelere katılım, hiyerarşik olmayan dinler (Protestanlık) ve bireycilik arasında olumlu bağlantı; içgrup kolektivizmi (sıkı aile ve akrabalık bağları), otoriter rejimler, hiyerarşik dinler (Katoliklik ve İslamiyet) arasındaki olumsuz bağlantı bazı ülke gerçekleriyle örtüşmemektedir. Nitekim Kore gelişmiş bir ekonomiye sahiptir. Aynı zamanda orta dereceli genel güven düzeyine, orta dereceli gönüllü kuruluşlara üye olma oranına ve yüksek iç grup kolektivizmine sahiptir. Bu gibi örnekler çoğaltılabilir. Öyleyse, bireylerin aile ve akrabaları dışında daha geniş toplum kesimlerine olan güvenini, yani genel güven düzeyini, bireylerin yalnızca aile ve akrabalık çevresine güvendiği toplumların karşısına koymak ve ekonomik gelişme ile bağlantılandırmak anlamlı sonuçlar vermemektedir. Nitekim son dönemlerde yapılan çalışmalar devletin etkisinin zayıfladığı ekonomilerde bireyleri sosyal ve ekonomik amaçlar için bir araya getirebildiği için en verimli sosyal sermaye kaynağı olarak görülen genel güven düzeyinin, ekonomik gelişme düzeyinden ziyade gelir eşitsizliklerinden etkilendiğini öne sürmektedir.

Şunu da eklemek gerekir ki, toplumsal farklılıklar düşünüldüğü kadar keskin olmayabilir. Bireyci aile Batı ailesinin sınırlı bir örneğidir ve ABD'de dahi bireylerin

aileleri ve akrabaları ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olduğu gözlemlenebilmektedir. Bu durum işletme organizasyonları için de geçerlidir. Chaebollerin eleştirilen özelliklerinden iç grup ilişkilerine bağlı işbirliği örüntüleri, ABD'nin ileri teknoloji ile ilgili sektörlerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Türkiye için çikarsamalarımız ise şöyle olabilir:

Çalışmamız boyunca, Türkiye ve Kore'nin ekonomik gelişme süreçlerini söz konusu ülkelerin aile yapısı ve aile işletmeleri açısından ele aldık. Güney Kore'de olduğu gibi Türkiye'de de büyük işletmeler ailelerin kontrolündedir; bu özellikleri aynı zamanda sahiplik ve yönetimin ayrıldığı Anglo-Amerikan işletme modeli ile ayırım noktalarını oluşturmaktadır. Chaebol ve Türk aile holdinglerinin işleyişinde anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir; daha ziyade ortak özellikler olduğu sonucuna varılmıştır. İki işletme modelinin benzerlikleri, her iki toplumda da otorite ilişkilerinin meşruiyetinin sıkı paternalist aile ve akrabalık ilişkilerinde temellenmekte olduğundan kaynaklanmaktadır. "Geleneksel" olarak tanımlanan bu yapı içinde söz konusu aile işletmeleri ekonomik kalkınmada önemli rol oynamıştır. Bu nedenle aile işletmelerinin ekonomik gelişmenin verimsiz bir formu olduğu önermesi reddedilmektedir. Çünkü her toplum kendi tarihi içinde kendi çözümlerini üretebilme yeteneğine sahiptir. Güney Kore kendi çözümünü otorite ilişkilerinin meşruiyetini sağlayan "sıkı aile ve akrabalık ilişkileri" içinde, aile işletmeleri ile bulabilmiştir. Türkiye de aynı meşru temel içinde kendi çözümünü üretmeye muktedirdir.

Gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, toplumlar arasındaki farklılıkların keskin ve mutlak olmadığıdır. Ekonomik gelişmeyi yalnızca yapısal özellikler ile açıklama girişimi ülkelerin sorunlarını yeterince anlamamıza izin vermeyeceği gibi çözümün de üretilebilme ihtimalini düşürmektedir. Bu türlü açıklama biçimleri yalnızca Batı dışı ülkelere yapılacak müdahalelerin önünü açmaya olanak verecektir.

Ancak günümüzde küresel ekonominin bütün ülkelerin ekonomik yapılarını (üretim, mübadele ve bölüşüm mekanizmalarını) şiddetli bir tarzda değişime ve tektipleştirmeye zorlaması sonucunda, tek tek ülkelerin kendi özgül gelişme yolları da giderek zorlaşmakta, olanaksız hale gelmektedir. Özgül ekonomik gelişme modelleri büyük bir risk altındadır. Bu nedenle belki de yakın bir gelecekte bir “Güney Kore modeli”nden veya “Güneydoğu Asya modeli”nden söz etmek mümkün olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. Argun, “Siyasal Kültür ve Sosyal Sermayenin Karşılaştırılması: Türkiye için Bazı Çıkarımlar”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, 12, 2006.
- Arslan, Mahmut, Türk İktisat Tarihi 1: Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Ders Notları.
- Arslan, Mahmut, Türk Ailesi ve Akrabalık, Ders Notları.
- Asunakutlu, T.; Safran, B., “Örgütsel Çatışma Açısından Hemşehricilik Üzerine Araştırma”, **G.Ü. İ.İ.B.F Dergisi**, 7/1, 2005.
- Aydın, Zülküf, “State and Culture in South Korean Development”, **Kültür ve İletişim Dergisi**, 2/1, 1999.
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- Buğra, Ayşe, **Devlet ve İşadamları**, Çev. Fikret Adaman, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Choi, Jong-Tae, “Transformation of Korean Hrm Based on Confucian Values”, **Seoul Journal of Business**, Vol. 10, Number 1 (June 2004).
- Claessens,Stijn; Djankov, Simeon; Lang, Larry H.P., “The Separation of Ownership and Control in East Asian Corporations,” **Journal of Financial Economics**, 58 (2000).
- Coşkun, İsmail, “Modernleşme Kuramı Üzerine”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi - 1 Sayı, 1989.
- Çetin, Birol; Çevik, Osman, **Cumhuriyet Dönemi Şirketleşme Tarihi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2005.

- Dubetsky, Alan, “Kinship, Primordial Ties and Factory Organization in Turkey: An Anthropological View”, **International Journal of Middle East Studies**, 7 (1976).
- Erben, Gül Selin, “Toplumsal Kültür Aile Kültürü etkileşimi Bağlamında Paternalizm Boyutuyla İşletme Kültürü: Türkiye Örneği”, **3. Aile İşletmeleri Kongresi: Kongre Kitabı**, ed. Tamer Koçel, Yay. Haz. Mehtap Eliaçık, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Eröz, Mehmet; Güler, Ali, **Türk Ailesi**, ed. Alev Kahya Birgül, Ankara, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998.
- Güney, Pelin, “Marshall Planı: Avrupa Birliği’nin İnşasında Amerikan Harcı”, Ankara, **Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 5, No: 3, Bahar 2006.
- Fukuyama, Francis, **Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması**, Çev. Ahmet Buğdaycı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2003.
- Hareven, Tamara K., “The History of Family and The Complexity of Social Change”, **The American Historical Review**, Vol. 96, No. 1, (Şubat 1991).
- Holderness, Clifford, “A Survey of Block Holders and Corporate Control,” **Economic Policy Review**, Vol. 9, Number 1, April 2003.
- Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Giddens, Antony, **Sosyoloji**, Haz. Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2005.
- Goody, Jack, **Kapitalizm ve Modernlik Büyük Tartışma**, İstanbul, Küre Yayınları, 2008.
- Hofstede, Geert, “Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Abroad?”, **Organizational Dynamics**, 1980.

- Huff, Lenard; Kelley, Lane; “Levels of Organizational Trust in Individualist versus Collectivist Societies: A Seven-Nation Study”, **Organization Science**, Vol. 14, No: 1, January-February 2003.
- Jong Won Lee, “The Impact of the Korean War on the Korean Economy”, **International Journal of Korean Studies**, 2001, Spring/Summer.
- Jones, Geoffrey; Sluyterman, Keetie E. “İngiliz ve Hollanda İşletme Tarihi”, **Dünya İşletme Tarihi**, Ed. Franco Amatori & Geoffrey Jones, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2007.
- Joh, Sung Wook, “Corporate Governance and Firm Profitability: Evidence From Korea Before the Economic Crisis”, **Journal of Financial Economics**, Vol. 68, Issue: 2, May 2003.
- Kabasakal, Hayat; Bodur, Muzaffer, “Arabic Cluster: A Bridge between East and West”, **Journal of World Business**, 37, (2002).
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, **Kültürel Psikoloji: Kültür Bağlamında İnsan ve Aile**, Çev. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Ayşe Üskül, Esin Uzun, Evrim Yayınevi ve Bilgisayar San. Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2007.
- Kepenek, Yakup; Yentürk, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Kızılcıkelik, Sezgin, “Bağımlılık Okulu”, **Felsefe Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Ed. Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kim, Kihwan, Leipziger, Dany M., **Korea: A Case of Government-led Development**, The World Bank Washington D.C., 1993.
- Kösemihal, Nurettin Şazi, **Sosyoloji Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Kwon, O.Y, “A Cultural Analysis of South Korea's Economic Prospects”, **Global Economic Review**, Vol. 34, No: 2, 2005.

- Kongar, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.
- LaPorta, Rafael; Lopez-de-Silanes, Florencio; Shleifer, Andrei, "Corporate Ownership around the World," **Journal of Finance**, 54 (1999).
- La Porta, Rafael; Lopez-de-Silanes, Florencio; Shleifer, Andrei; Vishny, Robert W., "Trust in Large Organizations", **The American Economic Review**, Vol. 87, No: 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Fourth Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1997).
- Lee, Jong Won, "The Impact of the Korean War on the Korean Economy", **International Journal of Korean Studies**, 2001, Spring/Summer.
- Lie, John, **Han Unbound The Political Economy of South Korea**, California, Stanford University Press, 1998.
- Nahn, Andrew C., **Kore Tarihi ve Kültürü**, Çev. Ali Rıza Balaman, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1998.
- Özcan, Ufuk, "Osmanlı'nın Son Yüzyılında İki İktisat Anlayışı: Liberal ve Ulusçu Akımlar", **Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi, Sosyoloji Yıllığı 18**, Cilt: 1, Kitabevi, İstanbul, 2009.
- Park, Hun Joo, "The Origins of Faulted Korean Statism", **Asian Perspective**, 2003, Vol. 27, No: 1.
- Putnam, Robert D., "Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America", **Political Science and Politics**, Vol. 28, No. 4 (Dec., 1995).
- Realo, Anu; Allik, Jüri; Greenfield, Brenna, "Radius of Trust: Social Capital in Relation to Familism and Institutional Collectivism", **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 39, 2008.

- Sayın, Önal, **Aile Sosyolojisi Ailenin Toplumdaki Yeri**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 57, İzmir.
- Seyidoğlu, Prof. Dr. Halil, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 2001.
- Sezer, Baykan, **Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Sezer, Baykan, “Çağdaşlaşma: Batı Dünya Egemenliğinin Günümüzdeki Tasası”, **Tarihte Doğu Batı Çatışması**, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Sezer, Baykan, **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, Çağ Basım Ambalaj San., İstanbul, 1988.
- Sezer, Baykan, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Sungur, Nesrin, “Güney Kore Kalkınma Fırsatını Nasıl Yakaladı?”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı: 225.
- Tsui-Auch, Lai Si; Lee, Yong-Joo, “The State Matters: Management Models of Singaporean Chinese and Korean Business Groups”, **Organization Studies**, Vol. 24, No: 4.
- Timur, Serim, **Türkiye’de Aile Yapısı**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1972.
- Tuna, Korkut, **Yeniden Sosyoloji**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tüylüoğlu, Şevket; Çeştepe, Hamza, “Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi”, **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, ed. Sami Taban, Muhsin Kar, Ekin Kitabevi, 2004.
- Weber, Max, “Bürokratik Teşkilatlanmanın Esasları”, **Sosyoloji Yazıları**, Ed. İhsan Sezal, Ekin Kitap, 1995.

Whitney, Richard D, The Social Construction of Business System in East Asia”, **Organization Studies**, C. 12/1, (1991).

Tezler

Baransel, Atilla “Modernleşmenin Sevk ve İdare Üzerindeki Etkileri”, Doçentlik Tezi, 1969.

Kim, Joochan, “Güney Kore ve Türkiye’de Askerlerin Siyasete Müdahalelerinin Karşılaştırılması (1960-1980)”, Doktora Tezi, 1993.

Kim, Sung Woon, “Kore Ailesinde Egemen olan Değerlerin Kalkınmadaki Rolü”, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Okşan, Okan, “Güney Kore’nin Kalkınma Modeli ve Türkiye-Kore”, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Okan, Oya, “Batı Düşüncesinde Liberalizm ve Tarihi Koşulları”, Doktora Tezi, 1994.

Öztürk, Yunus, “Özelleştirme Girişimleri ve KİT’lerin Çözülme Süreci: Petkim-Tüpraş Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Tur, Feridun, “Yeni Sanayileşen Ülkelerin Kalkınma Perspektifinin Yeni Ekonomik Düzen İçerisindeki İşlerliği: Güney Kore Örneği “, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

İnternet Kaynakları

Altay, Doç. Dr. Asuman, “Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi”, *Ege Akademik Bakış*, 7(1) 2007, (Çevrimiçi): <http://eab.ege.edu.tr/pdf/7/C7-S1-M16.pdf>

Balcı, Ali, “Roland Robertson, Küreselleşme ve Kültür”, *Bilgi Dergisi*, (12), 2006 / 1, (Çevrimiçi): <http://www.uli.sakarya.edu.tr/ali/robertson.pdf>

Biggart, Nicole; Orru, Woolse Marco “Societal Strategic Advantage: Institutional Structure and Path Dependence in the Automotive and Electronics Industries of East Asia”, (Çevrimiçi):
http://www.gsm.ucdavis.edu/uploadedFiles/Faculty/Directory_and_Profiles/Biggart/SocietalStrategicAdvantage.pdf

Boulila, Ghazi; Bousrih, Lobna; Trabelsi, Mohamed, “Social Capital and Economic Growth: Empirical Investigations on the Transmission Channels”, (Çevrimiçi):
<http://www.bus.bton.ac.uk/eaces/papers/2c1.pdf>

Choon, Lew Seok, “Social Capital in Korea: *The Affective Linkage Group*”, *Debate on Asian Values* (5), (Çevrimiçi):
<http://www.ekoreajournal.net/upload/pdf/PDF4139>

Çelik, Aziz, “AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım”, (Çevrimiçi): www.calismatoplum.org/sayi3/makale2.doc

Dura, Cihan, (Çevrimiçi):<http://www.turksolu.org/107/dura107.htm>

Kıyılar, Murat; Belen, Muhammet, “Bir Kurumsal Yönetim Formu Olarak Türkiye’de Holding Yapılanma Biçimlerinin Değerlendirilmesi”, (Çevrimiçi):
http://www.google.com.tr/search?source=ig&hl=tr&rlz=1W1WZPA_en&q=Yard.Do%C3%A7.Dr.+Murat+KIYILAR%2C+Ar%C5%9F.Grv.+Muhammet+BELEN&btnG=Google%27da+Ara&meta=lr%3D&aq=f&oq=

Kongar, Emre, “Yeni Emperyalizm, Huntington ve Eleştirisi”, (Çevrimiçi):
http://www.kongar.org/makaleler/mak_ye.php

Kurt, Mustafa, Kayacan, Murad, “Bir Yönetim Pratiği Olarak Kurumsal Yönetim ve Türkiye’de Yayılımı”, (Çevrimiçi):
http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:ie2ITHTfbMcJ:www.tkyd.org/files/downloads/kurumsal_yonetim_kurt.pdf+2001+krizi+kurumsalla%C5%9Fma+t%C3%BCrkiye+%C5%9Firket&hl=tr&gl=tr&pid=bl&srcid=ADGEEShH1zrCCX6iiuoli-R62Z02RJlmYnD_37tzmVLl_vZtHqCY-K40rc20IOWSLI8LBbLJUDT_ZRlK6NPQjEAHadJX3ve1BSy8H_0SWi5TD_MoS-cdRJfhjYJJyxGwGRfMBJygydNt&sig=AHIEtbQciHRKChV0tyw0mECMFfJW6Um6qQ

Lee, Hong Yung, “A Comparative Study of Korean, Chinese, and Japanese Traditional Family and Contemporary Business Organizations”, EAI Working Paper Series 14, 2008, (Çevrimiçi):
http://121.78.112.190/data/bbs/kor_report/2009052715183957.pdf

Minibaş, Türkel, (Çevrimiçi):
http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-15.pdf;
www.ekotrent.com/haber/20091020/Torpil-olmadan-ise-girmek-cok-zor.php

Sabatini, Fabio, “Social Capital, Public Spending and the Quality of Economic Development” (Çevrimiçi):
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=755069

Siisiäinen, Martti, “Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam”, (Çevrimiçi): <http://www.suz.uzh.ch/fux/lehre/Sozialkapital/siisiainen.pdf>

Suehiro, Akira “Family Business Gone Wrong? Ownership Patterns and Corporate Performance in Thailand”, Abd Institute Working Paper 19, May 2001, (Çevrimiçi):

<http://scholar.google.com.tr/scholar?q=Family+Business+Gone+Wrong%3F+Ownership+Patterns+and+Corporate+Performance+in+Thailand&hl=tr&lr=>

Özçelik, Ayşe Oya; Aydınli, Fulya, “Strategic Role of HRM in Turkey: a Three-Country Comparative Analysis”, (Çevrimiçi):

<http://scholar.google.com.tr/scholar?q=Ay%C5%9Fe+oya+%C3%B6z%C3%A7elik&hl=tr&lr>

Pak, Namık Kemal; Türkcan, Ergun, “Türkiye-Güney Kore Kalkınma ve Teknoloji Politikaları”, *Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi*, 1 Temmuz 2000
http://biltek.ieee.metu.edu.tr/arsiv/kis2004/biltek_kis_2004_dunyada_tek_pol.pdf

Rothstein, Boo, Uslaner, Eric M., “All For All - Equality, Corruption, and Social Trust”, (Çevrimiçi):

<http://www.bsos.umd.edu/gvpt/uslaner/rothsteinuslanerworldpolitics.pdf>

Şan, Mustafa Kemal, “Bilgi Toplumuna Geçişte Sosyal Sermayenin Taşıdığı Önem ve Türkiye Gerçeği”, *Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management* 2007, Cilt II, Bahar, (Çevrimiçi):
www.beykon.org/2007/M.K.San.doc

Şenses, Fikret, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?”, *ERC Working Paper in Economic* 04/09, Ağustos 2004, (Çevrimiçi)
<http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0409.pdf>

Unat, Nermin Abadan, “Kitap Tahlili”, (Çevrimiçi):
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/424/4763.pdf>

Yanagimachi, Isao , “Chaebol Reform and Corporate Governance in Korea”, *Policy and Governance Working Paper Series*, No:18, Şubat 2004, <http://coe21-policy.sfc.keio.ac.jp/ja/wp/WP18.pdf>

- Yeldan, Erinç, “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, (Çevrimiçi): <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Praksis-2002.pdf>
- Yener, Elif Batu, “Posco modeli kabul edilmedi, istifa ettiler”, Referans Gazetesi, 03.08.2005, (Çevrimiçi): http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=17937
- Yetiş, Mehmet, “Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri, No.87, (Çevrimiçi): http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dosyalar/tm/SBF_WP_87.pdf
- Yoo, Young Ju, “Qualities of Korean Family Stenght”, (Çevrimiçi): http://www.ciesas.edu.mx/proyectos/mifs2005/papers/keynotes/young_ju_yoo.pdf
- You, Jong-sung, “A Study of Social Trust in South Korea”, (Çevrimiçi): <http://wyman.ucsd.edu/assets/003/5294.pdf>
- You, Jong-sung, “Is Social Trust Declining in South Korea”, (Çevrimiçi): http://www.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/0/2/2/4/7/pages22470/p22470-1.php
- Youngmo, Yoon, “Chaebol Reform: The Missing Agenda in Corporate Governance”, Conference on Corporate Governance in Asia: a Comparative Perspective, (Çevrimiçi): <http://www.oecd.org/dataoecd/49/38/1871427.pdf>
- Yurtoğlu, Burçin B., “Corporate Governance and Implications For Minority Shareholders in Turkey”, (Çevrimiçi): http://www.tek.org.tr/dosyalar/tek_dp.pdf
- (Çevrimiçi): <http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/10668.pdf>

(Çevrimiçi): http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality

(Çevrimiçi): http://www.belgenet.com/eko/enflasyon_01.html

(Çevrimiçi): <http://www.geert-hofstede.com/>

(Çevrimiçi): http://www.healthmetricsandevaluation.org/resources/datasets/2009/gdp/gdp_tab_data.php,

(Çevrimiçi): <http://www.nationmaster.com>